

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ROMA-PART SAVAŞLARI IŞIĞINDA DOĞU SİYASETİ
VE TOPRAK-SINIR MÜCADELELERİ

Nefel DELİL

Danışman
Prof. Dr. Ş. Recai TEKOĞLU

İZMİR - 2018

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Nefel DELİL
Öğrenci No : 2016800682
Tez Başlığı : Roma-Part Savaşları Işığında Doğu Siyaseti ve Toprak Sınır Mücadeleleri

Savunma Tarihi : 26.07.2018
Danışmanı : Prof.Dr.Recai TEKOĞLU

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Recai TEKOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr.Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr.Süleyman ÖZKAN	Ege Üniversitesi	

Nefel DELİL tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği ☒ / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Roma-Part Savaşları Işığında Doğu Siyaseti Ve Toprak-Sınır Mücadeleleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../...

Adı Soyadı

İmza

[Faint, stylized signature watermark]

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Roma-Part Savaşları Işığında Doğu Siyaseti Ve Toprak-Sınır Mücadeleleri
Nefel DELİL

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

Tarih boyunca günümüz İran coğrafyası, tarihsel açıdan oldukça önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Şüphesiz bu medeniyetlerden en önemlileri Akhaemenidler (Persler), Arsakidler (Partlar) ve Sasaniler (Yeni Persler) idi. Birbirinin devamı niteliğinde olan bu imparatorluklar, uygarlık tarihinde var oldukları sürece kendilerini doğu dünyasının hâkimi olarak görmüşlerdir. Bu doğrultuda tezimizin konusunu oluşturan Partlar, Roma ile iki yüzyılı aşkın bir süre boyunca egemenlik mücadelesi vermiştir. Sulla'nın doğudaki faaliyetleri esnasında, MÖ 92 yılında Partlarla yapılan ilk barış antlaşmasıyla başlayan iyi ilişkiler, yerini zamanla düşmanlıklara bırakacaktır. İki ülke arasında savaşa neden olan en önemli faktörlerin Armenia ve Fırat Nehri üzerindeki hâkimiyet yarışı olduğunu görüyoruz. MÖ 53'te Crassus önderliğinde, Carrhae Savaşı ile birlikte başlatılan bu husumet, Macrinus'un Partlara karşı yenilip barış istemek zorunda kaldığı MS 218 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreçte artık eski gücünü yitirmiş olan Part İmparatorluğu, MS 227'de son Part Kralı V. Artabanus'un, Sasani Kralı Ardashir tarafından öldürülmesiyle tarih sahnesinden çekilecektir.

Anahtar kelimeler: Part, Parthia, Arsakid, Doğu, Roma, Armenia, Fırat Nehri.

ABSTRACT
Master's Thesis
**Eastern Policy of Romans and Territorial Fights in the Light of Roman-
Parthian Wars**
Nefel DELİL

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of History
History Program

Throughout the history, today's Iranian region has become home to many civilizations that are quite important from historical perspective. There is no doubt that among those civilisations the most important ones are as follows; Achaemenids (Persians), Arsacids (Parthians), Sassanids (Neo-Persians). These civilisations whose one's rise to power stemmed from demise of one other, that is, each being continuation of each other considered themselves for so long as they existed in the history of civilizations as the sovereign of the east. In this respect Parthians, which comprises of the topic of our thesis, also had their struggle with Rome for more than two centuries over the sovereignty. Positive bilateral relations that had been initiated during Sulla's activities in the east and with the first peace treatment signed in BC 92 would leave its place to the hostilities in time. It is seen that the most important factors which led to war between two countries were the rivalry over the dominance of Armenia and Euphrates. This animosity which had been commenced with the Battle of Carrhae led by Crassus in BC 53 kept alive until the defeat of Macrinus against Parthians in AD 218 when he was forced to make peace. Parthian Empire, no longer could sustain its former power during that period, would be expelled from the history in AD 227 with the murder of the last Parthian King V Artabanus by Sassanid King Ardashir.

Keywords: Parth, Parthia, Arsacid, East, Rome, Armenia, Euphrates.

ROMA-PART SAVAŞLARI IŞIĞINDA DOĞU SİYASETİ VE TOPRAK-SINIR MÜCADELELERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
YEMİN METNİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
EKLER LİSTESİ	X

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM PARTLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

1.1. PART ÜLKESİ (PARTHIA)	3
1.1.1. Coğrafi Özellikler	3
1.1.2. İklim Ve Bitki Örtüsü	8
1.1.3. Sınır Komşular	9
1.1.3.1. Aria (Arya)	10
1.1.3.2. Bactria	11
1.1.3.3. Chorasmia (Horasan/Harzem)	12
1.1.3.4. Hyrcania	13
1.1.3.5. Margiana	14
1.1.3.6. Sagartia	15
1.1.3.7. Sarangia (Drangiana)	16
1.2. PARTLAR	17
1.2.1. Part Kaynak Ve Araştırmaları	17
1.2.2. Part Araştırmalarında Sorunlar	21
1.2.3. Partların Kökeni	28

1.2.4. Selevkoslar Öncesi Partlar ve Parthia	32
1.3. PART İMPARATORLUĞU	37
1.3.1. Partların Kuruluşu	37
1.3.2. Partların Yayılışı	42

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ROMA-PART İLİŞKİLERİ

2.1. İLK ROMA-PART İLİŞKİLERİ	47
2.1.1. Roma-Part Savaşlarının Nedenleri	47
2.1.2. İlk Roma-Part Teması	51
2.1.2.1. Sulla İle Partlar Arasındaki İlişkiler	51
2.1.2.2. Lucullus İle Partlar Arasındaki İlişkiler	54
2.1.2.3. Pompeius İle Partlar Arasındaki İlişkiler	58
2.2. CARRHAE (HARRAN) SAVAŞI	64
2.2.1. Carrhae Savaşı Öncesi Durum	64
2.2.2. Carrhae Savaşı	67
2.2.3. Carrhae Savaşı Sonrası Durum	72
2.3. VENTIDIUS'UN PART SEFERLERİ	74
2.4. MARCUS ANTONIUS'UN PART SEFERİ	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATORLUK DÖNEMİ ROMA-PART İLİŞKİLERİ

3.1. AUGUSTUS DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ	84
3.2. TİBERIUS DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ	94
3.3. CLAUDIUS DÖNEMİNDE ROMA-PART MÜCADELELERİ	97
3.4. NERO DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ	98
3.5. VESPAŖIANUS DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ	103
3.6. TRAİANUS DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ	105
3.7. HADRIANUS DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ	110

3.8. MARCUS AURELIUS DÖNEMİNDE ROMA-PART MÜCADELELERİ	111
3.9. SEPTIMIUS SEVERUS DÖNEMİNDE ROMA-PART MÜCADELELERİ	115
3.10. CARACALLA DÖNEMİNDE ROMA-PART MÜCADELELERİ	118
3.11. MACRINUS DÖNEMİNDE ROMA-PART MÜCADELELERİ	121
3.12. PART KRALLIĞI'NIN YIKILIŞI	122
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	129
EKLER	

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
ev.	Çevirmen
Ed.	Editör
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Tablolar.....	1
Ek 2: Şekiller.....	3
Ek 3: Haritalar	11

GİRİŞ

Part İmparatorluğu, Antik Doğu tarihi araştırmalarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak ne yazık ki bu uygarlık üzerine yapılan çalışmalar oldukça azdır. Bu alandaki araştırmaların yeterli olmamasının nedenlerinden biri, adı geçen uygarlık ile ilgili antik belge ve bulguların sınırlı olmasıdır. Zira bu halk, ilk zamanlarda, dönemin Yunan ve Roma yazarları tarafından muhtemelen pek fazla önemsenmemiş olmakla birlikte, göçebe özelliklerinden dolayı az eser bırakmışlardır. Bu nedenlerden dolayı, İran coğrafyasında kendinden önce hüküm sürmüş olan Persler ile kendinden sonraki Sasaniler arasında varlık göstermesine ve büyük bir imparatorluktan devraldığı mirası bir başka büyük imparatorluğa devredip tüm kültürel değerleri aktaran bir köprü vazifesi görmesine rağmen hak ettiği ilgiyi görememiştir.

Partlar hakkındaki kısıtlı da olsa bazı konulardaki önemli bilgilerin bize ulaşmasında antik Roma yazarlarının etkisi büyüktür. Bazı önemli yazıtlar dışında, Partlar hakkında bilgi sahibi olmamızda etkili olan bir diğer unsurun, özellikle Roma-Part savaşları olduğunu söylememiz mümkündür. Nitekim, egemenlik yarışı üzerine kurulu olan bu ilişkiler, bize daha çok siyasi bilgiler sunmaktadır. Sahip olduğumuz kaynakların yetersizliği bağlamında, savaşlar olmasaydı, Partlar hakkında sahip olduğumuz veriler daha da az olabilirdi. Bununla birlikte Partların sosyal, yönetsel ve kültürel özellikleri hakkında tatmin edici bilgilere sahip olmadığımızı da vurgulamak gerekmektedir. Bunların yanı sıra genelde coğrafik, biyografik ya da politik niteliklerde yapıtlar ortaya koyup bize, sınırlı da olsa Part/Arsakid İmparatorluğu'nu tanıma imkanı sağlayan antik yazar ve eserlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda; Strabo'nun "Geographica"sı, Justinus'un "Epitome"u, Plutarch'ın "Parallel Lives"i, Frontinus'un "Strategemata"sı, Philostratus'un "Vita Apollonii"sı, Arrian'ın "Anabasis Alexandri"sı, Dio Cassius'un "Historia Romana"sı, Tacitus'un "Annales ve Historiae"sı, Appian'ın "Historia Romana"sı, Pliny'nin "Naturalis Historia"sı, Herodian'ın "Historiarum Romanarum"u, Flavius Iosephus'un "ΙΣΤΟΡΙΑ ΙΟΥΔΑΪΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ" ve "ΙΟΥΔΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ" adlı eserleri, Suetonius'un "De Vita Caesarum"u gibi pek çok yapıt, bu bakımdan büyük önem taşımaktadır.

Batıdaki Part tarihi çalışmaları, ülkemizle kıyaslanamayacak düzeyde iyi olmasına rağmen, Pers ve Sasani (Yeni Persler) araştırmalarına kıyasla sınırlı olduğu söylenbilir. Bu doğrultuda batıdaki ilk Part tarihi çalışmalarına, ilk etkili yapıt olarak görülen Rawlinson’un “The Sixth Great Oriental Monarchy” adlı eseri başta olmak üzere, Nöldeke ve Mommsen gibi araştırmacıların da katkı sağladığını söylemeliyiz. Akademik anlamda güncelliğini koruyan Debevoise’un “A Political History of Parthia” adındaki yapıtı başta olmak üzere Bivar ve Tarn’ın çalışmaları da bu anlamda oldukça önemlidir. Ayrıca Curtis, Ferguson, Keaveney ve Schippmann’ın da bu alanda çalışmaları olduğu bilinmektedir. Öte yandan ülkemizde bu alanla ilgili yapılan çalışmalar, kapsamı sınırlı olan birkaç makaleyi geçmemiştir. Bu durum ülkemiz için diğer pek çok alanda olduğu gibi, büyük bir eksikliklerdir.

Part tarihi alanındaki kaynak eksikliği, pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar günümüzde hala tartışılmakla birlikte henüz çözülmüş değildir. Mevcut sorunlardan bazılarına değinecek olursak; köken, dil ve ilk Part Kralı Arsakes’in hangi tarihte tahta çıktığına dair meselelerdir. Aydınlatılamamış olan bu durumlar, Part konusuna olan ilgiyi de etkilemiştir. Mevcut bu sorunların giderilmesi için ise, daha fazla kaynağa ihtiyaç duyulduğunu belirtmek gerekmektedir.

Tezimizin ana konusunu oluşturan Roma-Part siyasi ilişki ve mücadelelerinin, Yunan-Roma yazarları sayesinde, Arsakidlerle ilgili bilinen en iyi konu olduğunu söyleyebiliriz. İçeriği, bahsettiğimiz birbirine rakip iki büyük imparatorluğun egemenlik yarışından ve bu yarışın en önemli sebeplerinden olan Armenia bölgesi ve Euphrates nehri üzerindeki hâkimiyet mücadelelerinden oluşan bu tez, Part İmparatorluğu’nun yıkılışına kadarki Roma ve Part devletleri arasındaki siyasi olayları ve izlenen politikaları, nedenleri ve etkileri ile birlikte ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu yüksek lisans tezinin, kusursuz ve tam olduğu iddiası olmamakla birlikte ele alınan konunun yol gösterici olmasını temenni ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM

PARTLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

1.1. PART ÜLKESİ (PARTİA)

1.1.1. Coğrafi Özellikler

Tarih boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapan İran coğrafyası, pek çok açıdan tarihi değeri yüksek olaylara ev sahipliği yapmıştır. Bu topraklarda baş gösteren medeniyetler, Doğu-Batı çatışmalarına yol açtıkları gibi Eski Yunan ve Roma dünyaları için Doğu'dan gelebilecek tehdidin kaynağını oluşturmuşlardır. Bu bölgede etkin rol oynayan, bir dönemin efendileri olan *Akhaemenidler (Persler)*, *Arsakidler (Partlar)*, *Sasaniler(Yeni Persler)* gibi çok sayıda uygarlık, yüzyıllar boyunca tarihin gidişatını etkilemişlerdir. Bu coğrafyada Akhaemenidler, Büyük İskender tarafından fethedilene kadar MÖ 559'dan MÖ 330 yılına dek egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Onlar yıkıldıktan sonra yerlerini alan Arsakidler bu bölgede hüküm sürmeye başladı ki ortalama 470 yıl boyunca bölgenin hâkimi olmuşlardır; ancak onlar da Ardashir'in isyanı sonucu yerlerini alacak ve MS 224 tarihinden MS 651'e kadar varlığını sürdürecektir olan Sasaniler tarafından tarih sahnesinden kaldırılmıştır. Dil ve kültür anlamında da birbirinin devamı sayılabilecek olan bu uygarlıklar tarihte, İran coğrafyasında etkili olan üç büyük devleti oluşturmuşlardır.

Tarih boyunca egemenliklerini kabul ettirmiş olan doğunun efendilerinin varlıklarını sürdürdükleri bölge olan antik İran coğrafyası hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Zira bir bölgenin doğal özellik ve şartları bölgenin ekonomi, ulaşım ve yaşam tarzını etkilemektedir ki bu durum devletin özelliklerinde de belirleyici olmaktadır. Bu durumda bahsi geçen bölgeye baktığımızda doğal engellerin yoğunlukta olduğu bir noktada bulunduğunu gözlemlemekteyiz. Bu engellerin başında gelen bölgedeki dağ silsileleri ve büyük çöller, günümüzde olduğu gibi antik çağlarda da ulaşımı, bölge ekonomisini etkilemiştir. Bu yüzden ki antik çağlarda bölgeye ulaşım veya yapılan seferler, bölgeye girişe izin veren belli noktalarda yoğunlaşmaktadır.

Bu uygarlıkların bulundukları coğrafyanın adı olan *İran* kelimesi, bu toprakların sahibi olan *Ari (Ariali/Aryan)* kavminin ismini temsil eder. Klasik Çağ Greklerinin kullandıkları *Persia* kelimesi ise Akhaemenidlerin bir eyaleti olan *Parsa* adından gelmektedir.¹

İran, büyüklük bakımından Britanya Adaları'nın altı katıdır. Bölge bir çembere benzetildiğinde, büyük oranda düz olmayan eğimli bir bölge olup iç bölgelerin ise keskin bir eğim gösterdiği görülmektedir. Kuzey ve batıda bulunan dağlar yüksek ve kalın, güney ve doğudakiler ise alçak ve incedir.² İki büyük tuz çölü olan *Deşt-i Kebir* ve *Deşt-i Lut*'u barındıran coğrafya, 3000 metreyi aşmayan dağlarla çevrili olup doğuda *Hindikuş*, batıda *Zagros*, kuzeyde *Elburz*, kuzeybatıda ise *Azerbaycan* ve *Kafkas* dağları yükselmektedir.³ Bununla birlikte kuzeydoğu ve güneybatıda alçak ve kısır topraklar mevcutken, Hazar Denizi çevresinde zengin bir bitki örtüsünün olduğu görülür. Bu zengin bitki örtüsü, kuzeydoğuya, Türkmenistan'ın sert steplerine ve Orta Asya göçebelerinin yaşam alanlarına doğru hızla bozulur.⁴

Pek çok bölgeyi barındırmasıyla birlikte, araştırmamıza esas teşkil eden Partların, adını aldıkları bölge olan Parthia bölgesi, İran coğrafyasının önemli bölgelerinden biridir. Bu konu bağlamında özellikle de bu bölgenin coğrafi özelliklerinden bahsetmek yararlı olacaktır.

Part halkının en eski yurdu olan Part Eyaleti (Parthia Proper) -Fars Eyaleti (Persia Proper) ve Makedonya Eyaleti (Macedonia Proper) gibi- kısıtlı bir alana sahip olan bir bölgeydi.⁵ Parthia Eyaleti ile eski çağın son yüzyılında büyük kralların yönettiği imparatorluk ülkesi arasında ayırım akılda tutulmalıdır. Ülkenin konumu ve kapsamı günümüzde, Pers İmparatorluğu'nun bir haritasıyla da kestirilebilir.⁶ Part ülkesinin orijinal sınırları tam belli değildir; fakat Parthia'nın batıdaki Hyrcania ile hareket ettiği, Gurgan (Cürcan/Gurghan) ve Atrek (Ettrek) vadilerinin daha alçak

Bu tez, Türk Tarih Kurumu bursu desteğiyle yapılmıştır.

¹ Malcolm A. R. Colledge, **The Parthians**, Thames and Hudson, London, 1967, s. 16.

² Peter R. S. Moorey, **Ancient Iran**, Oxford Ashmolean Museum Press, 1975, s. 7'den aktaran Özgür Kahraman, **Eskiçağ Tarihinde Parthlar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002, s. 5.

³ Colledge, s. 15.

⁴ Kahraman, s. 6; Colledge, s. 15.

⁵ George Rawlinson, **Parthia**, 3. Baskı, T. Fisher Unwin, London, 1893, (Parthia), s. 1.

⁶ John Clark Ridpath, **Cyclopædia of Universal History**, Cilt: 1, The Jones Brothers Publishing Co., Chicago, 1890, s. 378.

seviyelerinin Hyrcania'ya dâhil olup üst vadilerinin ise Part ülkesine ait olduğu kesin gözükmemektedir.⁷ Sonraki kaynaklardan derlenen bilgilerle, Part Ülkesi coğrafi olarak doğuda Margiana ve Baktria, güneyde Sarangia ve Carmania, güneybatıda Sagartia, kuzeybatıda Hyrcania (ancak Hyrcania genel olarak Part ülkesi ortak adı altında yer alır)⁸, kuzeyde Chorasmia, kuzeydoğuda Sogdia, güneydoğuda Aria⁹ ile komşu olup tam olarak Hazar denizinin güneydoğusuna konumlandırılabilir.¹⁰

Part konusu hakkında ilk araştırmaları yapanlar arasında bulunan George Rawlinson, Partların memleketi olan Parthia hakkında bilgi verirken bu bölgeyi, Hazar Denizi'nin doğusunda Mugocar (Moughojar, Mugayar) Tepeleri'nden Hint Okyanusu'na dek 2.414 kilometreden uzun olan geniş çöl boyunun, aşağı yukarı yarı yolda, çok güzel, çekici özellikler taşıyan, doğu-batı doğrultusunda 320, kuzey-güney yönünde ise 321 kilometre genişliğindeki bir toprak şeridi boyunca kesintiye uğratılan yer olarak açıklamaktadır.¹¹ Part bölgesi yine Hazar Denizi'nin güneydoğusunda Elbruz sıradağlarından doğuya doğru Afganistan'dan Herat'a kadar uzanan¹² ve Paropamisus (Hindukuş Dağları) ile bağlantılı çok geniş olmayan dağlık bir araziye¹³ veya daha kısa bir tabirle, Ball'ın da belirttiği gibi, Hazar Denizi'nin doğusu ve güneydoğusuna denk geldiği söylenebilir.¹⁴ Bazı araştırmalar daha spesifik olarak bu bölgenin İran'da, bugünkü Horasan'a denk gelen tarihsel bölge olduğunu söylemektedir.¹⁵ Rawlinson bu konuda şunları aktarmaktadır:

“Partların ilk yurtlarının sınırları böyle tanımlanırsa, aşağı yukarı çağdaş İran ili Horasan'a denk düşmesi gerekir. Batıda Damgan [Damğan] yakınlarında, doğuda Heri Rud'a [Tecend Derya veya Heray Rud] kadar uzanıp çağdaş Damgan [Damaghan/Damğan], Şahrud [Ulus], Sebzevar [Sebzawar/Yeşilce], Nişabur [Nishapur], Meşhed [Meshed/Düşekli], Şehr-i Nev [Shebri-No], Turşiz [Tersheez/Tershiz] yörelerini kapsamış olması gerekir. Doğudan batıya uzunluğunun yaklaşık 300, ortalama genişliğinin yaklaşık 160 ya da 193 kilometre olmuş olması gerekir.”¹⁶

⁷ Percy Sykes, **A History of Persia**, Cilt: 1, 3. Baskı, Macmillan and Co., London, 1923, s. 305.

⁸ Ridpath, s. 378.

⁹ Aria sözcüğü, Hint-Avrupai kavimlerin kökeniyle de ilişkilendirilmektedir. Bkz. Ridpath, s. 378.

¹⁰ John Sheldon, “The Ethnic and Linguistic Identity of the Parthians: A Review of the Evidence from Central Asia, **Asian Ethnicity**, Cilt: 7, Sayı: 1, Şubat, 2006, s. 6.

¹¹ George Rawlinson, **Altıncı Büyük Doğu Hakanlığı: Part İlhanlığı**, çev. Süreyya Ülker, 2. Baskı, Teknografik Matbaacılık, İstanbul, 1988, (Part İlhanlığı) s. 1.

¹² Kahraman, s. 8.

¹³ Warwick Ball, **Rome In The East**, Routledge, London, 2002, s. 5.

¹⁴ Rawlinson, Parthia, s. 1.

¹⁵ Ernst E. Herzfeld, **Archaeological History Of Iran**, Oxford University Press, London, 1935, s. 53; “Parthia”, **AnaBritannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, Cilt: 17, Ana Yayıncılık ve Encyclopædia Britannica, İstanbul, 2004, s. 458.

¹⁶ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 2.

Parthia, kuzeyden Turan ölu ve Astrabad yakınındaki dağların eteklerinde Hyrcania'nın verimli ovaları, güneyden ise Orta İran'ın Büyük Tuz ölu (Deşt-i Kebir) ile çevrilidir.¹⁷ Büyük İran ya da Fars yaylasının kuzeyi ile Hazar Denizi'nin güney ve güneydoğusunda dört veya beş dağ sırasının birbirine paralel olarak uzandığı alandaki dağlık bölgeler ile tepelerin eteklerindeki düzlükler değerli ve verimlidir; vadilerin yamaçları oldukça ağaçlıktır; su boldur; çaylar oldukça büyük ırmaqlara toplanır.¹⁸ Her iki tarafa -hem kuzeye hem de güneye- doğru, kuzeyde Horasan ya da Hiva ölu olarak bilinen ve güneyde ise İran'ın Büyük Tuz ölu olarak bilinen yüzlerce kilometrelik geniş kumlu ya da çakıllı çöller uzanıp bunlar arasında, nispeten zengin ve verimli bir güzergâh vardı.¹⁹

Strabo'ya göre Part ülkesi küçük olmakla beraber dağlık ve ağaçlık bir yerdir ve bir o kadar da yoksuldur. Öyle ki, bu topraklardan geçen yolcular karınlarını bile doyuramazlar; bu yüzdendir ki krallar askerlerini bu ülkeden hızlıca geçirir.²⁰ Bu bağlamda, klasik kaynakların çoğunluğunda olduğu gibi, İranologların ve İranlıların Mezopotamya bölgelerini Part bölgesi olarak işaret etmeleri oldukça yanıltıcı bir bilgidir.²¹ Nitekim Strabo, Partların ülkesinin Comisene, Chorene, ve önceden Media'ya ait olan Hazar Denizi, Rhagae ve Tapyri arasında uzanan bölgeden oluştuğunu bildirmektedir.²² Doğuda, onun seyrinin bir parçası olarak İran'ın bugünkü sınırını belirleyen Tejend Nehri ile sınırlandırılmıştır. Kuzey sınırı çöldü, daha sonra Harezmî ve bugün ise Kara Kum olarak adlandırılmıştır. Güneyde, Zarangiana ve Arachosia'nın yerleşik bölgeleri vardı; fakat Lut asıl sınırdı.²³

Yukarıdaki bilgilerde anlatıldığı gibi Parthia bölgesinde kimi alanlar dağlık ve verimsiz iken, kimi bölgeler ise düzlük ve oldukça verimlidir. Dağlık bölge, kuzeyde Kopet Dağı (Daman-i Koh), ortada Aladağ (Alatagh) ile Mirabi (Meerabee) Dağları, güneyde Çağatay (Jaghetai) ya da Cüveyn'den (Djuvein) meydana gelen üç ana sıra dağdan oluşup doğu-batı yönünde birbirine paralel olarak uzanır.²⁴ Bu dağ sıralarının doğu-batı doğrultusunda uzanan kuzey ve orta bölümleri, su kaynaklarını

¹⁷ Kahraman, s. 9.

¹⁸ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 1.

¹⁹ Rawlinson, Parthia, s. 1.

²⁰ T. E. Page ve diğerleri (Ed.), **The Geography of Strabo**, çev. H. L. Jones, Harvard University Press, Loeb, London, 1961, XI. 9. 1, 271.

²¹ Ball, s. 5.

²² Strabo, XI. 9. 1, 273.

²³ Sykes, s. 305.

²⁴ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 2.

Meşhed Irmağı'na dökerken; kuzey-güney doğrultusunda uzanan orta ve güney sıralar ise Cürcan ile Nişabur Irmağı'nın su kaynaklarını birbirinden ayırır.²⁵ Dağların bu dizilişi, bölgede üç ana vadi olan “Meşhed, Miyanabad (Ortabayındır) ve Nişabur” vadilerini oluşturmakla birlikte adı geçen vadiler sırasıyla “Tecent (ya da Meşhed), Miyanabad ile Nişabur” ırmaklarını barındırmaktadır.²⁶

Damaghan'dan Tersheez'e kadar dağlar, az bir bakım ve işçilikle, hayat veren unsurları 6 veya 8 kilometre uzaklığa kadar taşımaya kolaylaştıran çayların, derelerin ve nehirlerin sürekli olarak akmasını sağlar.²⁷ Dağlık bölge, bir silsile halinde Hazar Denizi'nin güney ucundan doğuya doğru uzanır ve Part topraklarında pek çok alana yayılır.²⁸ Öte yandan, bu dağlık alanlar, ana akarsu vadilerine ve güney şeridinde karşı güçlü bir tezat oluşturmaktadır.²⁹

Orta Asya gibi Parthia da sahip olduğu sert koşullar, halkının maceracı ve savaşçı insanlarından oluşmasına sebep olmuştur. Yaşamları karma bir hayat özeti içerdiğinden bu uzun bir süre Partların faaliyetlerini kısıtlamıştı. Ancak karışık yaşam, seyrek ve biraz dalgalı bir nüfusu ifade eder ve bu sosyal ve politik iktidarın erken gelişimi için elverişsizdir.³⁰ Bunların yanı sıra Orta Asya'nın eski tarihi, göçebe kavimler ile yerleşik toplumlar arasındaki ilişkiye bağlı kalmıştır. Göçebe toplumların otlak alanlarına dayalı ekonomilerinin kendi kendine yetemeyecek seviyede olması, onları bu eksiklikleri tamamlamak için kentlerle ilişki kurmak zorunda bırakmıştır.³¹ Bu durum tarihte önemli bazı gelişmelerin meydana gelmesinde etkili olmuştur. Nitekim bu ilişkiler ağına örnek olarak vereceğimiz gelişme ise MÖ üçüncü yüzyıl ortalarında göçebe bir kavmin İran coğrafyasını hâkimiyeti altına alarak Arsakid İmparatorluğu'nu kurmasıdır. Aslında bu gelişmelere bakarak, bir halkın yaşadığı bölgenin ve doğanın olumlu veya olumsuz şartlarının, onları etkileyip ne gibi faaliyetlere zorladığını ve dolayısıyla bu faaliyetlerin tarihin gidişatını nasıl etkilediği konusunu anlamamız mümkündür.

²⁵ Kahraman, s.9.

²⁶ Rawlinson, Part İlhanlığı, s.3.

²⁷ Rawlinson, Parthia, s. 4.

²⁸ Ridpath s. 378.

²⁹ Rawlinson, Parthia, s. 4.

³⁰ Ridpath, s. 379.

³¹ Marek J. Olbrycht, **Parthia and Nomads of Central Asia: Elements of Steppe Origin in the Social and Military Developments of Arsacid Iran**, Orientwissenschaftliches Zentrum, 2003, s. 71.

1.1.2. İklim Ve Bitki Örtüsü

Parthia bölgesinin iklimine değinilecek olursa, iklim ve yağış bölgeden bölgeye hissedilebilir oranda değişiklik gösterip şiddetli sıcak ve yağış, kuru soğuk, birbirini izleyen meltemler ve güçlü rüzgarlar bölge insanı tarafından kanıksanmış bir durum olmasına rağmen, bölgenin en önemli özelliği kendi kendine yeterli olmasıdır.³² Kışın güneş erken batar. Soğuk hava, ekimde başlar ve karla karışık yağmur fırtınaları ile dolunun olağan olduğu martın sonuna kadar devam eder. Dağlık bölgelerde kar çok daha uzun süre kalır ve ilkbahar ile yaz mevsiminin başlarında nehirlerin ana kaynağını oluşturur.³³ Bu şiddetli kışlar, Partların bu ülkeyi tercih etmelerini engelleyememiştir. Durum, eski bir devletin gelişimi ve halkın bu doğrultuda kuvvetli bir şekilde davranması için elverişliydi.³⁴ Eski yazarlara göre Part Eyaleti'nin iklimi, alçak düzlüklerde aşırı derecede sıcak, dağlarda ise aşırı soğuktur. Ancak günümüz gezginleri her iki ifadeye de katılmaz. Yazın sıcaklık, yüksek arazilerde fazla değil ancak özellikle *Atak/Etek* olarak bilinen bölgede, hiç kuşkusuz çok yüksektir.³⁵

İlk insanın, öncelikle alüvyal vadileri ve büyük nehirlerin ağızlarındaki alçak bölgeleri nasıl seçtiğini gördük. Ancak ikinci konum seçimi, ilk kabileleri kalmaya ve yerleşmeye davet eden, güzelliği ve bol kaynakları olan bu yüksek bölgelerdi. Bu açıdan Part ülkesi çekici olarak kabul edilebilir.³⁶ Parthia sınırları dâhilinde, Atrek ve Gurgan'ın üst vadileri son derece verimlidir. Meshed'in bulunduğu Kashaf Rud, zengin bir vadiyi sular ve hem Nişabur (Nishapur) hem de Berdesken (Turshiz), eğer ikincisini Part ülkesinde gibi sayabilirsek, birbirinden ayrıcalıklı biçimde üreten bölgelerdi.³⁷ Ağaçların çeşitliliği fazla olmamakla birlikte Strabo'nun bu bölgeyi “δασεια” ya da “yoğun ormanlık” olarak adlandırdığını görüyoruz.³⁸

Bugünkü Horasan'ın bitki ve hayvanlarının, eski ülkenin bitkisel ve hayvansal yaşamını temsil etmesi muhtemeldir. Ülkenin genel verimliliğine ek olarak

³² Moorey, s. 7'den aktaran Kahraman, s. 6.

³³ Rawlinson, Parthia, s. 5.

³⁴ Ridpath, s. 379.

³⁵ Rawlinson, Parthia, s. 5.

³⁶ Ridpath, s. 379.

³⁷ Sykes, s. 306.

³⁸ Rawlinson, Parthia, s. 6.

hala ceviz, incir, kayısı ve diğer pek çok meyve ağaçları bulunup safran³⁹ ve amonyak sakızı yerli bitkiler arasındadır. Ayrıca pirinç, buğday, arpa ve pamuktan elde edilen hâsıla oldukça yüksektir.⁴⁰ İki verimli vadi olan Gurghan ve Etrek oldukça üretken olup burada, tepelerin eteklerinde meşe, kayın, karaağaç, kızılğaç, yabani kiraz, asma yetişip çuha çiçeği, menekşe, zambak, sümbül bulunur. Düz arazide inek, koyun, yaban domuzu ve av hayvanları; derelerde ise balık bolca bulunurdu.⁴¹ Ceviz ve kavakla kaplı eğimli arazilerden, çam ormanlarının arasından, söğüt ve dut ile kaplı nehir kıyılarından geçen kabileler, bu ülkeyi buldukları yerler arasında öncelikle seçmiş olabilirler.⁴²

Mineral ürünler arasında tuz, demir, bakır ve kurşun sayılabilir. Dağlar, çeşitli türlerde değerli taşlar, özellikle narin ve değerli mücevherlerden turkuaz, içerir. Bu dar ancak oldukça üretken bir bölgeden başlayarak, Partlar yavaş yavaş Batı Asya'nın daha büyük bir bölümünü kendi hâkimiyetlerine kattılar.⁴³

1.1.3. Sınır Komşular

Coğrafi özellikleri ve önemli kaynakları ile dönemin toplulukları için cazip bir bölge olan Parthia'nın çevresinde bulunan ülkeler şunlardır: *Aria (Arya/Arlareli)*, *Chorasmia (Harzem/Harezm)*, *Baktria*, *Drangiana* (ya da *Sarangia*), *Hyrkania (Kurganeli)*, *Margiana (Kuşluca-Merv)*, *Sagartia*. Partlar bölgesel olarak genişlemeye başladığı zamanlarda ilk olarak, bu komşu ülkelerden başlamıştır. İlk dönemlerde Part kralları kendi çıkarları için bunlarla anlaşsa (örneğin Baktria) da sonraki dönemlerde bu bölgeleri birer birer kendi egemenliklerine katmışlardır. Part halkının yerinin ve niteliğinin, siyasi iktidarın genişlemesi ve çevredeki uluslar üzerinde geniş çapta bir egemenliğin tesis edilmesinde elverişli olduğu söylenir.⁴⁴ Part krallığını çevreleyen bu yakın ülkelerin kapsamı ve doğasını ele almak yararlı olacaktır.

³⁹ Gıda ve tıbbî amaçlı kullanılan bitki.

⁴⁰ Ridpath, s. 379.

⁴¹ Rawlinson, Parthia, s. 7.

⁴² Ridpath, s. 379.

⁴³ Rawlinson, Parthia, s. 6.

⁴⁴ Ridpath, s. 380.

1.1.3.1. Aria (Arya)

Aria bölgesi, adını İran ve Hindistan'da yaşayan Arilerden(ya da Aryanlar) almıştır. Sanskritçeden gelip *soylu* anlamındaki *İran* ismi de Aryan kelimesinden türemiştir.⁴⁵ Diğer bir deyişle Part ülkesine sınır yerleşim merkezleri arasında kalan Arya, olayların kader ve değişebilirliği içinde modern çağa dek gelmiş Ari ırkının adını koruyan küçük bölge idi.⁴⁶ Aria ve Margiana Asya'nın bu bölümünün en kuvvetli bölgeleridir. Bu bölgelerde yaşayanların bazıları dağların eteklerinde, bazıları ise düz ovalarda yaşarlar. Dağlardakiler çadırdaki yaşar. Ovalara baktığımızda *Arius* ve *Margus* nehirleri kesişir. Bu nehirler aynı zamanda ovaları da besler.⁴⁷ Aria, Margiana ve Baktriana'ya bitişiktir ve Hyrcania'ya yaklaşık 1110 km mesafededir. Aria'nın uzunluğu 370 km kadar, genişliği ise 55,5 km kadardır.⁴⁸ Aria, Margiana'nın güneyinde, çağdaş Herat (Arlica) dolaylarında yer alıp doğuda Parthia'ya bitişik olarak bulunmaktaydı. Burası çoğunlukla, genel özellikleriyle Parthia'nın dağlık bölümüne benzeyen, ancak çok daha küçük boyutlarda olan, dağlık bir bölgeydi.⁴⁹ Hyrcania (Hazar) Denizi ile Arianlıların ülkesi arasındaki mesafe yaklaşık 1110 km kadardır.⁵⁰

Arialı insanlar oldukça savaşçıydı; ancak Partlar sayı üstünlüklerinden dolayı, ki onların iki-üç katıydılar, onlardan korkmuyorlardı.⁵¹ Dağlık, dar ve kalabalık olmayan bu ülke, savaşçılıklarının ön plana çıktığı zamanda daha güçlü Partlar tarafından kolayca bastırıldılar.⁵² Rawlinson Aria hakkında şunları aktarmaktadır:

*“Arya, Paropamisus (Hindukuş/Hindikuş) Dağının güney tarafından doğan Arius Nehri -şimdi Hari Nehri- boyunca 67° doğu boylamında batıya doğru uzanır. İlk olarak dağlardan, sonra da dağların güney kanadından, yaklaşık olarak 61° doğu boylamına kadar, kuzeye doğru yuvarlak bir daire yapar ve dağ silsilelerinin içinden bir yol bularak Pul-i-Khatun'da yaklaşık olarak 36° enlemde Tejend ile birleşir. Büyük bir kıvrım yapana kadar akıntının uzunluğu, 434 ve 450 kilometre arasındadır. Bu doğudan batıya Aria'nın uzunluğu olarak kabul edilebilir.”*⁵³

⁴⁵ Kahraman, s. 23.

⁴⁶ Ridpath s. 380.

⁴⁷ Strabo, XI. 10. 1, 277.

⁴⁸ Strabo, XI. 10. 1, 277.

⁴⁹ Rawlinson, Parth İlhannlığı, s. 5.

⁵⁰ Strabo, XI. 8. 1, 259.

⁵¹ Rawlinson, ss. 5-6.

⁵² Ridpath s. 380.

⁵³ Rawlinson, Parthia, s. 20.

1.1.3.2. Baktria

Baktria, Baktriana olarak da bilinmekle birlikte Part İmparatorluğu'nun doğusuna doğru uzanan bu bölge Hindu Kuş dağları tarafından güney ve güneydoğuda yer almaktaydı.⁵⁴ Geniş Baktria ülkesi, farklı çağlarda çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Ülke genel olarak, Ceyhun tarafından kuzeyde, Harezm ve Margiana tarafından batıda konumlanmıştır.⁵⁵ Bu bölge, çoğu Aria'nın yukarısında ve doğusunda kalsa da, Aria boyunca kuzeye doğru uzanır ve buranın çoğu bölgesinde yağ dışında her şey üretilir. Apollodorus'un dediğine göre Baktriana, Ariana'nın en görkemli bölgesiydi. Daha da ötesi, ülke Seres ve Phryni'ye uzanacak kadar yayılmıştı.⁵⁶ Colledge'e göre Çin'den Akdeniz'e mal taşırken İran'dan geçmek isteyen tüccarlar zorunlu olarak, İran'ın kuzey çöllerinden Baktria'ya uzanan ve daha sonra kuzeydoğuya dönerek vahalar üzerinden Orta Asya'yı geçen, daha sonraları İpek Yolu olarak adlandırılacak olan eski yolu izlemişlerdir.⁵⁷ Yunanlılar -ki sonunda Baktria'nın ayaklanmasına sebep olanlar da onlardı- burayı o kadar verimli hale getirmişlerdi ki, sadece Ariana'yı değil, Artemialı Apollodorus'un söylediğine göre Hindistan'ı da kontrol eder hale gelmişlerdi.⁵⁸ Bölge, Part Eyaleti'nin iki katı büyüklüğünde, yaklaşık 181299.15 kilometrekaredir. Deniz seviyesinden çok yüksekte bulunup çoğunluğu soğuk ve çoraktır. Ancak vadinin alt kısmı, özellikle de antik başkent olan Bactra, şimdiki Belh, çok üretkendir. Eyaletin güney yarısındaki en değerli alan, Oxus ve Paropamisus arasındaki bölgedir.⁵⁹ Başlıca şehirleri Bactra,⁶⁰ Darapsa ve diğerleriydi. Iaxartes (Seyhun) ve Oxus (Ceyhun) nehirleri Baktriana'nın yukarısında bulunup Oxus; Baktrialılar ile Sogdlar, Iaxartes ise Sogdlar ile göçebeler arasında sınırdı.⁶¹ Bölge kuzeyde Hazret Sultan ve Hisar dağları, güneyde Paropamisus dağları, doğuya doğru, Pamir dağlarına ulaşır. Pamir

⁵⁴ Matthew Bunson, "Bactria", *Encyclopedia Of The Roman Empire*, Facts On File, New York, 2002, s. 65.

⁵⁵ Ridpath, s. 382.

⁵⁶ Strabo, XI. 11. 1, 279-281.

⁵⁷ Colledge, s. 16.

⁵⁸ Strabo, XI. 11. 1, 279.

⁵⁹ Rawlinson, Parthia, s. 19.

⁶⁰ Aynı isimli bir nehrin aktığı ve Oxus'a boşaldığı bu bölgeye aynı zamanda "Zarispā" da denir.

⁶¹ Burgan, s. 55.

ile çöl arasındaki uzunluk yaklaşık olarak 579 kilometre, iki dağ silsilesi arasındaki genişlik ise 225 ile 402 kilometre arasında değişmektedir.⁶²

Part yükseliş dönemlerinde, Baktria, İskitia'nın güney sınırını belirleyen sıra dağların eteklerine varan bölgeye kadar uzanıyordu. Ülke, Margiana ve Harezm ile aynı karaktere sahipti; fakat daha az bir çöl, özellikle de doğuya doğru daha çok bir tepe ülkesiydi.⁶³ M.Ö 247-246'larda Selevkosların Mısır ile bir savaş içerisinde olması Grek generallerin, Baktria ve Parthia satraplıklarında iktidarı ele geçirmelerini sağladı. Grek Baktrialılar, kendi zengin krallıklarını 100 yıldan daha fazla süre yönetti.⁶⁴ Baktria Eyaleti, Baktria İmparatorluğu'nu oluşturan çekirdekti. Baktrialılar bir süre Partların ilerlemelerini engellerken Partlar, batıya doğru genişlemesini tamamlayınca Tejant ve Hydaspes arasındaki bölgenin hâkimi olan güçlü Baktria Krallığı üzerinde etkili olmuş ve Baktria gücü gerilemeye başlamıştır.⁶⁵ Ülkenin uzun bir süre Part krallarının ihtiraslarına direndiğini ve MÖ ikinci yüzyılın sonlarına doğru egemenliklerine dâhil edildiğini söylemek yeterli olacaktır.⁶⁶

1.1.3.3. Chorasmia (Horasan/Harzem)

Chorasmia (Harzem), Büyük Khorasan (Horasan) bölgesi olarak da bilinir. Efsanevi Arash'ın okçuluğuyla ve Partların doğum yeriyle ilişkili olan bu bölge, İran mit ve inançlarının menşe yeridir.⁶⁷ Harzem, Part dağ sıralarının en kuzeydeki ile Oxus'un (Ceyhun) eski rotası arasındaki alçak bölgeden oluşup kuzeyde yer almaktaydı. Çoğu bölümü kıraç, barınılmaz bir çöl olan bu bölgenin çok sayıda insanı beslemiş olduğu düşünülmemektedir.⁶⁸ Harezm eyaleti, Part Ülkesi'nin kuzeyde sınırını oluşturmuyordu ve Part dağları ile antik nehir Oxus arasında alçak bir düzlükten oluşuyordu. Burası sadece Turan kabilelerinin bulunduğu büyük bir çöl

⁶² Rawlinson, Parthia, s. 19.

⁶³ Ridpath, s. 382.

⁶⁴ Burgan, s. 55.

⁶⁵ Rawlinson, Parthia, s. 18.

⁶⁶ Ridpath, s. 382.

⁶⁷ Daryoosh Akbarzadeh, "Parthian Studies: Two New Notes", **The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion**, (Ed. Vesta Sarkhosh Curtis ve diğerleri), The British Institute of Persian Studies Archaeological Monographs, Seri: 5, Oxbow Books, Oxford, 2016, s.172.

⁶⁸ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 5.

bölgesiydi.⁶⁹ Günümüzde Horasan Çölü olarak bilinen Chorasmia, Part ve Aria dağ silsilesinin karşı tarafında eşit derecede verimsiz ve istenmeyen bir bölge, genel olarak Baktria ile birlikte kuzeye doğru Hazar'ın doğusundaki Part egemenliğinin sınırı olarak kabul edilir.⁷⁰ Günümüze kadar, göçebe yaşam alışkanlığının bölgede hüküm sürmüş olduğuna inanılmaktadır.⁷¹ Göçebe bir halk üzerinde hâkimiyet kurmanın zorluğunu göz önüne aldığımızda, bunların savaşı Partlar tarafından kolaylıkla fethedilmesi çok önemli görülür. Baktria, Parthia ve Hyrcania tepelerinin eteklerinden, Oxus'un eski rotasına kadar uzandığı için Chorasmia, çok geniş bir ülkedir. En az 965 km uzunluğunda 482 km genişliğindedir. Fakat değeri, Oxus'un ya da şimdiki Amuderya'nın yatağı dışında, tarıma uygun olmadığı için, aşırı derecede önemsizdir.⁷²

1.1.3.4. Hyrcania

Strabo, Asya hakkında açıklamalarda bulunurken Hyrcania'nın son derece bereketli ve geniş topraklara sahip olduğundan bahsetmektedir. Bu bölgedeki önde gelen şehirler Talabroce, Samariane, Carta ve kraliyet ailesinin yaşadığı Tape'dir.⁷³ Hyrcania ve Parthia ana karaları arasında bulunan hat, günümüz Gunbad-i Qabus kasabasının doğusunda bulunan tepeler boyunca devam etmekte olup karada hiçbir noktada kolaylıkla takip edilememektedir.⁷⁴ Hazar Denizi'nin doğusunda geniş bir bölge olan Hyrcania, Tabaristan'ın yanı sıra daha sonra Gurgan (Kurtlar Ülkesi) olarak bilinen bölgeleri kapsar. O zamandan beri Hyrcania/Gurgan eyaleti, Parthava ile birlikte Dahae'nin (Parni) en önemli merkezlerinden biri olmuştur.⁷⁵

Ochus (Panj) ve Oxus (Ceyhan) nehirleri Hyrcania'nın içinden geçerek denize dökülür. Aristobulos, Oxus'un Hindistan'dakiler hariç, Asya'da gördüğü en büyük nehir olduğunu ve Hint ürünlerinin bu nehir üzerinden Hyrcania (Hazar) Denizi'ne, oradan ise Albania'dan (Kafkas dağları ile Hazar Denizi'nin batısı

⁶⁹ Ridpath, s. 380.

⁷⁰ Rawlinson, Parthia, s. 22.

⁷¹ Ridpath, s. 380.

⁷² Rawlinson, Parthia, s. 22.

⁷³ Strabo, XI. 7. 2, 251.

⁷⁴ Adam D. H. Bivar, "The Political History Of Under The Arsacids", **The Cambridge History Of Iran**, Cilt: 3/1, (Ed. Ehsan Yarshater), Cambridge University Press, Cambridge, 1983, s. 24.

⁷⁵ Parvaneh Pourshariati, **Decline an Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran**, I.B. Tauris & Co, London, 2008, s. 20.

arasındaki bölge) sonra Cyrus (Kura) Nehri üzerinden Euxine'ye (Karadeniz) getirildiğini belirtmiştir.⁷⁶ Sasani dönemi kanıtlarına dayanılarak, Hyrcania'nın antik çağdaki batı sınırının (Günümüz Gurgan vilayeti), Hazar Denizi'nin güneydoğu köşesinde, izleri hala Sarkalata ve Karkanda köyleri arasından denize doğru birkaç kilometre ve Bandar Gaz'ın doğusuna doğru görülebilen Sasani duvarı boyunca yer aldığı söylenebilir.⁷⁷

Hyrcania bütünüyle, yoğun bir nüfusu besleyebilip Strabo'nun "*Cennete çok benziyor.*" yolundaki tasvirine iyice değen, pek verimli, cazip bir ülke;⁷⁸ ayrıca çok değerli ve arzu edilen bir bölgeydi.⁷⁹ Strabo'nun aktardığına göre yazarlar, bu bölgenin üzüm, incir, tahıl ve bal gibi ürünlerinin meşhur bolluğundan bahsetmektedir. Aristobulus'a göre gayet ormanlık bir ülke olan Hyrcania'da meşe ağacı bulunmasına rağmen fıstık çamı ve sahil çamı bulunmaz.⁸⁰ Hyrcania, Parthia ile aynı coğrafi ve iklimsel karaktere sahip olup yüksek dağ sırtları, sık ormanları ve sulak bir arazileri bulunmakla birlikte bolca av hayvanı bulunurdu. Hyrcania, ağaç büyütme ve sebze yetiştiriciliğinde Parthia ile rekabet ederdi.⁸¹ Partlar genişlemeye başladıklarında ilk olarak batıya, en yakın komşuları olan Hyrcania'ya saldırdılar. Zira Parthia'ya bağlı olarak gösterilen Hyrcania daha zengin, daha sıcak ve daha arzu edilen bir yerdi.⁸²

1.1.3.5. Margiana

Parthia'nın kuzeydoğusunda, kimi kez başlı başına bir ülke olarak, kimi kez de Baktria'nın (Doğuca) bir uç boyu olarak ele alınan Margiana (Kuşluca) yer almaktaydı. Bu, çağdaşlarca Merv bölgesi olarak bilinen, *Murg-ab (Kuşlusu)* ya da eski *Margus Nehri* üzerindeki verimli bölgeydi.⁸³ Bununla birlikte Margiana ve Baktria çöller tarafından kapatılan, 321 km uzaklıktaki Margus Nehri boyunca uzanan ve ardından çok yüksek verimliliğin geniş bir vahaya dönüştüğü dar bir

⁷⁶ Strabo, XI. 7. 3, 253.

⁷⁷ Bivar, s. 24.

⁷⁸ Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 6-7.

⁷⁹ Rawlinson, Parthia, s. 7.

⁸⁰ Strabo, XI. 7. 2, 253.

⁸¹ Ridpath, s. 380.

⁸² Rawlinson, Parthia, s. 6.

⁸³ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 5.

bölgeydi.⁸⁴ Margiana, Aria'ya benzerdir; fakat farklı olarak Margiana'daki ovalar çöller ile çevrilidir. Antiocheia şehrini kurmuş olan Antiochus Soter, Margiana'nın verimliliğine hayrandı.⁸⁵ Bununla birlikte Parnilerin Part ülkesinin kuzeyine yerleşiminden sonra, Arsakes'in güneye, Selevkos İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan Margiana'ya doğru genişleme girişiminde bulunduğu bilinmektedir.⁸⁶ Bölge, Part ülkesinin kuzeydoğusuna uzanır ve Harezm'den çok daha elverişli bir bölgeyi kapsardı. Margus nehri, kıyılarında bol miktarda su ve yeşillik barındırıyordu, ki Strabo da bölgenin ve üzüm salkımlarının verimliliğinden bahsetmiştir.⁸⁷

1.1.3.6. Sagartia

Sagartia, Part Ülkesinin güney sınırını oluşturuyordu. Bölge, tarihin hiçbir döneminde ön plana çıkmamış; bazen Media, bazen de çöl bölgesi içinde gösterilmiştir.⁸⁸ Sagartia Eyaleti, büyük bir nüfusu destekleme kabiliyetinden yoksun, yaşanması zor olan bir yerdir.⁸⁹ Hyrcania, Parthia, Aria ve Sarangia'nın sahip olduğu güç, İran çölünün doğu ve kuzeydoğu kesimlerine denk gelen Sagartia'da da her zaman baskındı.⁹⁰ Bu bölgedeki kabileler, bedevi Araplar gibi çölde yaşayan ve çöl hayvanlarının ele geçirilmesiyle yaşamlarını sürdüren insanlardı. Sagartia'da yaşayanların orduları, Part atlılarla savaşmak için asla yeterince güçlü olmadılar.⁹¹ Sagartialılar, kaynakların kıt olduğu merkezi bölgenin büyük bir kısmı üzerinde serbestçe dolaşıyordu. Ülkeleri, büyük ölçüde dikkate alınmaksızın, neredeyse değersiz, tarıma elverişsiz ve tuz dışında hiçbir mineral üretemez haldeydi.⁹²

⁸⁴ Rawlinson, Parthia, s. 19.

⁸⁵ Strabo, XI. 10. 2, 279.

⁸⁶ Maria Brosius, **The Persians**, Routledge, New York, 2006, s. 84.

⁸⁷ Ridpath, s. 380.

⁸⁸ James Baillie Fraser, **Journey into Khorasan**, A. and R. Spottiswoode, London, 1925, s. 259'dan aktaran Kahraman, s. 24.

⁸⁹ Ridpath, s. 380.

⁹⁰ Rawlinson, Parthia, s. 21.

⁹¹ Ridpath, s. 380.

⁹² Rawlinson, Parthia, s. 22.

1.1.3.7. Sarangia (Drangiana)

Parthia güneydoğuda, Sarangae (Saranklar) ya da Drangae (Dranklar) denen halkın ülkesi, Sarangia (Drangiana) ile sınırlanmaktaydı. Burası Herat Vadisi'nin güneyindeki, oradan Hamoon'a (Gölyazı) ya da Scistan (Sakalık) Denizi'ne kadar uzanan bölge olsa gerektir.⁹³ Yerleşim merkezi, yaklaşık dört meridyen boyları boyunca genişlemiş ve Part İmparatorluğu'nun en güneydoğu sınırlarını işaret eden bölge neredeyse bir harabedir.⁹⁴ Bazı kısımları Aria'nın karşısındaki kuzey dağlarına yaklaşan, bazı kısımları ise güney dağlarının altında uzanan Drangiana, Carmania ile Aria'yı birleştirir.⁹⁵ Sarangia eyaleti, Aria'dan çok daha büyük; ancak gelişmede pek güçsüzdür. Bu bölgedeki çöllerde yerleşik olan Saranklar, güneybatıda birkaç küçük akarsuya sahipti. Bunlar savaşta güçlü olmadıkları için Partlar tarafından kolayca ele geçirilmiştir.⁹⁶ Paropamisus ve Drangiana arasındaki genişliği belirlemek zordur ama kesinlikle büyük değildir. Ortalama 80 km kadardır. Bu, tüm bölge için yaklaşık 33669.84 kilometrekarelik bir boyut demektir.⁹⁷ Batıda Kandehar'ın (Arachosia) küçük yerleşim birimleri Aria ve Sarangia; Baktria'ya benzer ama iklimi daha şiddetli olan bir özellikte dağ bölgesiydi. Bunların dışında Sarangia, Baktria'nın Hindu Kuş'un kuzey yamaçlarını işgal etmesinden dolayı güneyi işgal etmiştir.⁹⁸ Rawlinson Sarangia hakkında şunları aktarmaktadır:

“Aria'ya güney yönünde bitişik olan Drangiana ya da Sarangia, daha büyük bir bölgeydi ama daha az verimliliğe sahipti. Burası, kuzeydoğu ve kuzeyden Hamun ya da Seistan gölüne akan derelerle sulanan bir ülkeydi. Batıda, büyük İran çölü ile sınırlanmış ve onun karakterine bürünmüştü; doğuda ise Kash nehrinin kaynaklarına kadar uzanmıştır. Kesin boyutlarını belirlemek zor olmakla birlikte, Aria'nın en az iki katı kadar bir genişliğe sahip olmalı ve tüm yüzeyi ise 77699.63 kilometrekareden çok aşağı düşmüş olmamalıdır.”⁹⁹

Tüm bunlarla birlikte Sarangia'nın güneyinde Sakastan (Sacastana) ve Kirman (Carmania) adında, neredeyse tamamen çöl özelliğinde olan iki ülke bulunur.

⁹³ Rawlinson, Parth İlhannlığı, s. 6.

⁹⁴ Ridpath, s. 382.

⁹⁵ Strabo, XI. 10. 1, 277.

⁹⁶ Ridpath, s. 380.

⁹⁷ Rawlinson, Parthia, s. 20.

⁹⁸ Ridpath, s. 382.

⁹⁹ Rawlinson, Parthia, ss. 20-21.

Gedrosya'nın (Gedrosia) yanındaki güney sınırında ise dağlık bir bölge vardır.¹⁰⁰ Bahsedilen bu bölgeler günümüzde olduğu gibi eski zamanlarda da, çöl ve dağlık olduğu taktirde Orta Asya'nın hemen hemen her bölgesi gibi, az nüfuslu olmuştur. Ayrıca olumsuz özelliklerinden dolayı insanlar için oldukça az çekici olmuş ve uygarlığa yeterince uyum sağlamamıştır. Anlatılan bölgeler, Partlar kendi egemenliklerini kurduktan sonra birkaç yıl içerisinde onların boyunduruğu altına girmişlerdir.

1.2. PARTLAR

1.2.1. Part Kaynak Ve Araştırmaları

Part tarihi araştırmalarında krallığın kendi resmi kaynakları sınırlıdır. Bu durum, bu halkı ve kurdukları krallık hakkında bilgi edinmemizi güçleştirmektedir, Buna karşın krallık ile ilgili bize kalan en önemli veriler arasında sikkeler bulunmaktadır. Ancak sadece bunlarla, Partlar hakkında yeterince bilgi elde edemiyoruz. Bununla birlikte bu konuda tüm soru işaretlerini ortadan kaldıracak düzeyde olmasa da yine de antik yazarlardan oldukça faydalanmaktayız. Bunlar arasında eserleri kayıp olmasına rağmen, başka antik yazarlar tarafından bize aktarılan alıntılar vardır ki bunlardan biri Artemita'dan¹⁰¹ Apollodorus'tur. Kayıp olan *Parthica* adlı eseri, Partlar hakkında bilgiler içeriyordu; ancak bu bilgilere Strabo'nun *Geographica* adlı eserinde anlattığı kadarıyla ulaşabiliyoruz. Yine Yunanlı bir tarihçi olan Pompeius Trogus'un *Historiae Philippicae* adlı kayıp eserine, Justinus'un *Epitome (Özet)*'u sayesinde ulaşabilmekteyiz. Justinus bu eseri oldukça özetlemesine rağmen yine de Partlarla ilgili çalışma yürütenler için bir hayli önemli bir kaynaktır. Önemli bir biyografi yazarı olan Plutarch *Plutarch's Lives (veya Parallel Lives)* adlı eserinde Yunan ve Romalı asillerin hayatları hakkında bilgiler vermiştir ki bunlar oldukça önemli bilgiler içermektedir. Ancak örneğin

¹⁰⁰ Ridpath, s. 382.

¹⁰¹ Yeri tam olarak bilinmese de doğacı Plinius bu yerin Mezopotamya'da büyük bir şehir olduğunu; Strabo ise Babil'de olduğunu aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Bucke, **Ruins of Ancient Cities**, e-Kitap Projesi, İstanbul, 2014, https://books.google.com.tr/books?id=7i54CAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_atb#v=onepage&q=Artemita&f=false, (28.06.2018).

Bivar'a göre, bu eserde aktarılan Romalı general Crassus'un Carrhae (Harran) Savaşı'nda devrilmesi olayının Mezopotamya'da yaşayan bir Yunanlı tarafından uydurulduğu düşünülmektedir.¹⁰² Roma'nın Partlarla savaştığı yıllarda Cilicia valisi olan Cicero'nun mektupları yine bu alanda önemli bilgiler aktarmaktadır. Horace'ın şiirleri, Velleius Paterculus'un çalışmaları ve Frontinus'un *Strategemata (Stratejiler)*'sının hepsi çağdaş Partlara atıfta bulunmaktadır.¹⁰³ Philostratus'un *Life of Apollonius of Tyana (Tyanalı Apollonius'un Hayatı)* adlı eserinde yaklaşık kırk yıl sonra Part Devleti'ni ziyaret eden bir kişinin ilgi çekici ve detaylı anlatımları yer almaktadır.¹⁰⁴ Bu kişi, birinci yüzyılın ortalarında Parthia boyunca uzun bir yolculuğa çıkan filozof Tyanalı Apollonius'tur ki bu eser ilk okumada saf bir kurgu gibi gözükür; fakat içerdiği gizli gerçekliğin miktarı şaşırtmadan edemez.¹⁰⁵ Ayrıca Part İmparatorluğu'nun bölümlerini bizzat bilen Charaxlı¹⁰⁶ Isidorus, “Σταθμοὶ Παρθικοί” (Part İstasyonları) adındaki güzergâh yazısı niteliğinde olan bu eserinde, İran'dan itibaren ana karayolu boyunca önemli duraklama yerlerini listelemiştir.¹⁰⁷ Arrian, *İskender'in Anabasisi* adlı eserinde, doğuya yapılan seferi anlatırken geniş olmasa da o dönemde Partların, Dareius'un ordusundaki askeri konumu hakkında bilgi vermektedir.

Antik batılı tarihçilerin Partlara genel olarak düşmanca baktıkları ve bunun etkisiyle olumsuz yorumlarda bulundukları görülmektedir ki, bu durumda etkili olan faktörün, Romalılarla Partların sürekli bir savaş halinde olmasından kaynaklandığını söylersek bunda yanılmayız. Roma-Part savaşları, Dio Cassius'un *Historia Romana*, Tacitus'un *Annales* ve *Historiae* ve Appian'ın *Historia Romana* adlı eserlerinde Partlar üzerine, sınır anlaşmazlıklarından dolayı yapılan seferler oldukça geniş yer kaplamaktadır ki bunlar çoğunlukla Partların askerî yönünü anlamamızı sağlamaktadır. Aslında Partlar Roma ile temasa geçip bu savaşlar meydana gelmeseydi belki de onlar hakkında şuan sahip olduğumuzdan daha az bilgiye sahip olabilirdik. Coğrafi tanımlamalar aktaran Yaşlı Pliny'nin *Naturalis Historia*, Antakyalı Herodian'ın *Historiarum Romanarum* ile bazı araştırmacılar tarafından dar

¹⁰² Bivar, s. 22.

¹⁰³ Colledge, s. 20.

¹⁰⁴ Bivar, s. 22.

¹⁰⁵ Colledge, s. 20.

¹⁰⁶ Basra Körfezi'nin başındaki Hellenistik şehir, Spasinou Charax.

¹⁰⁷ Colledge, s. 17.

bir bakış açısına sahip olduğu düşünölen Flavius Josephus'un *ΙΣΤΟΡΙΑ ΙΟΥΔΑΪΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ* ve *ΙΟΥΔΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ* adındaki eserleri Partlar konusunda önemli kaynaklar niteliğindedir. Yine Polybius tarafından yazılan *Ιστορίαι* (Tarihler) ve biyografik nitelikte olan Suetonius'un *De Vita Caesarum* (Caesarların Yaşamları) adlı eseri ve *The Scriptores Historiae Augustae*, imparatorlar üzerinden aktardıkları bilgilerle bu konuya katkıda bulunmaktadır. Sasani ve İslam kaynaklarının değeri sınırlıdır. Sasani örneğine baktığımızda, uyumsuzluk problemi ve seleflerini önemsiz krallar olarak kınama eğilimiyle karşılaşırız. Batıya gönderilen Çin elçiliklerinin raporları dâhil olmak üzere çeşitli kaynaklar ancak yakın zamanda ilk kez etraflıca toplanabilmiştir.¹⁰⁸ Bununla birlikte aktardığımız yazarların çoğu, ikinci veya üçüncü elden sağladıkları bilgileri yeniden üretiyorlardı ve mümkün olduğunca onların açıklamalarının diğer kanıtlarla kontrol edilmesi gerekiyordu.¹⁰⁹ Ancak son olarak baktığımızda yine de Yunan ve Roma kaynaklarına zorunlu bağımlılık gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bunlarla birlikte Bivar'ın da söylediği gibi bu klasik edebi kaynaklar bir noktaya kadar bazı yazıt ve yazılı belgeler ile de desteklenebilmektedir.¹¹⁰

Yahudilerin kanun ve törenleriyle ilgili metinleri içeren *Talmud* Yahudi-Part ilişkileri konusunda oldukça değerlidir. *Sibylline Oracles* ise doğuya özgü önemli ve bilgilendirici yazılar içerir. Ayrıca anlatılan olaylarla çağdaş olan Yahudi, Süryani ve Çinliler bize kaynak değeriinde eser bırakanlardan en iyileridir.¹¹¹ Herodotos ve Sicilyalı Diodorus ise kısa da olsa önemli bilgiler aktarmaktadır ki Herodot Partların Pers ordusundaki yeri hakkında, Diodorus ise Partların isyan sonrası Medler ve Sakalar arasında büyük bir sorun haline gelmesi olayını aktarır.¹¹² MÖ ikinci yüzyıldan bu yana, Çinli gezginler ve tüccarlar, Parthia'ya ulaşmaya ve İran tarihi ile yakından bağlantılı olan olayların bilgi ve raporlarını geri almaya başladılar. Onların açıklamaları makul ve değerlidir. Partlarla ilgili malumat, onların hanedanlığının çöküşünden sonra hızla kayboldu veya yok oldu.¹¹³

¹⁰⁸ Stefan R. Hauser, "The Arsacid (Parthian) Empire", **A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East**, (Ed. D. T. Potts), 1. Baskı, John Wiley and Sons, 2012, s. 1002.

¹⁰⁹ Colledge, s. 20.

¹¹⁰ Bivar, s. 22.

¹¹¹ Colledge, s. 20.

¹¹² G. P. Goold (Ed.), **Diodorus of Sicily**, çev. C. H. Oldfather, Cilt: 1, Harvard University Press, Loeb: LCL 279, London, 1989, II. 34. 1-2, 463.

¹¹³ Colledge, s. 21.

Antik kaynak ve yerel bulgulardaki bilgiler Part İmparatorluğu konusundaki coğrafi ve askeri konulardaki eksiklikleri mümkün olduğunca karşılar, sosyal ve idari konulardaki eksikliği karşılamamaktadır.

Partlar hakkında *Choreneli (Horenli) Moses* gibi Ermeni yazarlar ciddi yanlış bilgiler aktarırken Arap tarihçi ve coğrafyacılarının tarihsel değer açısından söyleyecekleri çok az şey vardır. Zerdüştlüğün dini kitapları bazı bilgiler içermektedir.¹¹⁴ Kendilerini hiçbir zaman kendi tarihlerini yazmaya adanmayan Arsakidler, muhtemelen bize çok az yazılı kayıt bırakırken Sasaniler ise Partlarla ilgili çok az bilgi içeren, Firdevsi'nin “Şehname”sini ya da “Xwday-Namag (Khwaday-Namag/Krallar Kitabı)”¹¹⁵ gibi eserleri bırakmışlardır.¹¹⁶ Bunların yanı sıra Partlardan geriye kalmış olup bize Part hükümdarlarını öğrenme imkânı veren geniş bir sikke koleksiyonu olduğunu biliyoruz. Ayrıca İran'da çeşitli alanlarda kaya kabartmalı Part Aramicesi metinleri ve Susa ve Babil'den bilinen birtakım çağcıl Yunan yazıtları bulunmaktadır. Son olarak Hatra, Assur ve çevresinde 500'den fazla yapı ve Hatra Aramicesinde onur yazıtları bulunmuştur.¹¹⁷ Ancak MS dokuzuncu ve onuncu yüzyılda Partların gerçek tarihi unutuldu ve efsaneler tarihsel bir gerçek olarak kabul edildi.¹¹⁸

İran Bistun ve Susa'dan Yunanca bazı kitabeler, Part Krallığı'na ait meselelere atıflarda bulunurken Part dili ve Arami dillerinde de birçok kitabe bulunmuştur.¹¹⁹ Babil'deki astronomik günlükler ve Arsakid yönetiminin ilk yılları üzerine kısaca bilgi sunan Babil, Nippur ve Uruk'tan bazı arşivler bu açıdan önemli olmakla birlikte Nisa'da¹²⁰ bulunan yaklaşık 2.500 ostraca (kırık çömlek parçası) çoğunlukla MÖ 1. yüzyıldaki şarap dağıtımıyla ilgili olup tesadüfen Arsakid soy ağacı hakkında bilgi vermektedir.¹²¹ Küçük ve farklı içeriklerdeki bulgular Suriye'de Dura-Europos, İran'da ise Damghan yakınlarında bulunan Shahr-i Qumis'ten çıkarılmıştır. Bu şekilde yazılı çanakların Part toprakları genelinde yaygın olarak

¹¹⁴ Colledge, s. 21.

¹¹⁵ İran ulusal tarihiyle ilgili olan kayıp Pers kronikleri.

¹¹⁶ Pourshariati, s. 22.

¹¹⁷ Hauser, s. 1002.

¹¹⁸ Colledge, s. 21.

¹¹⁹ Bivar, s. 22.

¹²⁰ Ya da Parthounisa. Rusya Türkmenistan'ında. Nisa'da bulunan bu parçalar toprak kullanımı, şarap kalitesi, resmi unvanlar ve yer yer kralların isim ve yönetim tarihleri hakkında bilgiler içerirler. Bkz. Bivar, s. 22.

¹²¹ Hauser, s. 1002.

kullanıldığı düşünülebilir.¹²² Bunların yanı sıra İran coğrafyasında yapılacak arkeolojik araştırmalarla Part tarihi hakkında yeni ve belki de bilineni tersine çevirecek veya yanlış bilineni düzeltme imkânı sağlayacak nitelikte bilgiler elde edilebilir.

Son zamanlara kadar, Sovyet arkeologlar Dihistan'da Transoxiana¹²³ ve civarında yaptıkları araştırmalar sonucu antik yerleşik halklara ait bulgular ortaya çıkarmış ve böylece Partların konar-göçer geçmişi ile birlikte sonraki kuşaklar için herhangi bir kayda değer kültürel veya politik miras bırakma istekleri anlam kazanmıştır.¹²⁴ Bunlarla birlikte İsidorus aracılığıyla Part kraliyet mezarlığının Nisa'da kurulduğunu öğreniyoruz. Şimdiki Rus Türkistanı'nda bulunan bu yerleşim yerinde, önemli binalar kazı ile ortaya çıkarılmış ve yazılı belgeler ile yağmalanmış bir hazine bulunmuş, ancak kraliyet mezarları henüz bulunamamıştır.¹²⁵

Partlar hakkında yapılan modern çalışmalara değinecek olursak bu konuda ilk etkili çalışmaları yapan Rawlinson'u hatırlatmalıyız. Debevoise'nin çalışması da hala güncelliğini korumaktadır. Bivar'ın kendi yazısı da önemli olmakla birlikte yazar kendi eserinde Gutschmid'in temel çalışmasının da bu konuda hala faydalı olduğu; ancak bazı hatalı teoriler içerdiğini söylemektedir. Vurguyu daha çok Yahudi yazıları ve bağlantılarından alan Neusner'in Part tarihi çalışması en güncel ve tam kapsamlı kaynaktır.¹²⁶ Ayrıca Mommsen, Tarn, Schippmann, Ferguson, Lozinski, Keaveney ve Curtis gibi yazarlar da önemli eserler ortaya koymuştur. Tüm bunlarla birlikte ülkemizde Partlar konusundaki çalışmaların yok denecek kadar az olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir.

1.2.2. Part Araştırmalarında Sorunlar

Part dönemi, İran tarihindeki en önemli dönemlerden biri olmakla birlikte ülkemizde bu alanda pek fazla araştırma yapılmamıştır. Ancak bu konu üzerinde batılıların araştırma yaptıklarını ve bu çalışmaların halen devam ettiğini görmekteyiz. Bu dönemle ilişkili olan metinlerden edinilen veriler çok az ve önemsiz olmasına

¹²² Bivar, s. 22.

¹²³ Orta Asya'da, Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasında kalan tarihi bölge olan Maverâünnehir.

¹²⁴ Pourshariati, s. 22.

¹²⁵ Colledge, s. 26.

¹²⁶ Bivar, ss. 23-24.

rağmen, arkeolojik bulgular Part devrinin kültür ve sanatının büyüklüğünü göstermektedir.¹²⁷ Partlarla ilgili yeterli kaynağın bulunmamasından dolayıdır ki kökenleri başta olmak üzere pek çok konu hakkında kesin bir sonuca varılamamıştır. Az sayıdaki kayıtlar genellikle antik yazarlar tarafından Latince veya Yunanca olarak yazılmıştır. Partlarla ilgili bu eserlerin yazılmasına vesile olan durum ise Roma'nın bu halkla sık sık savaş halinde olmasıdır ki antik Yunan-Roma yazarları eserlerinde bu askerî seferlere geniş yer vermiştir. İlk olarak Part araştırmalarındaki sorunlardan en önemlisi olan köken meselesine değineceğiz, zira hala önemli bir sorun olmaya devam eden bu konu hakkında iki tez bulunmaktadır. Bunlar Partların ya İskit yada İran kökenli olduğuyla ilgilidir.

İlk Partların ırk kökenleri büyük oranda bir tahmin meselesidir, çünkü bu konudaki kaynaklarımız farklı olup ayrıca arkeolojik ve antropolojik kanıtlar henüz ortaya çıkmamıştır.¹²⁸ Bugün elimizde olan ve Partların kendi öz kaynaklarından elde edilmiş bilgiler fazlasıyla az sayıda ve eksiktir.¹²⁹ Başka bir deyişle Partlar, kendi varlıklarına ilişkin neredeyse hiçbir yazılı kayıt bırakmamışlardır. Bu nedenle Partların madeni paraları, hanedanlığın en değerli resmi belgelerini oluşturmalarına rağmen¹³⁰ detay eksikliği nedeniyle bu sikkelerindeki portrelerden çok az bir antropolojik bilgi temin edilebilir.¹³¹ Ancak zaten sadece madeni paralar üzerinden bir tarih yazmak yeterli olmayacağı için bu konuda pek çok sorunların devam ettiği veya pek çok soruya yanıt alınamadığı söylenebilir. Öte yandan dil, İran platosuna girdikten sonra benimsendiği için, Partların kökeni hakkında hiçbir ipucu vermez. Onların gelenekleri bize daha kapsamlı ve daha kesin bilgiler verir, ancak zaten bildiklerimizin ötesinde hiçbir şey yapmamaktadır.¹³²

Bu konularda bazı araştırmacıların savundukları tezler bulunmaktadır. Gibbon, Partların İskit kökenli ilkel bir topluluk olduğunu ve hükümdarlarının da İskit ataları gibi kır yaşamından tat alıp Dicle'nin doğusundaki Ctesiphon'da çadır kurduklarını

¹²⁷ Akbarzadeh, s.167.

¹²⁸ Neilson C. Debevoise, **A Political History Of Parthia**, The University Of Chicago Press, Chicago, 1938, (Political History), s. 1.

¹²⁹ Bivar, s. 21.

¹³⁰ Colledge, s. 17.

¹³¹ Debevoise, Political History, s. 1.

¹³² Debevoise, Political History, ss. 1-2.

aktarmıştır; ¹³³ ancak Rawlinson, Partların Turan-İskit karakterinin kesinlikle kanıtlanmamış olduğunu fakat bunun olası görüldüğünü söylemektedir ve bu durum üzerine sözlerine şöyle devam etmektedir:

*“Bu kabul edilirse, onları soyca çok eski çağlardan beri Yukarı Asya’nın bozkır bölgesinde gezen, dönem dönem güneye saldırarak daha sıcak ülkelerin daha az savaşçı sakinlerini tedirgin eden ya da onlara boyun eğdiren, kalabalık orduların yakın dostu saymamız gerekir. Onlara eski dünyanın Hun, Bulgar, Kuman, bugünün Kalmuk, Uygur, Özbek, ve Alauçlar vb.nin soydaşı gözüyle bakmamız gerekir. Onlar hiçbir zaman boyun eğdirdikleri soylarla kaynaşmamışlar, ancak yüzyıllarca basmış oldukları ülkelerde konaklayan bir kapalı başat soy olmayı sürdürmüşlerdir.”*¹³⁴

Strabo’ya baktığımızda, Partların ilk hükümdarı olan Arsakes’in Partların ülkesini işgal ettiğini ve savaşlarda başarılı olmasını yaşam tarzı, İskit ruhlu olması ve barbar geleneklerine bağladığını görüyoruz. Bununla birlikte, Arsakes’in kökeninin İskitlere dayandığı veya onun Diodotus ve takipçilerinin baskısından kaçarken Partların ülkesinde ayaklanmaya yol açan bir Baktrialı olduğu yönünde iki iddianın varlığından söz etmiştir.¹³⁵ Rawlinson’a göre, Partların adet ve tutumları ile kullandıkları adlar onların Turanlı oldukları varsayımını güçlendirmektedir. Ancak Partlar Turanlı isimlerin yanı sıra Partça ve Farsça isimler de kullandıklarından dolayı bu durum onların soyunu belirlemekte zayıf kalır. Ayrıca dillerinin İskitçe ve Medce karışımı bir dil olduğu bilinir. Bununla birlikte aksi ispatlanıncaya kadar İskit ve Turanlı oldukları varsayımının güçlü olduğu iddiasında bulunur.¹³⁶

Partların İskit oldukları yönündeki tezlerin yanı sıra, gerçek olduğu düşünülen bir diğer önemli unsur ise adlarının *sürgünler* anlamında olduğu konudur. Bu yüzden Yunanlılar, -Strabo,Justin ve Arrian gibi- onların İskitya denen bölgenin bir bölümünden göç ettiklerini (sürüldüklerini) düşünmüşlerdir ki bu millet, hem Asurlular hem de Medler zamanlarında doğuda bilinmezdi.¹³⁷

¹³³ Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, çev. Asım Baltacıgil, Cilt: 1, B/F/S Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 219, 229.

¹³⁴ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 16.

¹³⁵ Strabo, XI. 9. 2-3, 275; “Arsakes” kelimenin Eski Farsça “adam” anlamındaki “Arşan” ile bağlantısı vardır. Bkz. Sheldon, s. 7.

¹³⁶ Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 13-15; Her türlü işlerini at üzerinde gerçekleştirdiklerini aktaran Wilcox da Partların İskit olduklarına katılır. Bkz. Peter Wilcox, **Rome’s Enemies 3: Parthians and Sassanid Persians**, Osprey Publishing, London, 1986, s. 4.

¹³⁷ Theodor Nöldeke, “Parthians, Sassanids and Arabs”, **The Historians’ History of the World**, (Ed. Henry Smith Williams), The Times, Cilt: 8, London, 1907, ss. 47-48; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 13; Doğudaki imparatorluğu ellerinde bulunduran ve Romalılarla birlikte dünyayı olduğu gibi bölen Partlar, İskitya’dan sürgün edildi. Bu onların isimlerinden bellidir; İskit dilinde sürgünler için “Parthi” denir. İç çatışmalardan dolayı İskitya’yı terk etmek zorunda kalan Partlar, kademeli olarak Hyrcania,

Eski Ahit’de veya Asurluların kronolojisinde kayıtları olmayan Partların Zendavesta’da da sözleri edilmez.¹³⁸ Rawlinson, Zendavesta’nın Parthia’dan “Nisaya-Nisaea” şeklinde bahsettiğini ve bunun, Partların henüz oraya yerleşmediklerini gösterdiğini ve bu yüzden Zendavesta’daki coğrafyaya göre Partların, Turanlıların yurdundan gelip eski Aria bölgelerine yerleşen, Ari olmayan bir halk sayılabileceğini belirtir.¹³⁹ Ancak bunlara rağmen Burgan, Parnilerin bir Aryan kabilesi olup MÖ 300 ile MÖ 247 civarında bölgeye geldiklerini iddia etmektedir.¹⁴⁰ Nitekim Partların Ari isimleri kullanıldığı şekilde bilgiler olsa da sadece isimler üzerinden bir sonuca varmak doğru olmayacaktır.

Ünlü akademisyen Ghirshman ise Arsakların iktidara geçmesi olayını kuzey İranlıların (dışarıdan gelen göçebe İranlıların) güney İranlılara (yerleşik olanlara) karşı zaferi olarak tanımlamıştır. Ancak Part ailesini, kökü İran göçebelerine dayanan Kushan hanedanlığı ile ilişkilendirilebileceği görüşü de mevcuttur. Shahbazi de Part hanedanlığının köken itibarıyla yerleşik İranlı olduğunu ve bunun onomastik, nümizmatik ve epigrafik incelemelerle desteklendiğini iddia etmektedir.¹⁴¹ Pourshariati aynı şekilde Partların MÖ 3. yüzyılın ortasında platoya giren (pekçok büyük soydaş ailelerden oluşan) İran halkı topluluğu olduğunu aktarmaktadır.¹⁴²

Partlarla ilgili elimizde bulunan kaynaklar, Romalıların ilgisini çeken olayları, Roma (diplomatik) tepkilerini çağrıştıran askeri eylem ve iç farklılık dönemlerini vurgular.¹⁴³ Yunanca ve Latince olan kaynakların, tek yanlı ve birçok yönden kusurlu olduğu yönünde eleştiriler bulunmaktadır.¹⁴⁴ Bununla beraber, Batı Part bölgelerinde bulunan ve ağırlıklı olarak çivi yazısı, Aramca, Yunanca ve bazen de Partça, Latince ve İbranice olan yazıt, parşömen ve kil kayıtlar mevcuttur. Bu belgeler genellikle yerel konularla ilgili dökümanlar olsa da, zaman zaman önemli

Dahæ, Arei, Sparni ve Marsiani arasındaki çöllere yerleştiler. Bkz. “Justin’s History of the World, Extracted from Trogus Pompeius”, **Justin, Cornelius Nepos and Eutropius**, çev. John Selby Watson, London, 1853, XLI. I, 272; Roma tarihçisi Justin Arsakes’i “belirsiz kökenli ancak tartışmasız cesaret sahibi bir adam” olarak tanımlamıştır. Bkz. Justin, XLI. IV, 275.

¹³⁸ Keall, s. 249; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 11.

¹³⁹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 15.

¹⁴⁰ Burgan, s. 14.

¹⁴¹ Sheldon, ss. 6-7; Ferguson, İskit kökenli olmasına rağmen Partların İranlılar olarak sınıflandırılabilirliğini belirtmektedir. Bkz. Ferguson, s. 5.

¹⁴² Pourshariati, ss. 19-20.

¹⁴³ Hauser, s. 1002.

¹⁴⁴ Sheldon, s. 5.

gerçekleri kaydeder.¹⁴⁵ Başka bir deyişle bunu, Partlarla ilgili bilgilerin çoğunlukla batılı kaynaklardan geldiği ve Part kaynaklarının nadir görüldüğü şeklinde de söyleyebiliriz.¹⁴⁶ Sonuç olarak, kaynak yetersizliği nedeniyle Arsakid imparatorluk yapısının temel özellikleri bile tartışma konusu olup mevcut bilgiler eleştirilmeden kabul edilip ve genellemelere neden olmuştur.¹⁴⁷

Günümüzde durum böyleyken Partların kendi haleflerinin Part tarihini önemsemediğini bilmek çok daha kötü bir durumdur.¹⁴⁸ Bununla birlikte, Partlarla ilgili kaynaklar, parçalar halinde ve ikincil kaynaklar (başka ülke kaynaklarından) olduğu için onların tarihini araştırmak, özel ilgi gerektirmektedir.¹⁴⁹ Yunan ve Latin yazarlar, Part tarihinin ilk yüzyılı ile ilgili çok az şey biliyorlar ve bu döneme atıfta bulunanlar -Polybius, Strabo, Justinus ve Arrian- bu olaydan çok daha uzun süre sonra yaşamışlar ve her halükarda söyleyecekleri çok az şeyleri vardır.¹⁵⁰ Ancak yalnızca Part devletinin içinde bulunan Yunan şehirlerinde ikamet eden ve böylece Arsakidler hakkında daha yakın bilgiye sahip olma imkânı bulan yazarların ara ara verdiği detaylar ile bu açık, az da olsa telafi edilebilmektedir.¹⁵¹ Arsakid Hanedanı hakkında bizi kapsamlı bilgilerden yoksun bırakan nedenler arasında doğu yazarlarının sessiz kalmış olmaları ve batıdakilerin de tesadüfî notlar dışında çalışmalarının olmamasını da sayabiliriz.¹⁵²

İdeolojik ve pragmatik nedenlerden ötürü, Partlarla ilgili çalışmalar, modern akademik çalışmaların diğer alanlarının gölgesinde kalmıştır. Partlara karşı yersiz ve şüpheli bir tutum, bilim adamları arasında garip bir biçimde yaygınlaşmaktadır. Bunlara göre aslında Partlar asla popüler değildir.¹⁵³ Ayrıca Yakın Doğu

¹⁴⁵ Colledge, s. 17.

¹⁴⁶ Keall, s. 249.

¹⁴⁷ Hauser, s. 1002.

¹⁴⁸ Keall, s. 249.

¹⁴⁹ Bivar, s. 21.

¹⁵⁰ Colledge, s. 17.

¹⁵¹ Bivar, s. 21.

¹⁵² Edward Thomas, "On the Oriental Legends on Certain Imperial Arsacidan and Partho-Persian Coins", **The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society**, Cilt: 12, Nisan 1849-Ocak 1850, <http://www.jstor.org/stable/42680708>, (21.11.2017), s. 102.

¹⁵³ R. James Ferguson, "Rome and Parthia: Power politics and diplomacy across cultural frontiers", **CEWCES Research Papers**, Aralık, 2005, http://epublications.bond.edu.au/cewcres_papers/10, (10.11.2017), s. 6.

araştırmalarında arkeologların, Partlara ait katmanlar yerine Akhaemenid, Med, Elam ve erken prehistorik katmanlara daha çok ilgi duyduğunu görüyoruz.¹⁵⁴

Bunların yanı sıra Tarn, bu alandaki eksiklikleri ve sorunları şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Klasik yazarlardan türetilerek Parthia tarihine geçen şeylere tamamen geleneksel bir kurgu denildi. Part İmparatorluğu bolca madeni para haricinde hiçbir kayıt bırakmadı; ancak sikkeler gibi, III. Mithridates’ten önce, her krala Arsakes denildi ve edebi metinlerden yorumlanmaları gerekiyordu, çözdüklerinden daha fazla sorun çıkarıyorlardı... Klasik yazarlardan ve tahminlerden kaynaklandığı ve çivi yazılı kanıtları hesaba katmadığı için, genelde nüvizmatistler tarafından kullanılan bu dönemdeki Part krallarının geleneksel listesi ve numaralandırması yetersizdir.”¹⁵⁵

Tarn’ın tespiti gerçekten doğrudur ki Partların uzun bir süre taht isimleri olarak ilk kurucularının ismini taşımaları, onları tanımlamakta zorluklar ve sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden, belirsizlikleri olabildiğince ortadan kaldırmak ve eksik parçaları kazılar ve edebi kaynaklar yardımıyla tamamlamak ve ayrıca elde edilen verileri en iyi şekilde birleştirmek gerekmektedir.

Part İmparatorluğu konusu Roma ile karşılaştırılamayacak derecede az bilinmekle birlikte bu alandaki araştırma eserler de sayıca azdır. Genellikle birçok kamuya açık veritabanından ve yerel kütüphane kataloglarındaki bir veya iki eski kitaptan elde edilen boş bir sonuç. Temelde “Roma doğusu” üzerine yapılan akademik yazılarda birkaç bilgiye ulaşabiliyoruz.¹⁵⁶ Part döneminin ihmalî sadece batılı bilim adamlarına bağlanmaz. Part mirasının Sasaniler tarafından da ihmalî ve deformasyonu bu açıdan önemlidir. Part mirasının kasıtlı olarak Pers tarih ve edebiyatının dışında bırakılmasının izleri, Sasani metinleri ve daha da önemlisi Sasani sonrası metinler sayesinde görülebilir.¹⁵⁷ Sasaniler, Part tarihi ve geleneğinin 400 yılıyla ilgili karmakarışık manzaraya katkıda bulunur. “Khwaday Namag”dan aktarılan Partlarla ilgili efsane ve masallar sözlü aktarım içerisinde olmasından dolayı, bilim adamları tarafından ihmal edilmiştir.¹⁵⁸ Ancak, sözlü geleneğin Pers tarih ve edebiyatının oluşumunda önemli bir rol oynadığı göz önüne alındığında, ne

¹⁵⁴ Vesta Sarkhosh Curtis ve Sarah Stewart, **The Age of the Parthians**, 1. Baskı, Cilt: 2, I.B. Tauris and Co, London, 01.01.2007, ss. 1-2.

¹⁵⁵ W. W. Tarn, “Parthia”, **Cambridge Ancient History: The Roman Republic: 133-44 B.C.**, (Ed. S. A. Cook ve diğerleri), Cilt: 9, Cambridge University Press, London, 1932, s. 574.

¹⁵⁶ Ferguson, s. 1.

¹⁵⁷ Akbarzadeh, s.167.

¹⁵⁸ Curtis ve Stewart, s. 2.

kadar yetersiz olursa olsun verilerin aktarımı için şüphesiz yollar vardır ve bu tür veriler, Partlar için geriye kalan çok az kanıt olduğundan ekstra önem kazanır.¹⁵⁹

Suriye’de Selevkos kralları ile Roma Cumhuriyeti ve imparatorları Partlar ile sürekli savaş halinde olduklarından ve dönemin tarihçilerinin patronları konumunda bulunmalarından dolayı yazılanların tonu genellikle düşmanca olmuştur.¹⁶⁰ Partlar ilk dönemlerde en yanlış bilimsel açıklamalardan bazılarının konusuydu. Bu yüzden antik barbar topluluklar olarak düşünülüyorlardı. 1977 yılının sonlarına kadar politik anlamda *bin yılın soytarıları* olarak nitelendiler.¹⁶¹ Bu durum da Part tarihi açısından nesnel sonuçlar elde etmede bizi zorlayan faktörler arasında olmuştur.

Bunların dışında bir başka sorun ise Niebuhr’un görüşüdür. Çünkü Niebuhr Part İmparatorluğu’nu sona erdiren ayaklanmayı, başlıca sakinlerinin (dönemin Tacikleri), kendilerini yüzyıllarca ezmiş olan oymaklara ya da gezginlere karşı yaptığı bir başkaldırı saymıştır¹⁶² ki bu durumun oldukça abartılı ve yanlış olduğu yönünde eleştiriler mevcuttur.

Partlar konusunda yetersiz veri olması dışında bu alanın ihmaline neden olan bir başka konu antik dönem insanların Partları küçümsemesidir. Onlarla ilgili her ayrıntı bizim için kıymetli olsa da dönemin batılıları, kendi dünyaları ötesindekileri anlatacak kadar önemli bulmamış olsa gerek. Bu konuda Lucian’ın bir Part tarihçisini şu şekilde aşağıladığını bilmekteyiz: *“Kim kendi kafasına göre en yakın ve en inandırıcı tasvirini yapabilir ki bütün kasaba, dağ, ova ya da nehirlerin... Volagesus’un kızı ya da dizginleri, tanrı beni affetsin, neden binlerce satır kaplar.”*¹⁶³

Bu sorunlar göz önüne alındığı zaman, Arsakid İmparatorluğu’nun arkeolojisinin yeniden değerlendirilmesinin oldukça önemli ve gerekli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü o olmadan, 470 yıl süren ve farklı iklim, yaşam biçimi, sosyal örgüt ve kimliklere sahip büyük alanları kapsayan bir imparatorlukta çeşitlilikleri ve değişiklikleri düzgün bir şekilde anlamak imkansız olacaktı.¹⁶⁴ Bu anlamda daha geniş ve kayda değer veriler elde etmek amacıyla Vesta Sarkhosh Curtis, David

¹⁵⁹ Akbarzadeh, s.167.

¹⁶⁰ Bivar, s. 21.

¹⁶¹ Pourshariati, s. 21.

¹⁶² Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 16.

¹⁶³ Bivar, s. 21.

¹⁶⁴ Hauser, s. 1002.

Bivar ve Josef Wiesehöfer sanat ve nümizmatik alanları, arkeoloji ve tarihsel belgelerden elde edilen yeni bulgulardan yararlanarak Part döneminin yönlerini tartışmaktadırlar.¹⁶⁵ Part döneminin daha anlaşılır bir hale gelmesi için daha çok belgelere ihtiyaç olup bu alanda arkeolojik kazılara büyük önem verilmesi gerekmektedir. Çünkü Roma gibi büyük bir imparatorluğa yüzyıllarca kafa tutmuş olan bir imparatorluğun suskunluğu bırakıp tarih sayfalarında daha geniş yer alması ve hak ettiği ilgi ve saygıyı görmesi gerekmektedir.

1.2.3. Partların Kökeni

İran tarihinde önemli bir yeri olan Part dönemi, araştırmacıların oldukça geç ilgilenmeye başladıkları ve pek çok sorunu barındıran alanlardan biridir. Özellikle de Partların kökeni konusundaki belirsizlikler ve araştırmacıların öne sürdükleri, Partların İskit ya da İran kökenli oluşlarıyla ilgili tezler vardır. Köken anlamında antik edebi kaynaklar ve ele geçen sınırlı arkeolojik veriler ışığında Part ve Parthia ile bağlantılı olarak bazı kavramlarla karşılaşmaktayız. Ancak bu konuda önemli bilgilere sahip olmamıza rağmen yine de Part çalışmalarındaki kaynak sorunu karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda konu hakkında bilgi sahibi olmak için Part ve Parthia isimlerinin kökenlerinden başlamak yararlı olacaktır.

Eski Babil kayıtlarında atıf bulunsa da eski Pers kitabesi, Darius'un Behistun'unda (Bisütun) yer alan dört çivi yazısı harfi “p r θ w”, Partları dünya sahnesine çıkarmıştı. Daha sonra Herodot'un “Πάρθοι (Partoi)”, Polybius'un ise “Παρθουαία (Partuaia)” ve “Παρθουήνη (Partueue)” olarak Partlara değindiği görülmüştür. İran kaynaklarındaki “w” sesinden dolayı bu adın, “Parthawans” şeklinde olması daha doğru görülmüştür.¹⁶⁶

Ayrı bir halk olarak Partların varlıkları konusunda *Hystaspes oğlu Darius* dönemine kadar elimizde güvenilir bir kanıt yoktur.¹⁶⁷ Partlar, ilk olarak MÖ 6. yüzyılda, bu krala ait Behistun yazıtında zamanın yaygın isyanlarında yer aldıkları anlaşılmakla birlikte, daha sonra Akhaemenid döneminin, MÖ 515-331 yıllarının

¹⁶⁵ Curtis ve Stewart, s. 3.

¹⁶⁶ Sheldon, s. 6.

¹⁶⁷ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 11; Meydana gelen isyan sırasında Darius'un babasının Parthia satrapı olduğu biliniyor. Bkz. Michael Burgan, **Great Empires of the Past: Empires of Ancient Persia**, Chelsea House, New York, 2010, s. 31.

barışçıl özneleri olarak kaydedilmişlerdir.¹⁶⁸ Adı geçen yazıtta Sarangia (Sarankeli), Aria (Arlareli), Chorasmia (Harzem), Bactria (Doğuca), Sogdiana (Soğdakeli) ve Sagartia (Sagart-eli)¹⁶⁹ ile birlikte, ülkelerine *Parthava*, *Parthva* ya da *Parthwa*¹⁷⁰ adı altında Pers İmparatorluğu'nun eyaletleri arasında yer verildiğini görmekteyiz.¹⁷¹ Darius tarafından dikilen Bisütun Yazıtı'nda Parthia ve Hyrcania'nın, Darius yönetimi altında birer bölüm oluşturduklarını, yan yana yazılmış olmalarından çıkartmamız mümkündür ki bu kitabede şöyle demektedir: “*Partava: uta: Varkana: hamiçiya: abava: hacama*” (Parthia ve Hyrcania bana karşı isyan ettiler).¹⁷²

Geleneksel olarak kullanılan “Parthia” terimi, Hazar Denizi'nin doğusundaki eski Akhaemenid eyaleti olan “*Parthyene*”den türemiştir. Burası aynı zamanda, ulusuna adını veren I. Arsakes'in Selevkos otoritesinden bağımsızlığını aldığı yerdir. Dolayısıyla “Parthia” terimi coğrafi bir alanı ifade ederken “Part” kelimesi ise Roma kaynaklarında sonraları “Arsakid” kelimesinin yerine kullanılan etnik bir etiket olarak kullanılmıştır.¹⁷³ Pourshariati'ye göre Arsakidler, İran'ı yönetmeye gelen Partların önemli bir kolu olup Arsakid terimi, bir hanedan adıdır. Parth terimi ise, Parthava denen bir bölgeden türetilen bir İran etnisitesidir. Parniler kralları nedeniyle Arsakidler (Parsian Ashkaniyan) olarak bilindiler. Anayurtları gibi işgal ettikleri yeni bölgeden dolayı, Partlar yani Parthava halkı olarak tanındılar.¹⁷⁴ Strabo'nun aktardığına göre başta Euthydemus ve onun takipçileri olmak üzere, İskitli Arsakes

¹⁶⁸ Ferguson, s. 5; Edward J. Keall, “Parthians”, **The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East**, (Ed. Eric M. Meyers), Cilt: 4, Oxford University Press, New York, 1997, s. 249; Bisitun yazıtlarına bakılırsa, Babilliler, kuzeydeki İskitler, doğudaki Medler ayaklanmış, hatta Dareios'un kendi babasının ordunun denetimini kaybettiği Parthia'da bile isyanlar başlamıştı. Bkz. Susan Wise Bauer, **Antik Dünya Tarihi: İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına Kadar**, 1. Basım, ALFA, Kasım 2013, s. 534.

¹⁶⁹ Süreya Ülker'in olabildiğince saf bir Türkçe kullanmak gayretiyle çevirisini yaptığı Rawlinson'un “The Sixth Great Oriental Monarchy” adlı eserindeki bu isimler, çevirmen tarafından Türkçeleştirilmiş olup bu konuda herhangi bir karışıklık olmaması adına sözü edilen isimler orijinal eserdeki şekliyle de verilmiştir. Bunun gibi orijinal isimler için bkz. George Rawlinson, **The Sixth Great Oriental Monarchy**, Longmans, Green, and Co, London, 1873.

¹⁷⁰ Yazıtta bölgeden bu şekilde bahsedilmesi, Parsa'nın (Pers) söylenişindeki bir lehçe farklılığından kaynaklandığı sanılan bir durumdur. Bkz. AnaBritannica, s. 458; III. Darius'un yakalanarak öldürüldüğü yer Part ülkesidir. Bkz. Sheldon, s. 6.

¹⁷¹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 11.

¹⁷² Bivar, s. 24; Bu isim Grek ve Romalılar tarafından kendileri için kullanılmış, ancak onların kendilerini nasıl isimlendirdikleri bilinmemektedir. Bkz. Tarn, “Parthia”, s. 577.

¹⁷³ Hauser, s. 1001; Brosius, s. 84.

¹⁷⁴ Pourshariati, s. 20; Parniler (Aparni), Arsakid hanedanlığının atalarıdır. Bkz. Bivar, s. 27; Wilcox, s. 4; Üç kabilenin oluşturduğu konfederasyonun parçası olan Parni asıllı iki kardeş olan Arsakes ve Tiridates öncülüğünde, MÖ 250'den önce topluluğun geri kalanından ayrıldı ve daha aşağıya Ochus'a (Tejend) taşındı. Bilgi için bkz. Tarn, “Parthia”, s. 575.

ve Ochus Nehri kıyısında yaşayan Aparniler diye bilinen göçebeler Partların ülkesini işgal ettiler ve oraya yerleştiler.¹⁷⁵

Parthia’da kuzey yönünde yer alan dağ eteği ağzında kurak bir bozkır uzanmaktadır ki burası, Part Krallığı’nın sonraki yıllarında önemli ve etkin bir rol oynayacak olan *Dahae* (*Dahlar/Dahalar*) adındaki göçebe halka ev sahipliği yapmıştır.¹⁷⁶ MÖ 3. yüzyılın ortalarından önce, Hazar Denizi’nin güneydoğu sınırlarında¹⁷⁷ bulunan ve kayıtlarımızda Dahae olarak bilinen bu halk, sonuç olarak bu bölgeye kendi adlarını vermişlerdir, böylece bu bölge için sonraları *Dahae Ülkesi* ya da *Dihistan* adları kullanılmıştır.¹⁷⁸ Arsakid Krallığı’nın atalarının, *Transoxiana*’dan Selevkos Krallığı sınırlarında yer alan Parthia ve Hyrcania civarlarındaki bölgeye göç ederek, bugünkü Türkmenistan’ın güneyinde kalan alanlarda göçebe olarak yaşamlarını sürdüren *Dahae*¹⁷⁹ (*/Dahlar/Dahalar*) göçebelerinden oldukları bilinmektedir.¹⁸⁰ Bu konfederasyon ilk olarak açık bir şekilde Xerxes’in Persepolis’te bulunan ünlü *Daiva*¹⁸¹ kitabesinde ve *Yasht 13*’de devletler listesine girdiği görülmüştür. Listede bunlardan sonra, yaşam alanları Iaxartes deltası civarı olup Daha’ya komşu şekilde gösterilen *İskit* grubu (*Saka Haumavarga*) bulunmaktadır.¹⁸²

MÖ üçüncü yüzyılda, ilk Perslerin İran platosuna göçünden 700 yıldan uzun bir zaman sonra, İran dilini konuşan *Parni* veya *Aparni* adlı göçebe bir kabile, Kuzeydoğu İran’ın dağlık bölgelerinde Atrak¹⁸³ vadisi tarafından oluşturulan

¹⁷⁵ Strabo, XI. 9. 2, 275; Justin, İskitlerden erkeklerin Parthia ve Baktria’nın kurucuları olduklarından, kadınların ise Amazon Krallığı’na yerleştiklerinden bahseder. Bkz. Justin, II. I. 16; Partlarla ilk kez Ochus (Tejend Nehri) kıyısında karşılaşsak da muhtemelen ana vatanları orası değildi. Bununla birlikte Akhaemenid ve erken Yunan referansları Partava’nın önceki sakinlerine yapılmıştır, ilgilendiğimiz Partlara değil. Bunun için bkz. Debevoise, *Political History*, s. 2.

¹⁷⁶ Bivar, s. 26.

¹⁷⁷ Bu halkın, Hazar denizi ile doğuda Amu Darya bölgesinin orta kısımlarını kapsayan bir alana yerleştikleri ve daha sonra Kuzeydoğu İran’daki (Parthia-Hyrcania) tarım alanlarını işgal edip halkı vergiye bağladıkları bilinir. Bkz. Olbrycht, *Arsacid Iran*, s. 71; Ferguson, s. 5.

¹⁷⁸ Pourshariati, s. 19; Tarn, “Parthia”, s. 575; Herzfeld, *Archaeological History*, s. 53; Dahae kabilesi adını, orijinal sakinleri kaybolmuş olsa da, İslam Orta Çağı boyunca Dihistan olarak ifade edilmesini sağlayan Hazar Denizi’nin doğu kıyısındaki eyalete miras bıraktı. Bkz. Bivar, s. 27.

¹⁷⁹ “Dahae” kelimesi Latince’den gelmiş olup nominative çoğul eki olan “-ae” ekini almıştır, ki bu durumda değişik kaynaklarda “Dahlar veya Dahalar” şeklinde de geçebilmektedir.

¹⁸⁰ Olbrycht, *Arsacid Iran*, s. 71.

¹⁸¹ En önemli Akhaemenid kraliyet yazıtlarından biri.

¹⁸² Bivar, s. 27.

¹⁸³ Kuzeydoğu İran’da bir nehir.

koridor yoluyla İran platosuna girdiler.¹⁸⁴ Antik yazarlar, araştırma zahmeti göstermedikleri Partların bağlı oldukları İskit boyuna “Dahae” dendiğini, kendi öz adlarının “Parni ya da Aparni” olduğunu, aslında boydaşlarının büyük çoğunluğunu bıraktıkları Palus Maeotis’in (Azak Denizi) kuzeyindeki ülkeden göç ettiklerini eklemişlerdir.¹⁸⁵ Ancak Strabo’ya göre, Aparnili Dahaların Maeotis Gölü’nün yukarısındaki Xandii veya Parii olarak anılan Dahalardan geldiği söylenmektedir. Fakat Dahaların Maeotis’in yukarısında yaşayan İskitlerden olduğu görüşü büsbütün kabul edilmiş değildir.¹⁸⁶

Tarn, Greklerin Dahae olarak nitelediği ve Hyrcania’nın kuzeyindeki bozkır ülkesini işgal eden üç kabileden oluşan bu konfederasyonu, karışık bir kalabalık ve lider klanlarını İranlı olarak nitelendirip bunların muhtemelen Sogdian’a yakın bir Kuzey İran lehçesinde konuştuklarını bildirmiştir.¹⁸⁷ Dil eğilimleri konusunda Bivar, Part vilayetinin kurucularının sonraları Partça olarak bilinen, Kuzeybatı İran diyalektini kullandıklarını ve Parnilere, Doğu İran Sakalarına yakın olmalarından dolayı Doğu İran diyalekti benzeri özellikler gösteren bir dil ithaf edilebileceğini söylemektedir.¹⁸⁸ Colledge’ye baktığımızda bu konuda Parnilerin dillerinin yerel olanla karıştığını aktarmaktadır.¹⁸⁹ Bu alanda günümüzde çalışan Curtis ise Part dilinin Media dili ile alakalı, batı İran dillerine ait Part dili olduğunu söyler. Yeni gelen Parniler kendi dillerini terk ettiler ve Part dilini aldılar.¹⁹⁰

Dahae’nın, Hellen kralları tarafından mükemmel at kullanmaları ve okçulukları (hippotoxotai-equites sagittarii) ile bilinmelerinin yanı sıra Selevkos ordusunda paralı asker olarak görev yaptıklarına dair kanıtlar da bulunmuştur.¹⁹¹ Büyük İskender ile savaşmış olan acımasız Dahae boyu ile akrabalıkları bulunan Parnilerin

¹⁸⁴ Pourshariati, s. 19; Brosius, s. 83; MS 260’lara doğru hazırlanan, Sasani kralı I. Shapur’un kitabesinde “Parthia ve Abarsahr” vilayetleri arasında ayırım yapılmaktadır. Abarsahr, sonraları “Nishapur” olarak bilinen vilayetin eski adıdır, ancak bazı kaynaklar bu ismin bir kabile olan Aparnilerden geldiğini iddia etmektedirler. Bkz. Bivar, s. 24.

¹⁸⁵ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 12; Debevoise, Yunanlılar tarafından Dahae olarak bilinen bir grup kavimden biri olan Parni’nin bir bölümü olduğunu anlaşıldığını aktarmaktadır. Bkz. Debevoise, Political History, s. 2.

¹⁸⁶ Strabo, XI. 9. 3, 275.

¹⁸⁷ Tarn, “Parthia”, s. 574.

¹⁸⁸ Justin de bu ifadeleri doğrular nitelikte, onların konuşmalarının İskitçe ve Medce arasında orta noktada olup her iki dilin de özelliklerini barındırdığını aktarmaktadır. Bkz. Justin, XLI. II, 273.

¹⁸⁹ Colledge, s. 25.

¹⁹⁰ Parni dili; Justin tarafından “İskit ve Media arasında, ikisinden de özellik taşıyan” şimdi Arşak (Arsakid) veya Part dili denen bir konuşma tarzı olarak tarif edilmiştir. Bkz. Curtis ve Stewart, ss. 7-8.

¹⁹¹ Olbrycht, Arsacid Iran, s. 71.

de Dahae gibi önceleri Perslere bağılı olarak yaşadıkları, daha sonra ise Selevkos hâkimiyetine girmiş oldukları bildirilmektedir.¹⁹² Dahae, Hellenistik İran ile olan yakın temasları nedeniyle Selevkos İmparatorluğu'nun iç meseleleri ve gerginlikleri hakkında fikir sahibi olmuşlar ve MÖ üçüncü yüzyılın ortalarında iç ve dış meseleler ile boğuşan imparatorluğun bu durumundan faydalanmışlardır.¹⁹³

Bu Part ailelerinin, Arsakidleri yalnızca *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) olarak kabul ettikleri öne sürülmektedir. Bir topluluk olarak bu aileler, kendi tarihlerinde önemli bir dönem süresince Arsakid yönetimine boyun eğdiler.¹⁹⁴ Ancak Böyle olsa bile Partların son yüzyılında bu durumu ortadan kaldıracak isyan gerçekleşecek ve uzun bir süre hüküm süren hanedanın yerini, Perslerin varisleri olduklarını iddia eden yeni bir hanedan alacaktır.

Şimdiye kadar yapılan araştırmalarla Partların köken konusu ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmasına rağmen, bu konu başta olmak üzere Partlarla ilgili belirsizlikleri ortadan kaldıracak yeni belge ve bulgulara ihtiyaç vardır. Antik yazarlar ve modern araştırmacılar elde ettikleri bilgilerle kendi senaryolarını kursalar da, Partlar konusu ele geçirilecek yeni verilerle daha çok kesinleşebilecek veya büyük değişikliklere uğrayabilecek bir alan olarak varlığını sürdürmektedir.

1.2.4. Selevkoslar Öncesi Partlar ve Parthia

Part Ülkesi bir çok defa Pers halkı arasında listelense de liste düzeninin, hangi coğrafyayı kapsadığı belirtilmediği için bölgenin kesin konumu tespit edilemiyordu. Strabo ve Arrian'a göre, halkın adı *Παρθβαῖοι* (Partuaioi) olarak yazılırken, ülkenin adı *Παρθβαία* (Partuaia) şeklindeydi.¹⁹⁵

Partların, kendi adlarıyla anılan ülkeye gelişleri Hystaspis (Kestasp) oğlu Darius (Dara) döneminden önceki yıllara tarihlenir, ancak Yunanlılar onların kökenini en az iki yüzyıl sonraya dek araştırmadıkları için, Partlar hakkında geniş ve doğru bilgiye

¹⁹² Bunson, "Parthia", s. 413.

¹⁹³ Olbrycht, Arsacid Iran, s. 72.

¹⁹⁴ Kanıtlar, iç mücadelelerin hanedanı kuşattığı dönem olan Arsakid tarihinin son yüzyılında, gittikçe durumun böyle olmadığını gösterir. Parthlar arasındaki rekabet döneminin sonunda, üçüncü yüzyılın başlarında, Parsig ülkesi olan Persis'de Sasani ataları ortaya çıktı. Bkz. Pourshariati, s. 27.

¹⁹⁵ Sheldon, s. 7.

sahip olmaları olanaksız görülür.¹⁹⁶ Bir zamanlar günümüz İran'ının kuzeydoğu köşesini kaplayan ve Rusya Türkistanı sınırları ile çakışan antik satraplık olan Parthia, Darius'un *Behistun (Bisütun)* (MÖ 521) kitabelerinden, hatta çok daha eski tarihlerden bu yana *Parthava* ismi ile bilinmekteydi.¹⁹⁷ Tarih sahnesine çıkan Partları, dahil oldukları bir isyandan tanıyoruz ki Darius bu durumu adı geçen yazıtta anlatmıştır. Partlar MÖ 521 yılında Pseudo-Smerdis'in (Sahte Smerdis) ölümünden sonra eski Med hükümdarlarının soyundan geldiğini ileri sürüp Darius'a karşı Hyrcania ile anlaşp ayaklanmışlardır.¹⁹⁸ O sırada Parthia satraplığını elinde bulunduran Darius'un babası Hystaspes ve altı güvenilir soylulardan bazıları diğer ordulara liderlik ederken Darius'un kendisi isyancılara karşı birlikleri yönetti. On binlerce isyancı öldürüldü ya da esir alındı.¹⁹⁹ İkinci bir isyanda Partlar yeniden yenilmiş ve Darius'a boyun eğmek durumunda kalmışlardır. Debevoise'e göre Parthava'nın fethi muhtemelen, Zerdüş'tün patronu ve Darius'un babası olan Hystaspes'in kontrolünde oldu.²⁰⁰ Debevoise bu konu hakkında şöyle söylemektedir:

*“Satraplık, MÖ 521 yıllarında Hystaspes'e karşı ayaklandı ve Media taraftarı Fravartish'in davasını onayladı. Bu sırada Margiana ayaklandı ve ayaklanmayı durdurmak için Baktria satrapı gönderildi. Parthava muhtemelen Darius'un ölümü zamanında Hyrcania ile birlikteydi. Herodot, başka yerlerde satrapların savaşa hazır birlikleri yönettiklerini söylemeleri üzerine anlaşıyor ki, Artabazus muhtemelen Part satrapıymış. Aeschylus, Yunanistan'daki savaşta öldürülenlerin arasında Arsakes adlı bir süvari lideri olduğuna işaret etti. Bu isim daha sonra Part krallarının tahtına geçti.”*²⁰¹

Aranias'ın Büyük İskender'in seferi tasvirinde ise Part atlıları, Hyracanlı ve Tapurialılarla aynı amirin komutasına verilirken, Gaugamela savaşında Sakalarla birlikte mevkilendirilmiştir.²⁰² Ayrıca Hystaspis oğlu Darius'un çağdaşı Miletli Hekataeus, Asya coğrafyası konusunda verdiği bilgide Partlara Chorasmlılar (Harzemliler) içerisinde yer vermiştir.²⁰³

Kyros, imparatorluğunu kuzeydoğuya doğru genişletme girişimi sırasında, Dahae'ye karşı savaşırken hayatını kaybetti. O sırada Parthava satraplığı, Elburz

¹⁹⁶ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 13.

¹⁹⁷ Bivar, s. 24.

¹⁹⁸ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 11.

¹⁹⁹ Burgan, s. 33.

²⁰⁰ Debevoise, Political History, s. 4.

²⁰¹ Debevoise, Political History, ss. 4-6.

²⁰² Sheldon, s. 6.

²⁰³ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 11.

Dağları ile Hazar Denizi arasında kalan Hyrcania'yı içeriyordu.²⁰⁴ Diodorus, Ctesias'ın etkisiyle, Partların Asur egemenliğinden Medlerinkine, Medlerden ise İranlıların egemenliğine geçtiklerini aktarmıştır. Ancak, ne Asur ne de Med İmparatorluğu Parthia'ya dek doğuya uzanabilmişlerdir. Partlar, adlarıyla anılan bölgeye geldikten sonra Kyros tarafından egemenlik altına alınıncaya kadar bağımsızlıklarını korumuşlardır.²⁰⁵

Herodot, Partların konumu hakkında bilgi veren ilk antik yazardır. Herodot Dareios'a bağlı satraplıklar ve ödedikleri yıllık vergilerden bahsederken Partların Chorasanlılar, Safad (Sogdianlar) ve Aryanlarla birlikte on altıncı satraplığı oluşturdukları ve yıllık üç yüz talant vergi ödediklerini belirtmiştir.²⁰⁶ Ancak Parthia daha sonra bağlı olduğu ülkelerden ayrılıp sadece Hyrcania ile tek bir satraplık meydana getirmiştir. Başka bir bölümde Perslere su vergisi ödemek durumunda kaldıklarına değinip darı ve susam ekinlerini sulamak için suya duydukları büyük ihtiyaçtan söz etmiştir.²⁰⁷

Herodot, eserinde Partlardan, MÖ 481'de Kserkses'in ordusunun sayımını yaparken kısaca değinmiştir. Burada Partların seferde Baktrialılar gibi donatıldıklarını aktarmaktadır. Ulusal silahları olan kamış yaylar ile kısa mızraklar taşıyorlardı. Ayrıca Partların ve Chorasmialıların şefi Pharnakes oğlu Artabazos'tur.²⁰⁸

MÖ 554'den sonra Baktria'yı ele geçirmek için doğuya doğru ilerlemiş olan Kyros'un Baktria'ya ulaşması için Parthia'dan ya da yakınından geçmesi gerekiyordu. Herodot bu konuda "*giderken bütün yolu aldı*" dediği için Partlara boyun eğdirdiği ve Partların bağımsızlıklarını yitirdikleri sonucuna varılabilir. Zira Kyros'a karşı çıkmak için güçleri de yetersizdi. Partlar aynı boyun eğişi Büyük İskender'e karşı da yapmıştır.²⁰⁹

²⁰⁴ Debevoise, Political History, s. 4.

²⁰⁵ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 16.

²⁰⁶ Herodotos, **Tarih**, çev. Müntekim Ökmen, 12. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, III. 93, 260.

²⁰⁷ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 12.

²⁰⁸ Herodotos, VII. 64-66, 540-541.

²⁰⁹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 17; Plutarch, İskender'in Hyrcania'dan sonra MÖ 330'un sonbahar başlarında Parthia içlerine doğru ilerlediğini ve bu noktada savaşa ara verdiğini aktarmıştır. Bkz. E. H. Warmington (Ed.), **Plutarch's Lives**, çev. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, Loeb, Cambridge, 1967, Alexander, XLV. 1, 355.

Sicilyalı Diodorus’a göre Artaeus (Med Kralı)’un ölümünden sonra Medleri kırk yıl boyunca yöneten Astibaras döneminde Partlar isyan ederek Medlerden ayrılmış, hem ülkelerini hem de şehirlerini Sakalara teslim etmişlerdir. Diodorus sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

*“Bu durum Sakalar ve Medler arasında uzun yıllar süren savaşa yol açmış ve hiç de küçük sayılamayacak çarpışmalar ve her iki taraftan sayısız can kaybı yaşanmasından sonra nihayet barış yapmışlardır. Buna göre, Partlar Medlere bağlı olacak; ancak her iki taraf da savaş öncesi topraklarına dönecek ve sonsuza kadar müttefik olarak kalacaklardı.”*²¹⁰

Tarihsel olarak farklı hiçbir bilgiye sahip olmadığımız ilk çağlardaki bu bölge, Partlar ile Hyrcanlar adında iki farklı topluluğa aitti. İki topluluğu ayıran kesin sınır çizgisini çizmek imkânsızdır. Fakat Hyrcanların kuzey ve batıda (Ettrek ve Gurghan vadileri), Partların da doğu ve güney bölgelerinde (Damaghandan Shebri-No’ya kadar güney dağlarının eteği ile Tejend vadisi ve şimdi Nişapur Nehri) olduğu bilinmektedir.²¹¹ Orta Asya ve diğer tüm bölgelerde görüldüğü gibi Parthia’da da hâkim olan güçler, yaptıkları savaşlarla sürekli olarak bu sınırların genişleyip daralmasına neden oldukları için bölge sınırları detaylı bir şekilde tanımlanamamaktadır.

Diğer taraftan antik tarihçi Arrian, “ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΝΑΒΑΣΙΣ” (İskender’in Anabasisi) adlı eserinde Büyük İskender’in doğuya yaptığı sefer sırasında Darius’un onlara karşı hazırladığı ordunun içerisinde hepsini atlı olarak tanımladığı halkların yer aldığını aktarmıştır. Nitekim bu halklardan Arianlılara komuta eden kendi valileri Satibarzanes iken, Partlar, Hyrcanialılar ve Topirialılara komuta eden kişi ise Phrataphernes idi. Aynı zamanda Darius’un ele geçen savaş planında Partların Sakalarla birlikte ordunun sağ kanadında olup Koile-Syria²¹², Mezopotamya ve Medialıların hemen yanındaydı.²¹³

Partlar, Pers İmparatorluğu’nda patlak veren ayaklanmaya katılmaları dışında imparatorluğun en uysal satraplıklarından biri olmuş, Arbela’da(Erbil) İskender’e karşı yapılan savaşta efendilerine bağlı kalmışlardır. Ancak İskender ülkelerini basınca bağımsızlıklarını kazanma ümitleri olmadığı için Satrap Phrataphernes,

²¹⁰ Diodorus, II. 34. 1-2, s. 463.

²¹¹ Rawlinson, Parthia, s. 2.

²¹² Yaklaşık olarak Lübnan’a denk geldiği söylenen bölge.

²¹³ Arrianos, **İskender’in Anabasisi**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1945, III. 8. 3-4, 133 ve III. 11. 4, 138.

Hyrkania'da kendisine teslim olup ona boyun eğmişlerdir.²¹⁴ İskender, Partlara satrap olarak kendisine Mazakes ile birlikte Mısır'ı teslim etmiş olan Amminapes adındaki Partı tayin etti. Partlar ve Hyrcanlar diyarında olup bitenleri yakından izlemek için kraliyet muhafız birliğinden Pythophanes oğlu Tlepolemos'u onun yanına verdi.²¹⁵ Debevoise olayı aynen şöyle aktarmaktadır:

“Mısır'da bulunan bir Part olan Amminapes, satrap yapıldı; ve [Büyük İskender'in] kraliyet muhafız birliğinden biri olan Tlepolemus, İskender'in askeri çıkarlarını temsil etmek üzere seçildi. Parthia, İskender yönetimi altında Hyrcania ile yeniden bir araya geldi ancak Herodot'un sözünü ettiği diğer bölgeler, onunla birleştikleri zaman kesinlikle ayrı satraplıklardı. III. Darius'un ölümünden sonra gücü ele geçirme girişiminde bulunan Bessus, muhtemelen eylem fırsatı bulamayan Barzanes adında bir Partlı satrap atadı. MÖ 321'de Triparadismus Antlaşması ile Philippus, Baktria'dan Parthia'ya gönderildi.”²¹⁶

Bunlarla birlikte Arrian, İskender'in savaş sonrasında küçük bir nehrin kıyısında konakladığı zaman Darius'un Khiliarkh'ı Nabarzanes, Hyrcania ile Part memleketi satrapı Phrataphernes ve diğer ileri gelen Perslerin onun yanına gelip teslim olduklarını aktarmaktadır.²¹⁷ Sonuç olarak görüyoruz ki, Persler İskender'e yenilince, Pers boyunduruğunda olan halklar Makedonlara karşı durmaya cesaret edemediler. Nitekim dursalardı bile, Persleri deviren bir imparatorluğun onları yenmekte güçlük çekmeyeceği kuşkusuzdur. İskender'in yanına gidip teslimiyetlerini bildiren halkların ise bu durumda kaybedecekleri hiçbir şey olmamakla birlikte değişen tek şey, onların hükümdarları olacaktı. Ancak bunların yanı sıra bu fethin en önemli etkisi ise Makedon hâkimiyeti altına alınan halkların artık Hellenleşmeye başlamasıydı.

Pers iktidarının gerilemesinin peşinden, Part Ülkesi kuzey, güney, doğu ve batıda genişleyip yükseldi. Böylece Part ülkesi, Pers İmparatorluğu'ndan sonra İskender İmparatorluğu ve onun bölümleriyle ve son olarak, uzak batı dışında Romalıların kurdukları askerî hükümetlerle tarihsel ilişkiler kuracaktı.²¹⁸

²¹⁴ Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 17-18.

²¹⁵ Arrianos, III. 22. 1, 160.

²¹⁶ Debevoise, Political History, s. 7.

²¹⁷ Arrianos, III. 23. 4, 163.

²¹⁸ Ridpath, s. 379.

1.3. PART İMPARATORLUĞU

1.3.1. Partların Kuruluşu

Yakın Doğu tarihinin en kapsamlı ve uzun ömürlü siyasi varlıklarından biri olmasına rağmen, Arsakid (Part) hanedanı en az bilinen dönemlerden biridir. Çünkü bu alandaki belirsizlikler fazla; kaynaklar ve araştırmalar ise kısıtlıdır. Bu durum da bilimsel araştırmaların ortaya konulmasına engel olmuş ve ayrıca Partların, İran bölgesinde ortaya çıkan en önemli imparatorluklardan biri olmasına rağmen yeterince çalışılmamış, tam anlamıyla anlaşılamamış ve eksikliklerle dolu bir alan olmasına ve Partlar üzerinden varsayıma dayalı bir tarihin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum ise akademisyenlerin Part dönemine karşı ilgisiz olmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte Partların İran kültür, gelenek, sanat ve mimarisine etkisinin olduğunun giderek anlaşıldığı²¹⁹ bir dönemde, şüphesiz üzerinde daha çok durulmayı hak eden bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yüzyıllarca Perslerin boyunduruğunda kalan bir millet, Hyrcania ile beraber Pers boyunduruğundan kurtulmak amacıyla isyan etmelerine rağmen bunu başaramamıştı. Daha sonraları Makedonlar bölgeye hâkim olduklarında yine boyun eğmekten başka seçenekleri kalmamıştı. Ancak bir süre sonra Partların Asur, Med ve Pers krallıklarının arasından yükseldiğini, etrafındaki halklarla savaşp onları yendiği görülecekti. Yüzyıllarca başka imparatorlukların hâkimiyeti altında varlıklarını sürdüren Partların bir gün kölesi oldukları uluslara ve bulundukları coğrafyaya hükmedeceklerini kim bilebilirdi ki.

MÖ üçüncü yüzyılın ortalarında kurulmuş olup yaklaşık olarak MS 226-227 yılına kadar varlığını devam ettiren Arsakid İmparatorluğu'nu üç evreye ayırabiliriz: MÖ 3. yüzyıl ortalarından MÖ 2. yüzyıl ortalarına kadarki *Erken Arsakid Dönemi*, bu tarihten MS 1. yüzyılın ortalarına kadar süren *Orta Arsakid Dönemi* ve bu tarihten MS 2. yüzyıla kadar olan *Geç Arsakid Dönemi*.²²⁰

Büyük İskender'in Hellenleştirme amacıyla doğuya yaptığı seferler sonucunda Akhaemenid İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmıştır. İskender'in III. Darius'a (MÖ 336-330) karşı kazandığı bu zafer Batı Dünyası için olduğu kadar

²¹⁹ Pourshariati, s. 23.

²²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hauser, s. 1003.

Doğu Dünyası için de bir dönüm noktasıydı. Hellenistik Yunan yönetiminin kurulmasıyla Makedon ve Yunan askerleri Asya'ya gelip yerleşmişlerdi.²²¹

İskender'in (MÖ 356-323) ani ölümünden sonra siyasi manzara değişmiş, Makedon iktidarı bozulmuş ve onun generalleri arasında imparatorluğun mirası için çıkan mücadelede Selevkos İmparatorluğu, Büyük İskender'in eski generali I. Seleucos Nicator (MÖ 356-281) tarafından kurulmuştu.²²²

Partların eski Yakın Doğu'da yeni bir dünya gücü olarak ortaya çıkışı, 100 yılı aşan aşamalı bir süreçti. Part kontrolü ilk olarak, Kopet Dağının kuzeyinde, Asaak'ın merkez olduğu bölge ile sınırlıydı.²²³ Parthia'da Asaak şehri çevresine yerleştikten sonra İran platosundaki diğer insanların göçebe kültürünü paylaşmış olan ve bir süre sonra Kuzeydoğu İran'da bazı sınır bölgelerini ele geçirmeye başlayan Parni,²²⁴ MÖ 250 dolaylarında Yakın Doğu'nun politik yapısının değiştiği bir ortamda Hellen dünyasında siyasi bir güç olarak ortaya çıkmıştı.²²⁵ MÖ 238 civarlarında ise Parni, Arsakes öncülüğünde doğuda yerleşik olmayan durumundan yararlanarak Akhaemenid döneminden bu yana *Parthava* olarak bilinen satraplığı devralmayı; ayrıca ağır zırhlı ve okçu askerleriyle birlikte bölgenin göçebe halkı üzerinde egemenlik kurmayı sürdürmüştür.²²⁶

²²¹ İskender Doğu İmparatorluğunu kazandıktan sonra Yunan ve Doğu unsurlarını kaynaştırma fikrini kavramış ve bu amaçla Yunanlı ve İranlıları yönetimde en yüksek görevlere getirdi, emekli askerleri yeni kolonilere yerleştirdi ve evlilikler teşvik edildi. Colledge, s. 22.

²²² Charles F. W. Higham, "Parthia", **Encyclopedia of Ancient Asian Civilizations**, Facts On File, New York, 2004, s. 259; Bu imparatorluk Küçük Asya'dan Suriye'ye ve İran platosuna Batı Asya'daki eski İran topraklarını kapsıyordu. Bkz. Brosius, s. 81; Büyük İskender'in ölümünden sonra, doğunun krallıkları varisleri arasında bölündüğünde, Part hükümeti yabancı bir müttefik olan Stasanor'a bağlıydı, Partlar, daha sonra Eumenes'i takip ettiler ve o yenildikten sonra ise Antigonus'un ve onun ölümünden sonra da Seleucos Nicator'un hâkimiyeti altına girmiştir. Bkz. Justin, XLI. IV. 274-275. Antigonus'a karşı yapılan savaşta, Antigonus öldürüldükten sonra ona karşı Seleucos'la müttefik olan bütün krallar toplanarak toprakları kendi aralarında paylaşmışlardı. (MÖ 301) Ayrıca İskender hariç kendinden önce gelen hiçbir hükümdarın yapmadığı kadar geniş bir coğrafyaya hükmetti. Bkz. T. E. Page ve W. H. D. Rouse (Ed.), **Appian's Roman History**, çev. Horace White, William Heinemann, Loeb, London, 1912, XI. IX. 55, 207-209.

²²³ Brosius, s. 84; Parthia'ya yerleşen Parniler, genişleme siyaseti izlemeye başlamış. Bkz. Bunson, "Parthia", s. 413; Part devleti, Arsakidler tarafından Ctesiphon ve Ecbatana'dan yönetilen küçük devletlerin karışımı ve birleşmesi ile oluşturulmuştur. Arsakidler siyasi olarak güçlerinin asil bir aile olan Pahlavilerden almışlardır. Bkz. Bunson, "Parthia", s. 413.

²²⁴ Burgan, s. 56; Parni (veya Aparni), Dahae konfederasyonuna mensup olup Ochus (Usboi-Amu Derya) nehri kıyısında yaşayan halktı. Bkz. Olbrycht, *Arsacid Iran*, s. 72.

²²⁵ Brosius, ss. 81-83.

²²⁶ Pourshariati, s. 20; Başlarda komşuları tarafından herhangi bir müdahale ile karşılaşmayan Aparniler, ilerlemelerine devam etmişlerdir (MÖ. 250-247). Aparnileri kısa bir süre sonra Arsakes liderliğinde Part İmparatorluğunu kapılarına dayanmışlardır (MÖ. 239-238 civarı). Arsakes'in askeri istismarları ile Justin ve Marcellinus'un Arsakes'e haydut ve çete benzetmesi için bkz. Olbrycht,

Ancak Selevkoslar, kendi aralarındaki savaşlar ve Ptolemilerle olan sürekli rekabet nedeniyle, devlet yönetimi ve satraplar üzerindeki kontrolünü yitirmiştir. Bu yüzden yerel satraplar ve din adamlarının bağımsızlık çabalarıyla çıkan ayaklanmalar imparatorluğun temellerini aşındırdı.²²⁷ Böylece Selevkoslar batıyla uğraştıkları için doğuyu ihmal ettiler, bu durum onların zayıflamasına doğudaki vasallarının, - Atropatene, Baktria, Parthia- ise güçlenmesine yol açmıştır. Selevkosların bu ihmallerinin nedeni, Part satraplığının merkezi hükümetten ayrılrsa bile bunun kendi yıkılışlarında etkili olmayacağını düşünmeleri idi. Ancak durum hiç de düşündükleri gibi olmayacaktı; eyaletlerdeki durum gerginleşecek ve ülkenin kuzeydoğu sınırları göçebe işgali tehlikesi altına girecekti.²²⁸

Selevkos hanedanının egemenliği sırasında, iki eski Akhaemenid satraplığı olan Hyrcania (günümüzde Gurgan) ve Parthava (Horasan) birleştirilerek Parthia satraplığı kurulmuş ve I. Antiochus (MÖ 281-261) buraya, Andragoras adında bir satrap atamıştı.²²⁹ II. Antiochus (MS 261-246) döneminin sonlarında, MÖ 245'te Mısır'da bir iç savaşın patlak vermesi, muhtemelen Parthia satrapı Andragoras'a isyan etme fırsatı verdi.²³⁰ Bununla birlikte bir süre sonra Baktria'ya vali olarak atanmış olan Diodotus'un MÖ 239/238 dolaylarında Selevkoslara karşı ayaklanıp bağımsızlık kazandığı görülüyor.²³¹ Bu olayların hemen sonrasında Seleucos'un Ancyra'da Keltler tarafından yenildiğini öğrenen ve olayları yakından takip eden

Arsacid Iran, ss. 72-73; Ayrıca bkz. Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları**, çev. Suat Kemal Angı, Dost Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ağustos 2003, s. 346.

²²⁷ Selevkoslar satraplıklar şeklindeki örgütlenmelerinde Akhaemenidleri model almışlardı. Bkz. Brosius, s. 81; Bunson, "Parthia", s. 413.

²²⁸ Ayrıca Mısır ile yapılan savaş dolayısıyla tüm kaynaklar harcanıyor, Yunanlılar ile Makedonların kıskançlık ve kişisel hırsları bağımsızlık elde etmek isteyen eyaletler için fayda sağlıyordu. Bkz. Colledge, s. 24.

²²⁹ Buna kanıt olarak Andragoras'ın altın ve gümüş sikkeler bastırdığı bilinir. Bkz. Curtis ve Stewart, s. 7; Andragoras, Diodotus ve Arsakes hakkında bazı tartışmalar için bkz. Jérôme Gaslain, "Some Aspects of Political History: Early Arsacid Kings and the Seleucids", **The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion**, (Ed. Vesta Sarkhosh Curtis ve diğerleri), Oxbow Books, Oxford, 2016, ss. 18-21.

²³⁰ Colledge, s. 25; Curtis ve Stewart, s. 7; Özellikle MÖ 246 tarihinde Selevkos kralı II. Antiochos'un ölümü fırsat bilen Mısır hükümdarı III. Ptolemy, Selevkos topraklarına saldırınca yeni hükümdar II. Seleucos batıda bu durumla uğraşırken doğuda eyaletlere ayaklanma fırsatı vermiştir. Bkz. Bunson, "Parthia", s. 413; Andragoras yönetimi, sikkelerinin yanı sıra Robert tarafından yayınlanan Yunan yazıtıyla da teyit edilir. Yazıt, I. Antiochus'un yönetimi altındaki Andragoras'a ve Parni tarafından yenilmeden önce yaklaşık yirmi yıl görevde kalmış olabileceğini ileri sürer. Bu durum onun yönetiminin MÖ 238 gibi geç bir tarihe kadar uzatılma ihtimalini azaltmaktadır. Bkz. Bivar, s. 29.

²³¹ Debevoise, Political History, s. 8; Hauser, s. 1003; Diodotus'un imparatorlukla ilişkilerini kesmesi ve yüzyıldan uzun süre ayakta kalacak Greko-Baktrian krallığı kurmasıyla büyük kayıplar yaşadılar. Bkz. Brosius, s. 81; Ayrıca bkz. Sykes, s. 298; Justin, Baktria isyanının MÖ 255 tarihinde gerçekleştiğini ve doğudaki tüm insanların bundan etkilendiğini aktarır. Bkz. Justin, XLI. IV. 275.

Arsakes ve kardeşi Tiridates bunu fırsat bilmiş ve Andragoras'ın Selevkoslara karşı isyanından sonra on yıl geçmeden, Parthia satraplığını istila edip Andragoras'ı öldürüp bu eyaleti kontrol altına almışlar ve Selevkoslar böylece Parthia (Parthyene) Eyaleti'nin kontrolünü kaybetmişlerdir (MÖ 3. yüzyıl ortaları).²³² Bu önemli olayları kolaylaştıran şeyin ise, Selevkos Krallığı'nın Mısır, Suriye (Baktria-Balkh) ve Horasan'da kendisine karşı girişimlerle ve patlak veren isyanlarla meşgul olması olduğu vurgulanır.²³³ Bununla birlikte İran coğrafyasındaki halk için, Grekler gerçek yöneticileri değil, yabancılarıdır. Buna Seleucos da dahildi. Sonuç olarak, bazı bölgeler Selevkos yönetiminden ayrılmaya başladı. Bunlardan bir tanesi, Hazar Denizi boyunca Media ve Persis'in doğusunda bir bölge olan Parthia'ydı.²³⁴

Partlar, Selevkoslardan ayrıldıktan sonra da uyruk olarak görülmüş ancak fethettikleri topraklar onlara meşruiyet kazandırmaya başlamıştı. Part İmparatorluğu'nun kendini tam anlamıyla kabul ettirmesinden önce, bir yüzyıl daha yoğun savaşlarla geçecekti.²³⁵ Ayrıca Selevkoslardan bir isyan sonucu ayrılan I. Arsakes olsa da, esasında tam bağımsızlık kazanan ilk Part hükümdarı I. Mithradates (MÖ 171-138) olacaktır.²³⁶

Parni kabilesinden olan ve kökeni İskit, Baktria veya İranlı olduğu konusunda tartışmaların devam ettiği Arsakes adında bir adam, Parni lideri seçildikten sonra Arsakid dönemi başladı.²³⁷ İsidorus, Arsakes'in (MÖ 247-217), Part başkenti olan Astauene'deki Asaak'ta taç giydiğini aktarmıştır.²³⁸ Böylece MÖ 247 civarında kral

²³² Justin, XLI. IV. 275; K. Schippmann, "ARSACIDS ii. The Arsacid dynasty", **Encyclopaedia Iranica**, Cilt: II/5, <http://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-ii>, (06.04.2018), ss. 525-536; Curtis ve Stewart, s. 7; Hauser, s. 1003; Olbrycht, Arsacid Iran, s. 72; Debevoise, Political History, s. 9; Colledge, s. 25; Burgan, s. 57; Ferguson, s. 5; Tarn, Diodotus'u Arsakidleri yönetimi altına almaya çalıştığını bu yüzden onların Hycania-Parthia satraplığına göç ettiklerini ve Andragorasla çatışmaya girip onu öldürdüklerini yazmaktadır. Bunun için Bkz. Tarn, "Parthia", s. 575; Ayrıca bkz. Sheldon, s. 6; Bivar, Arsakes'in MÖ. 238'de kendi bağımsız yönetimini tesis ettiğini söyler. Bkz. Bivar, s. 28.

²³³ Pourshariati, ss. 19-20.

²³⁴ Burgan, s. 14.

²³⁵ Freeman, s. 346.

²³⁶ Higham, "Parthia", s. 259.

²³⁷ Parni veya Aparni, Dahae konfederasyonunun bir parçasıydı ve Hazar Denizi'nin güneydoğusunda Ochus nehri boyunca yaşıyordu. Bkz. Curtis ve Stewart, s. 7.

²³⁸ Colledge, s. 26; Debevoise, Political History, s. 11; Burası Justin tarafından, zapt edilemez ve güzel olarak ifade edilip verimli topraklar, akarsular ve avcılık için mükemmel olan ormanlarla çevrili olmasıyla birlikte Abivard yakınlarında Apaortenon Dağı üzerinde olduğu belirtilmiştir. Bkz. Curtis ve Stewart, s. 7; Pourshariati'ye göre antik Asaak kentinin kesin konumu tartışmaya açıktır. Bilgi için Bkz. Pourshariati, ss. 19-20; Tarn Astauene'nin eski Nisaea'nın bir bölgesi olduğunu ve buranın muhtemelen ilk fetih olduğunu aktarır. Bkz. Tarn, "Parthia", s. 575.

olan Arsakes, Arsakid hanedanlığını kurdu.²³⁹ Tarn, Asaak'ta taç giyme törenini yapanın Tiridates (Arsakes'in kardeşi. O da taht adı olarak Arsakes ismini alacaktır.) olduğunu ve bu töreninin ise MÖ 1 Nisan 247'den önce gerçekleştiğine inanılır. Bununla birlikte bu tarih, krallığın resmi kuruluş tarihi olarak ele alınmaktadır.²⁴⁰

Krallarının hepsi, taht adı olarak hanedanın kurucusu olan Arsakes'in (Arşak) adını aldı. Bu durum, sikkelerde ve çiviyazılı yazıtlarda Part krallarının tespitini zorlaştırdı.²⁴¹ Schippman'a göre, taç giydikten sonra, küçük bir ordunun komutanı olarak I. Arsakes, kendini sadece Parnilerin değil aynı zamanda fethedilmiş topraklarda yaşayan nüfusun hükümdarı olarak buldu. Bunun içindir ki Arsakes, bu dönem boyunca, egemenliğini güçlendirmek için büyük çaba harcadı.²⁴² Bunların yanı sıra Arsakid ailesi dışında yedi Part ailesinin daha bulunduğu ancak elimizde önemli bir kanıt olmadığı için, bunun büyük olasılıkla efsane olabileceği görüşü mevcuttur.

Arsakes ilk dönemlerde kendisini silah zoruyla meşru sayarken, güçlü Part orduları ve hükümeti MÖ birinci yüzyılın sonunda dağıldığı ve Arsakid yönetiminin zayıflığının ortaya çıktığı zaman, Part dışı antik İran gelenek ve hâkimiyetine başvurarak kendi meşruiyetini sürdürmeye ihtiyacı olmuştur.²⁴³

Arsakes'in ölümünden sonra tahta MÖ 248 dolaylarında kardeşi Tiridates çıktı.²⁴⁴ Arsakid Hanedanlığı mensubu olan hükümdarlar, Seleucos hanedanlığının zayıflaması ve bu büyük Helenistik devletin yıkılmasından en çok yararlananlar

²³⁹ Burgan, s. 56; MÖ 247 tarihi Gardner'e göre, Partların Seleucid'in hükümdarlığına karşı ayaklanması tarihi olarak; Tarn'a göre ise, ikinci Part Kralı I. Tiridates'in taç giyme yılı olarak görülmektedir. Bir diğer belirgin olasılık, hanedanın kurucusu ve hanedanlığa adını veren I. Arsakes'in tahta çıktığı yılı temsil edebileceğidir. Bkz. Bivar, s. 28.

²⁴⁰ Arsakidlerin, kendi takvimlerini tutmaya başlamaları, muhtemelen Selevkos soyunu taklit etmek olarak görülmüştür. Bkz. Tarn, "Parthia", s. 576; Bu olayın Arsakid dönemin başlangıç noktası olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Bkz. Schippmann, ss. 525-536; I. Arsakes'in yerine geçen kişinin, onun oğlu olan II. Arsakes de olduğunu söyleyen kaynaklar vardır. Bkz. Justin, XLI. V, 276.

²⁴¹ Birinci dönem, Arsakid egemenliğinin başlangıcından imparatorluğa geçiş dönemine kadarki dönemi kapsar. İkinci dönem imparatorluğun gelişimi ile ilgili olup üçüncü dönem ise 1. yüzyılda Arsakid aile egemenliğinin sağlamlaştırılmasından 2. yüzyılda Roma ile yapılan savaşlara ve Arsakidlerin Sasaniler tarafından yerlerinin değiştirilmesine kadarki yılları kapsar. Bkz. Curtis ve Stewart, s. 7; Partlar arasında şöyle bir gelenek de vardır; kişisel olarak bir krala Orodes, başkasına Phraates veya başka bir şey denmesine rağmen hepsi için Arsakes denir. Bkz. Strabo, XV. 1. 36; Justin, XLI. V, 276.

²⁴² Arsakes'in taç giymesi ve bunun Arsakid yıllığının başlangıcı olarak kabul edilmesi, Arsakes tasvirini taşıyan sikke basımı gibi faaliyetler egemenliği sağlamlaştırmak adına yapılmıştır. Bkz. Pourshariati, s. 25; Ayrıca bkz. Colledge, s. 25.

²⁴³ Pourshariati, s. 26.

²⁴⁴ Bunson, "Arsacid Dynasty", s. 41.

olmuştur.²⁴⁵ Partlar başarılı bir isyan girişimi sonrası Selevkosları yenmiş ancak daha güçlü bir imparatorluk olan Roma'yı karşılarına almışlardır.²⁴⁶

1.3.2. Partların Yayılışı

Yüzyıllarca göçebe yaşayan bir halk, Partlar, anavatanları gibi benimsedikleri bölgeye göç ettikten sonra, yaşayış tarzlarının kendilerine sağladıkları üstünlükle o bölgeye hâkim olmaya başlamıştı. Asırlarca boyunduruk altında yaşayan göçebe bir halkın, bu durumdan kurtulup bulunduğu coğrafyaya 470 yıl boyunca hükmetmesi dikkate değerdi.

Part hükümdarı I. Arsakes'in öncülüğünde kurulan Arsakid Hanedanlığı, dönemin mevcut durumunun kendisine verdiği fırsatları değerlendirerek Selevkoslara karşı başlattığı ayaklanmadan zaferle ayrılmış ve Parthia Satraplığı'na sahip olmuştu. Böylelikle Arsakes, ilk Part hükümdarı olarak Perslerden sonra İran'da Part dönemini başlatmıştı. Bağımsızlık ilanı ile birlikte Arsakes hiç zaman kaybetmeden fetihlerine devam etti.

Arsakes'in büyük bir imparatorluk meydana getirmesi olayını Strabo'dan okuyabiliyoruz. Strabo'ya göre Arsakes ilk başta güçsüzdü ve sürekli olarak toprağından ettiği insanlarla savaş halindeydi. Fakat sonrasında o ve onun varisleri o kadar güçlendiler ki savaş yoluyla komşu bütün ülkeleri fethedip Fırat civarındaki bütün toprakların hâkimi oldular.²⁴⁷

Parthia'ya yerleştikten sonra Hyrcania, Aria ve Margiana arasındaki çöllerin gizlice sahibi olan Arsakidlere karşı ilk başta direnmeyen komşuları, daha sonra muhalefet etseler de artık çok geç kalmışlardı.²⁴⁸ Gerçekten de Arsakes'in durumu güçlü olmamakla birlikte iki şey krallığının hayatta kalmasını sağlamıştı: Selevkos hükümdarı II. Seleucos'un batıdaki isyanları bastırmakla meşgul olması ve Baktria'nın asi satrapının halefi ve oğlu olan Diodotus ile bir anlaşma yapması.²⁴⁹

²⁴⁵ Leonardo Gregoratti, "The Parthians between Rome and China", **Akademisk: Academic Quarter**, Cilt: 04, 2012, s. 111.

²⁴⁶ R. M. Errington, "Rome against Philip and Antiochus", **The Cambridge Ancient History: Rome and Mediterranean to 133 BC**, (Ed. A. E. Astin ve diğerleri), 2. Baskı, Cilt: 8, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s. 249.

²⁴⁷ Strabo, XI. 9. 2, 275.

²⁴⁸ Sınırlarını o kadar uzattılar ki, sadece geniş ovalara sahip değil aynı zamanda sarp tepeler ve dik dağların da sahibi oldular. Bkz. Nöldeke, s. 48.

²⁴⁹ Colledge, s. 26.

II.Seleucos, Arsakidlerin isyanı sonrası MÖ 228 dolaylarında cezalandırıcı bir sefere çıktı. Bu sefer Tiridates'i kuzeydoğudan geri çekilmeye zorlasa da Seleucos, bir süre sonra topraklarını Partlara bırakıp iç sorunlarını çözmek için Antakya'ya aceleyle geri döndü.²⁵⁰ Selevkosların bir süre sonra kaybettikleri Media ve doğu topraklarını geri alma girişimi başarısız olacak, böylelikle Part İmparatorluğu, Hellenistik krallıklarla bitişik sınırları olan başlıca güç olarak bırakılacaktı.²⁵¹ Arsakes, Selevkoslara, yenilmesi imkânsız bir düşman olduğunu kanıtlamış ve Selevkos eyaleti olan Shar-e Qumis (Hekatompylos)'te²⁵² yeni bir başkent kurmuştur.²⁵³ Bir süre sonra II. Seleucos, Arsakes üzerinde üstünlük sağlayıp onu kuzeyde *Apasiacae'a* (*Apa-Saka/Water Saka*) sığınmak durumunda bırakmıştır. Ancak yeni hükümdar III. Antiochus, Mısır ve MÖ 222-220 yıllarında iç savaşa neden olan Media (Medya) Valisi Molon'un isyanıyla uğraşırken, Arsakes yaptığı karşı saldırıyla üstünlüğü yeniden ele geçirmiştir.²⁵⁴ Selevkoslar MÖ 231-227 yıllarına kadar doğuda bir karşı saldırı düzenlememişler; düzenlediklerinde ise her şey için çok geç kalmışlardır.²⁵⁵

MÖ birinci yüzyıldan MS ikinci yüzyılın sonuna kadar Part ülkesinin ana siyasi ve askerî odağı, batı sınırına doğru yöneldi.²⁵⁶ Arsakes, büyük bir güç olma yolunda ilk adımını, MÖ 217 sonrasında batıdaki komşuları Hyrcania'yı ve daha sonra Comisene'yi yenerek attı.²⁵⁷ Partlar, gitgide Suriye'nin doğusundaki tüm Selevkos bölgelerini ele geçirecek ve Parthia sonunda yeni bir Pers İmparatorluğu'nun kalbi olacaktı.²⁵⁸

Strabo, Partların yaptıkları fetihlerle Roma'nın rakibi sayılabileceğini ve bu başarılarının nedenini şöyle ifade etmiştir:

²⁵⁰ Colledge, s. 27; Selevkosların iç sorunları için bkz. Bivar, s. 34.

²⁵¹ Böylece Selevkos tarihi geriledi. Part İmparatorluğu, kendisinden önceki Persler gibi, Helenistik dünya ile Hindistan'ın, Orta Asya'nın ve Çin'in büyük kültürel sistemleri arasında yer alan bölgenin odak noktası oldu. Bkz. Ferguson, s. 5.

²⁵² MÖ 200'lerde Part başkentlerinden biri. Yeri tam olarak belli değil, ancak Horasan'daki Qumis bölgesi olduğu düşünülüyor.

²⁵³ Brosius, ss. 81-83; Freeman, s. 346; Bunson, "Parthia", s. 413.

²⁵⁴ Debevoise, *Political History*, s. 13; Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 31; Bunson, "Parthia", s. 413; Burgan, s. 57; Gaslain, s. 22.

²⁵⁵ Schippmann, ss. 525-536.

²⁵⁶ Brosius, s. 94.

²⁵⁷ Pourshariati, s. 20; Olbrycht, *Arsacid Iran*, s. 73; Burgan, s. 57; Bu dönemde Arsakes öldü ve daha sonraki klasik geleneğe göre, kardeşi olan ikinci Arsakes (Tiridates) kral oldu. Bkz. Colledge, s. 26.

²⁵⁸ Colledge, s. 27; Burgan, s. 56.

*“Arsakes ve halefleri, önce Eucratides ve takipçilerini, sonra ise İskitleri Baktriana’nın bir kısmını kendilerine vermeleri için zorladılar. Şu an o kadar büyük topraklarda o kadar fazla kabileye hükmetmektedirler ki, bir bakıma, Romalılara kafa tutar hale gelmişlerdir. Savaşta kazanmalarının ve hüküm sürmede bu kadar başarılı olmalarının sırrı ise yaşam tarzları, İskit ruhları ve barbar gelenekleridir.”*²⁵⁹

Bu yorumla bağlantılı olarak Titus Livius, “Romalılara karşı Partların şöhretini de göklere kadar çıkaran Yunanlıların en aptallarından biri”²⁶⁰ şeklindeki sözlerini, yaptığı yorumları abartılı bulduğu Strabo’yu kastederek söylemiş olabilir. Zira iki antik tarihçinin birbirine yakın dönemlerde yaşadıklarını biliyoruz.

Selevkoslar, Partların güçlenmeye başladıklarının farkındaydı; bu yüzden Antiochus’un önderliğinde, Armenia ve İran’ı ele geçirmek amacıyla, MÖ 212’den MÖ 205’e kadar sürecek bir ilerleyişle Armenia’yı vasal statüsüne indirmelerine rağmen sonuçta Partlarla antlaşma yapmak durumunda kalmıştır.²⁶¹ MÖ 210 yılında Büyük Antiochus’un saldırılara rağmen, meşru bir güç olan hırslı Partlar, Hindistan’a kadar ulaştılar.²⁶²

Hellenizm’e karşı bir reaksiyon olarak kurulmuş olan Part Devleti, I. Mithridates (MÖ 171-138)²⁶³ yönetiminde, topraklarını Selevkoslar aleyhine genişletti. MÖ 170 itibarıyla Arsakidler, Hazar Denizi’nin güney bölgelerinde egemenliklerini pekiştirdikten sonra²⁶⁴ birkaç yıl içinde Baktria içlerine doğru genişleyen imparatorluk, Tapuria ve Traxiana’yı kendi topraklarına katmayı başardı.²⁶⁵ MÖ 148 civarında Batı İran’a saldırıp Media’yı ele geçirmiş ve daha sonra Babil’e ilerlemiştir. Mezopotamya’nın (Uruk şehrine kadar) güneyine kadar

²⁵⁹ Strabo, XI. 9. 2, 275.

²⁶⁰ Titus Livius, **Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren**, çev. Sabahat Şenbark, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, IX. 18, 123.

²⁶¹ Errington, s. 249; MÖ 209’a gelindiğinde, Partlar belki de Medya’daki Ecbatana’ya kadar uzanan bir bölgeyi ele geçirdiler. Fakat bu, Selevkosların halefi için isyancı illeri yeniden kazanmak için özgür olduğu andı. III. Antiochus Ecbatana’yı tekrar aldı ve Hyrcan’ı geri aldı ve sonunda MÖ 211’de kral olmuş olan Artabanus ile ittifak kurdu. Bkz. Colledge, s. 27; Debevoise, Political History, s. 11.

²⁶² Bunson, “Arsacid Dynasty”, s. 41.

²⁶³ Part kralı I. Mithridates’in (Arsakes V) kendini egemen bir yönetici saymasının kanıtı olarak, adına sikke bastırın ilk Part hükümdarı olması, babasının Antiochus ile yapmış olduğu antlaşmayı geçersiz kıldığına işaret ediyordu. Bu durum Tacitus’a göre bu durum bir “başkaldırı” olarak Antiochus Epiphanes’in tepkisini çekmiştir. Bkz. C. Habicht, “The Seleucids and Their Rivals”, **The Cambridge Ancient History: Rome and Mediterranean to 133 BC**, (Ed. A. E. Astin ve diğerleri), 2. Baskı, Cilt: 8, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s. 353.

²⁶⁴ Pourshariati, s. 20; I. Mithridates’in, Partların dünya imparatorluğu rütbesine genişlemesinin gerçek yaratıcısı olarak düşünülür. Bkz. Bivar, s. 31; Theodor Mommsen, **The History of Rome**, Cilt: 3, Cambridge University Press, New York, 2009, (Rome), s. 62.

²⁶⁵ Bivar, s. 33.

inen Partlar, gerçek bir güç olarak ortaya çıkmakla birlikte, büyüyen imparatorluğu kontrol etmekle uğraşan Mithridates, kuzeydoğudan gelen göçebelerin saldırılarıyla uğraşırken bu durum Selevkoslara Mezopotamya'yı geri alma imkanı verdi.²⁶⁶ Daha sonra I. Mithradates, kendisini kral olarak taçlandığı önemli bir Selevkos şehri olan Seleucia'yı ve Armenia'yı fethetti.²⁶⁷ I. Mithridates öldüğünde krallığın, Indus'tan Choaspes'e ve Susa nehrine kadar uzandığını kısıtlı kaynaklardan görmekteyiz.²⁶⁸ Justin, Mithridates'in Part İmparatorluğu'nu, Kafkas dağlarından Fırat nehrine kadar genişlettiğini söylemektedir.²⁶⁹

I. Mitridates'in ölümünden sonra Selevkosların yanı sıra İskitlerle de savaşılmıştır.²⁷⁰ II. Mithradates (MÖ 123-88) döneminde ise Part ülkesi geri kazanıldı, imparatorluğun batı sınırlarını Armenia ve Fırat nehrine kadar taşıdı ve doğudaki göçebe halklara boyun eğdirdi, Parthia'nın doğu ve batı sınırlarındaki hâkimiyetini güçlendirdi ve Mezopotamya kesin olarak Partlara terkedildi (MÖ 130).²⁷¹ Arsak egemenliği, Fırat nehrinden başlayıp Mezopotamya, İran Körfezi ile Hint denizi arasındaki toprakları kapsayarak kuzeybatı Hindistan'a kadar, kuzeyde Hazar denizinden Kafkaslara kadar uzanıyordu.²⁷² Euphrates ve Doğu İran arasındaki Arsakid egemenliği II. Phraates (MÖ138-127) ve II. Mithridates (MÖ123-88) tarafından pekiştirildi. II. Mithridates'in muhtemelen Assyria (şimdiki Adiabene) ve Suriye'de Fırat'a kadar olan komşu bölgeleri bünyesine aldığı zamanki erken

²⁶⁶ Keall, s. 249; Burgan, s. 57; A. Leo Oppenheim, **Ancient Mesopotamia**, The University of Chicago Press, London, 1964, s. 400; Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi: Menşe'lerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar**, Cilt: 1, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 406; Mithradates'in krallığının ilk yıllarında batı hala Selevkoslara aitti; ancak Selevkosların Roma politikalarıyla zayıf düşmesi ile Mithradates, Media'yı ele geçirmeyi başarabilmiştir. Bkz. Herzfeld, *Archaeological History*, s. 53.

²⁶⁷ Pourshariati, s. 20; Debevoise, *Political History*, s. 23; I. Mithridates doğuda Media, Elam, Persis, Characene, Babil, Assyria, Gedrosia ve muhtemelen Herat ile Seistan'ı fethetmiştir. Bkz. Wilcox, s. 13.

²⁶⁸ Herzfeld, *Archaeological History*, s. 54; İran ve Mezopotamya üzerindeki Arsakid egemenliği, selefleri olan Akhaemenidlerden (MÖ 559-330) ya da halefleri olan Sasanilerden (MS 224-651) daha fazla (dört buçuk yüzyıldan daha fazla) sürdü. Armenia üzerindeki hâkimiyetleri de hemen hemen dört yüzyıl sürdü. Bkz. Pourshariati, s. 20.

²⁶⁹ Justin, *XLII. VI*, 277.

²⁷⁰ Phraates dönemindeki bu istilanın nedeni, Parthia ordusunda ücretli asker olarak tutulan Sakaların savaşa geç gelmelerinden dolayı çabuk biten savaşa katılmamaları ve bu yüzden ücretlerini alamamalarıdır. Ayrıntı için bkz. Justin, *XLII. II*, 277.

²⁷¹ Freeman, s. 346; Selevkoslar artık yalnız Suriye sahilleri ve Mezopotamya'nın küçük bir kısmı ile sınırlanıyordu. Bkz. Demircioğlu, s. 407; İskitler, MÖ 128 civarında büyük bir savaşta Partları yenmişler ancak sonradan anlaşmış ve birlikte yaşamışlardır. Bkz. Burgan, s. 57; Mommsen, *Rome*, s. 273.

²⁷² Burgan, s. 57.

hükümdarlığı sırasında Arsakid fetihleri tamamlandı.²⁷³ İmparatorluğun merkezi, Media, Elam ve özellikle Babil'in yoğun yerleşimli ve ekonomik olarak güçlü bölgelerine kaymıştır. Başkent, Nisa'dan Ecbatana'ya (günümüzde İran'ın batısında, Hamedan) ve son olarak da yoğun nüfuslu, eski Selevkos başkenti Dicle üzerindeki Seleucia'dan Dicle'nin karşısında kraliyet kış yerleşim yeri olan Ctesiphon'a taşındı.²⁷⁴ Fakat Mithridates ve onu takip eden Arsakidler, Darius ve halefleri gibi hiç güçlü bir merkezi hükümet kurmadılar.²⁷⁵

Kuruluşundan kısa bir süre sonra pek çok fetihle bulunan Part İmparatorluğu, artık Roma ile savaşabilecek duruma gelmişti. Aslında Roma, Partlar ile kendi arasında bir sınır olabilecekken Selevkoslara karşı uyguladığı yıpratıcı politikalarla, Selevkosların zayıflamasında; Partların ise güçlenmesinde ve topraklarını genişletmesinde etkili olmuştur. Böylelikle Roma, dönemin batı dünyasının efendisiyken; sağladıkları başarılarla Partlar, artık ortalama 470 yıl boyunca doğu dünyasını temsil edecek ve neredeyse yıkılışına kadar Roma ile karşı karşıya gelecekti.

²⁷³ Phraates döneminde Kuşan kabilesi, doğuda iktidarı ele geçirmiş ve ortak bir sınır kurulmuştur. Bu bölgesel ayrım, Sasani fetihlerine kadar sürdü. Hauser, s. 1004.

²⁷⁴ Phraates döneminde Kuşan kabilesi, doğuda iktidarı ele geçirmiş ve ortak bir sınır kurulmuştur. Bu bölgesel ayrım, Sasani fetihlerine kadar sürdü. Hauser, s. 1004; II. Mithridates ailesinin yönetimi ile Akhaemenidler arasında bağlantı kuran ilk Arsakid kralıydı ve büyük bir olasılıkla MÖ 109/8 yıllarında "Kralların Kralı" unvanını kullanmaya başladı. Ayrıca Büyük Darius'un dört yüz yıl önce yaptığı gibi Behistun'da yaptığı işleri belgeleyen oymalar bıraktı. Bkz. Burgan, s. 57.

²⁷⁵ Burgan, s. 57.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ROMA-PART İLİŞKİLERİ

2.1. İLK ROMA-PART İLİŞKİLERİ

2.1.1. Roma-Part Savaşlarının Nedenleri

Parni kabilesinden olan Arsakes, Parthia'yı ele geçirdikten kısa bir süre sonra tam kontrolü sağlamış, kendi imparatorluğunu kurup genişlemeye başlamıştır. Partlar bu genişleme siyasetine ilk olarak kendi komşuları üzerinden başlamış olup doğudaki hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra batıda Selevkos toprakları üzerinden genişlemeye devam etmiştir.²⁷⁶ Partların batıda karşılaştığı ilk devlet Selevkoslardı; ancak bu devlet, kendi iç karışıklıkları ve Roma ile Mısır gibi dış müdahaleler sonucu gücünü kaybedecekti. Böylece Partlar, Selevkoslardan sonra Romalılarla oldukça uzun sürecek savaflara tutuşacaklardı.

Çin ve Orta Asya'nın sınırlarından batıda Mezopotamya ve Suriye'ye kadar çok geniş bir alan üzerinde keşfedilen büyük bir kültürel miras²⁷⁷ olan Partlar, Roma'nın azılı düşmanı; Çin'in ise kurnaz ticari rakibi olarak ortaya çıkmıştır. Yakın Doğu'daki siyasal güçler arasında en önemli ve kuvvetlisi olan Part İmparatorluğu, Çin'den Roma topraklarına uzanan güzergâhtaki stratejik konumu tutmuştu.²⁷⁸ Ayrıca Avrupa'ya giden malların, onların toprakları üzerinden geçmesi, sahip oldukları coğrafyanın önemini daha da arttırmıştır.

Pers ve Part imparatorlukları, Yunan-Roma dünyasının sınırlarını şekillendiren büyük *öteki* iki imparatorluktu.²⁷⁹ Doğu imparatorluğuna sahip olan Partlar, sanki dünyayı Romalılar ile paylaşmış gibi,²⁸⁰ hem Orta Doğu'nun erken dönem etkilerinin mirasçısı, hem de Roma gücünün doğudaki sınırı olarak ortaya çıktı. Bu iki güçten Roma İskender'in, Partlar ise Kyros'un hâkimiyetini iddia eden, iki süper güçtü. Bununla birlikte Part İmparatorluğu, Romalılar tarafından bilinen tek

²⁷⁶ Demircioğlu bu durumu, "Hellenistik kültüre karşı Doğu'nun zaferi" şeklinde açıklamaktadır. Zira Roma Doğu'nun Batı dünyası hâkimiyetine, yani Hellenizma'ya karşı bir reaksiyonu olan bu Part Devleti'nin, Suriye hesabına ve zararına bu kadar büyümesine göz yummakla, doğuda kendisine geleceğin büyük düşmanını da yaratmıştır. Bkz. Demircioğlu, s. 407.

²⁷⁷ Akbarzadeh, s.167.

²⁷⁸ J. Sheldon, s. 3.

²⁷⁹ Ferguson, s. 1.

²⁸⁰ Nöldeke, s. 47.

örgütlü siyasal sistemdi.²⁸¹ İmparatorlukları ortalama 470 yıl süren Partlar, Batı Asya'nın Roma İmparatorluğu'na dâhil olmasından sonra Romalıların en inatçı düşmanlarından biri olarak ortaya çıkmışlardı²⁸² ve Roma ile doğuda üstünlük ve nüfuz için yarışan en büyük güçtü.²⁸³ Partların Küçük Asya'ya doğru devam eden genişlemesi, doğu çıkarlarının tehdit edildiğini düşünen Romalılarla çatışmaya girmesine neden olurken²⁸⁴ Roma'nın Mezopotamya ve doğudaki yayılmacı hedeflerine karşı Partlar, şiddetli bir şekilde karşı koymuştur.²⁸⁵ Bu yüzden, cumhuriyetin en güzel zamanlarında, Roma'nın en büyük generalleri tarafından tekrar tekrar saldırıya uğradılar.²⁸⁶ Bu açıdan, iki devletin uzun çatışmaları jeopolitik rekabet açısından gerekli görüldüğü gibi boşuna yapıldığı yönünde de görüşler mevcuttur. İki imparatorluğun güç merkezleri birbirinden çok uzaktı; Akdeniz havzası ve İran'ın yüksek platosu, bu çerçevede bu güçlerin birbirini askeri olarak yok etmeyi ummadıkları düşünülebilir.²⁸⁷

Roma ve Parthia, zıt yönlerde (Roma doğuya; Partlar batıya) doğru hâkimiyet sahalarını genişletme çabası içerisindeydi. Bu ilerleyiş onları birbirleriyle karşılaştıracaktı. Bu dönemde dünyayı iki kutup şeklinde düşünürsek, batı dünyasını temsil eden güç Roma iken doğunun hâkimi Partlardı diyebiliriz. Bunun yanı sıra, söz konusu iki devleti karşılaştıran bazı faktörler vardı. Avrupa'da egemen güç haline gelen Roma İmparatorluğu ile Partları karşı karşıya getiren bu faktörlerden biri, Mezopotamya ve komşu toprakları kontrol etme yarışı olmuştur.²⁸⁸ Armenia'nın kasvetli tepelerinde ve Mezopotamya'nın dağılmış ovalarında birbirleriyle savaşan Roma ve Parthia için umut edilebilecek en iyi sonuç, sınırın küçük çaplı bir şekilde düzeltilmesiydi. Zira bunlar stratejik nedenlerle olduğu kadar ekonomik olarak da, diğerinin Armenia ve Mezopotamya'nın tartışmalı bölgelerine hâkim olmasına izin veremezdi.²⁸⁹ İki ülke arasındaki savaşların ortaya çıkma nedenleri arasında,

²⁸¹ Ferguson, ss. 1-2.

²⁸² Freeman, s. 345.

²⁸³ Bunson, "Arsacid Dynasty", s. 41.

²⁸⁴ Keall, s. 249.

²⁸⁵ Gregoratti, s. 3.

²⁸⁶ Nöldeke, s. 48.

²⁸⁷ Ferguson, s. 2.

²⁸⁸ Burgan, s. 14.

²⁸⁹ Ferguson, s. 2; Partların tarihinin çoğu, imparatorluğun sadece bir batı sınırına sahip olduğu izlenimini vermektedir. Part tarihi için en önemli kaynaklarımız Yunan ya da Romalılar olduğundan ve daha kolay erişilebilir olduklarından bu sınırın gereğinden fazla vurgulanması kaçınılmazdı. Bkz. N. C. Debevoise, "Parthian Problems", **The American Journal of Semitic Language and**

Armenia ve İran üzerindeki hâkimiyet iddiaları önemli bir yer tutar. Bu yüzden seferlerin çoğu, iki imparatorluk arasında doğal bir sınır oluşturan Fırat nehrinin bulunduğu bölgeye yapıldı; ancak önemli bir tampon devlet olan Armenia'nın kontrolü, sürekli bir çatışma ve savaş sebebi hâline geldi.²⁹⁰ Yapılan bir takım savaşlar sonucunda Armenia ve İran'daki bazı bölgelerin zaman zaman el değiştirdiği, böylece kimi zaman Partların kimi zaman da Selevkoslar ve Romalıların vasalı konumuna düştüğü görülebilmektedir. Bunların yanı sıra iki devletin Fırat nehrinin sınır olarak tayin edilmesi konusunda da anlaşmazlıklar yaşadığı bilinmektedir. Selevkoslarda olduğu gibi Roma da Suriye ve Mezopotamya ile Mezopotamya'dan Baktria'ya uzanan yolda iletişim ve ticaretin sürdürüldüğü büyük bir rota²⁹¹ üzerinde kontrol sağlamayı istiyordu. Bu yüzdendir ki Britanya'dan Çin'e uzanan daha geniş bir devlet, krallık ve aşiret manzarası içinde merkezi güçler olarak ortaya çıkan Roma ve Part imparatorlukları, birbirlerini kendi politikalarında önemli meşgaleler olarak görmüşlerdir. Ancak tekrarlanan anlaşmalar ve yerleşim diplomasisi, kalıcı barışı getirememiştir.²⁹² Bunların yanı sıra Anderson bu konuda şu sözleri aktarmaktadır:

*“Parthia ve Roma arasındaki anlaşmazlık, kökenini Pompeius'un doğudaki eylemlerine ve düzenlemelerine borçluydu ve bu, Crassus'un saldırganlığı yüzünden kötüleşti. Ancak, düşmanca ilişkilerin kalıcı sadece bir nedeni vardı: Armenia üzerinde Roma hakimiyetinin kurulması. Bu savaş sebebi dışında, iki imparatorluğun barış ve dostluk içinde yan yana yaşamaması için hiçbir neden yoktu.”*²⁹³

Meydana gelen olay ve ilişkiler göz önüne alındığında Partlar ile Romalıların arasındaki erken temasların genellikle kötü olduğunu ve sınır anlaşmazlıklarının bu erken yaraların iyileşmesini engellediğini söyleyebiliriz.²⁹⁴ Ancak tüm karşılaşmalara

Literatures, Cilt: 47, Sayı: 2, The University of Chicago Press, 1931, <http://www.jstor.org/stable/529106>, (24.02.2018), s. 76.

²⁹⁰ Brosius, s. 82.

²⁹¹ Colledge, s. 23; Roma'daki yöneticilerin iç siyasetiyle, kısmen de Suriye'nin savunmasızlığı ve açıklığı hissiyle, Fırat nehrinin kuvvetli bir fiziki bariyer değil problem çıkaran bir sınır olduğu düşüncesiyle bu gerginlikler ortaya çıkıyordu. Bununla beraber bu temas ve yerleşim dönemi bir kovma işlemiydi. Bkz. Ferguson, s. 7.

²⁹² Ferguson, s. 2.

²⁹³ J. G. C. Anderson, “The Eastern Frontier Under Augustus”, **Cambridge Ancient History: The Augustan Empire: 44 B.C.- A.D. 70**, (Ed. S. A. Cook ve diğerleri), Cilt: 10, Cambridge University Press, London, 1934, s. 257.

²⁹⁴ Colledge, s. 20.

rağmen Partların yıkıldıkları yıla kadar Romalılar tarafından fethedilmemiş en büyük ve belki de Romalıları en çok uğraştıran düşmanlardan biri olarak kaldığı görülebilir. Strabo'nun, Partları “gerilla savaşı” yapan diğer barbarlar (Keltler gibi) ile bir araya getirmesi ve Ammianus Marcellinus'un onları “vahşi ve savaşçı” şeklinde tanımlaması Partların küçümsenmesine yol açmıştır. Ayrıca bu durumun Crassus ve Marcus Antonius gibi Roma komutanlarının daha sonraki yenilgilerine doğrudan katkıda bulunduğu öne sürülebilir.²⁹⁵ Ancak Partlar, Romalı komutanların onları küçümsedikleri gibi güçsüz olmadıklarını Carrhae'da kanıtlamış, hatta bazı antik tarihçiler Partları, Romalılara rakip olabilecek güçte görmüştür.²⁹⁶ Bununla birlikte Roma için gurur kırıcı bir durum olan Carrhae'da alınan yenilgi sonucu sancakların kaybedilmesi ve askerlerin esir alınması durumunu telafi etmek için de yine Romalı komutanların Partlarla savaşma konusundaki ısrarını görebilmekteyiz. Aynı zamanda iki ülke arasındaki savaşların bir itibar mücadelesi olarak ortaya çıktığını da söylemek mümkündür. Aynı zamanda Debevoise, Parthia'nın eskilerin zihninde ikinci derecede bir güç olmadığı gerçeğini önemle vurgular. Dünya'da iki büyük gücün olduğu açıkça kabul edildi: Roma ve Parthia.²⁹⁷ Böylece Part Ülkesi'nin, MÖ birinci yüzyılın başlarından MS üçüncü yüzyılın başına kadar, Roma'nın sürekli düşmanı olarak kaldığını ve Roma'nın bir imparatorluğu kendisi kadar güçlü kabul edememiş olup Parthia'yı fethedilmesi gereken bir başka barbar bölgesi olarak benimsemiş olduğunu görebiliriz.²⁹⁸ Bu yüzden bunlar arasında sert mücadeleler meydana gelse de savaşlar, kısa bir barış dönemi ile kırılmıştır. Bunların dışında İran ve Roma arasındaki rekabet, Partlardan sonra bile devam edecekti.²⁹⁹

Sonuç olarak, MÖ birinci yüzyılın üç krallığı olan Parthia, Armenia ve Pontus'un doğu ile batı dünyası arasında stratejik tampon eyaletler olarak varlıklarını koruduğunu ve bu ülkelerin kaderlerinin birbirleriyle ve Roma ile karışacağını söyleyebiliriz.³⁰⁰

²⁹⁵ Ferguson, s. 5.

²⁹⁶ Partlar, Romalılar tarafından Fırat nehrinin ötesi olarak görülen topraklarda hâkimiyet kurarak birçok ülke ve kabileyi kontrollerine alarak yaygın olarak da Partların savaşındaki başarıları nedeniyle Roma ile “rakip” oldular. Bkz. Ferguson, s. 7.

²⁹⁷ Debevoise'un bu düşünceleri bilimde çok yeni bir eğilim yansıtmıştır. Bkz. Pourshariati, s. 21.

²⁹⁸ Bu yüzden Roma Cumhuriyet generalleri ve sonraki yüzyıllarda da Roma imparatorları, kısa ömürlü toprak kazancı için, insan hayatındaki ezici bir maliyetle doğuya karşı seferler başlatmışlardır. Bkz. Brosius, s. 82.

²⁹⁹ Burgan, s. 14.

³⁰⁰ Ferguson, s. 7.

2.1.2. İlk Roma-Part Teması

2.1.2.1. Sulla İle Partlar Arasındaki İlişkiler

İran aristokrasisinin yerli halka hükmettiği ülkelerden biri olan Armenia'nın, Parthia ile yakın ilişkileri vardı. Mezopotamya'nın fethinden sonra Part Kralı II. Mithridates (MÖ 123-88), MÖ 97 civarında Artaxias'ın torunu olan Armenia Kralı Artavasdes'e saldırıp oğlu Tigranes'i (MÖ yaklaşık 140-55) rehin almış ve en sonunda Armenia hükümdarı öldükten sonra onu, yeni kral olarak tahta çıkarıp karşılığında yetmiş vadiyi almıştı.³⁰¹ Daha sonra Partlar, Mezopotamya'yı işgal edip Adiabene, Gordyene ve Osroene gibi küçük krallıkları ilhak ettiler ve Fırat'ı batı sınırları yaptılar.³⁰² Bu arada Armenia'ya yerleşen Arsakidlerin krallık tahtını ele geçirebilecek kadar güçlenmeleri Roma'nın yerel muhalefeti desteklemelerine neden olmuştur. Zira Romalılar Armenia'yı Partlara bırakmak istemiyordu ve böylelikle Armenia Krallığı, iki büyük güç olan Romalılar ve Partlar arasında bir sorun olarak ortaya çıkacaktı.³⁰³

Part Kralı II. Mithridates, Armenia ile ittifakı sağlamlaştırmak için Tigranes'in bir kızı ile evlendi. Daha sonra, kendisini daha da güçlendirmek için Tigranes'in kayınpederi olan VI. Mithridates Eupator ile bir ittifak kurdu.³⁰⁴ Bunların yanı sıra Tigranes, MÖ 112 ve 93 yılları arasında tüm Küçük Asya'yı içine alıp Kıta Yunanistan ile sınırı olan ve uzun yıllar Roma'nın ilerlemesine direnerek güçlü bir

³⁰¹ Tarn, Parthia, s. 603; Tigranes, VI. Mithridates Eupator'un (MÖ 132-63) kızı Cleopatra ile evliydi. VI. Mithridates Eupator, Küçük Asya'da Karadeniz'in güneyinde bir krallık olan Pontus'u yönetmiştir, bununla birlikte Eupator adı "iyi baba" anlamında Yunanca bir kelimedir. Bkz. Burgan, s. 58.

³⁰² Colledge, s. 34.

³⁰³ Romalıların, Tigranes'in Armenia tahtına oturtulduğu MÖ 94 tarihinde Armenia ve Part krallıkları hakkında kayda değer bilgi sahibi olmadıklarını ancak MÖ 2. yüzyılın son on yılında Pontus Kralı VI. Mithridates'in Anadolu'da önemli bir güç haline gelmesiyle her iki krallık ile doğrudan siyasal ilişki kurulmuştur. Bkz. Mehmet Ali Kaya, "Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö. 92-İ.S. 4)", (Armenia Krallığı), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XIX, Sayı: 1, Temmuz 2004, ss. 73-74.

³⁰⁴ Burgan, s. 59; Partlı Mithridates, Büyük Kral Tigranes'in Automa'dan olan kızını karısı olarak aldı. Bkz. Debevoise, Political History, s. 47; Devletin başına MÖ 111 yılında geçen IV. Mithridates Eupator, kuvvetli ve akıllı olmakla birlikte kendisini bütün Küçük Asya'yı idaresi altına toplayarak büyük bir devlet kurmakla görevli sayıyordu. Bkz. Sabahat Atlan, **Roma Tarihi'nin Ana Hatları: Cumhuriyet Devri**, Türk Tarih Kurumu, Sayı: 15, Ankara, 2014, s. 147.

krallık yaratan Mithridates Eupator ile ittifak kurmuştur.³⁰⁵ Bu ilişkilerden sonra Romalılar ve Partlar ilk diplomatik ilişkilerini gerçekleştireceklerdi.³⁰⁶

MÖ 92 tarihinde Roma, Pontus Kralı Mithridates tarafından tahtından kovulup kendilerine sığınan Cappadocia Kralı Ariobarzanes'in yeniden tahta çıkarılması, Cappadocia Krallığı'nı Roma çıkarları doğrultusunda güvence altına almak ve Pontuslu Mithridates'in büyüyen gücünü engellemek için Cilicia'ya vali olarak tayin edilmiş olan Lucius Cornelius Sulla'yı görevlendirdi.³⁰⁷ Bu konuda Plutarch, Sulla'nın, "*giderek kendisine geniş bir güç ve alan sağlayan Mithridates'in yerinde durmayan hareketine*" karşı gönderildiğini aktarır.³⁰⁸ Bu yüzden Roma generali Sulla (138-78), Pontuslularla savaşmak üzere Küçük Asya'da Cappadocia'ya yerleşti.³⁰⁹ Buradaki askeri faaliyetlerini kendi birlikleri ile değil de, daha çok müttefikleri aracılığıyla gerçekleştiren Sulla, pek çok Cappadocialı ve Armenialıyı öldürüp Mithridates Eupator'un Cappadocia'ya yerleştirdiği Gordius'u oradan sürmüş ve Ariobarzanes'i tekrar kral yapmıştır.³¹⁰

Plutarch'a göre Archelaos adında bir tüccar, Mithridates ile savaşmayıp Asya ve Pontus'u terk etmesi karşılığında Sulla'ya bazı tekliflerde bulunur; ama Sulla bu teklifi sert bir şekilde geri çevirmiş; ancak aralarında Roma'nın üstün olduğu bir antlaşma yapılmıştır.³¹¹

Armenia ve Pontus'un daha belirgin tehlikesinden dolayı Partlar gölgede kalmalarına rağmen Sulla, onların askeri gücünün ve gelecekteki potansiyellerinin pek farkında değildi.³¹² Bununla birlikte Plutarch'a göre o zamana dek iki ülkenin birbiriyle hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen, Partların dostluk ve ittifak görüşmesi düzenledikleri ilk Romalı olan Sulla, Part kralından gelen elçiye kabul etmiştir.³¹³ Keaveney'e göre Partlar, Selevkosların varisi olan Romalılar ile diplomatik ilişki

³⁰⁵ R. Ghirshman, **Iran: From the Earliest Times to the Islamic Conquest**, Penguin Books, New York, 1978, s. 250.

³⁰⁶ Burgan, s. 59.

³⁰⁷ Debevoise, *Political History*, s. 46; Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 38, 2005, s. 17.

³⁰⁸ Bauer, s. 682.

³⁰⁹ Burgan, s. 59.

³¹⁰ Plutarch, Sulla, V. 4, 335; Ayrıca bkz. Mommsen, *Rome*, Cilt: 3, s. 287.

³¹¹ Plutarch, Sulla, XXII. 3, 397-399. Antlaşmanın içeriği için bkz. Plutarch, Sulla, XXII. 5, 399.

³¹² Debevoise, *Political History*, s. 46.

³¹³ Plutarch, Sulla, V. 4, 335; Ayrıca Bkz. Bauer, s. 682; Roma ile Parthia arasındaki temas, Sulla ile Orobazus arasındaki kısa karşılaşma ile başladığında Partlar genişleme safhasındaydı. Bkz. A. N. Sherwin-White, **Roman Foreign Policy in the East: 168 B.C. to A.D. 1**, Duckworth, London, 1984, (Foreign Policy), s. 219.

kurmaktan çekinseler de, öncelikli hedefleri Sulla'nın, Armenia tahtına Partlar tarafından yerleştirilen Tigranes hakkındaki niyetini öğrenmek olduğu için böyle bir girişimde bulunmuşlardır.³¹⁴ İşte Romalılar ve Partlar arasındaki bu ilk resmi buluşma II. Mithridates'in bir dostluk ve ittifak talebi ile Sulla'ya bir elçi göndermesiyle MÖ 92 yılında muhtemelen Melitene (Malatya) yakınlarında Fırat üzerinde yapıldı. Romalıları, daha sonraları Roma diktatörü olacak olan Sulla; Partları ise muhtemelen Orobazus temsil ediyordu. Sulla, Part sefirlerinin kendilerini vasallar olarak takdim edeceklerini zannetmişti.³¹⁵ Kaynaklarımıza göre Parthia ile toplantıda Sulla, Ariobarzanes ve Part elçisi Orobazus arasında başkanlık yapıyordu. Part elçisi Orobazus, Fırat'taki işlerine Sulla'nın müdahale etmemesini sağlamak, Armenia tahtındaki yeni vekilleri olan II. Tigranes'e verdikleri desteği sürdürmek için toplantıyı başlattı.³¹⁶ Sulla, diplomatına, Küçük Asya'da küçük bir krallık olan Cappadocia'nın lideri ile aynı statüyü vermişti.³¹⁷ Bu konuda Plutarch şunları aktarmaktadır:

*“Bu olayda, biri Ariobarzanes, diğeri Orobazus, bir diğeri de kendisi için olmak üzere üç sandalye kurulmasını emrettiğini ve ikisi arasında oturduğunu ve onlar için seyirciler getirdiğini söyledi. Bunun için Part kralı, daha sonra Orobazus'u idam ettirdi ve bazı insanlar barbarlarla birlikte olduğundan dolayı Sulla'yı överken, diğerleri onu kabalık ve zamansız kibriyle suçladılar.”*³¹⁸

Sulla bu hamle ile açık bir şekilde görüşmelerde Roma'nın baskın taraf olacağı mesajını vermek istemiş; ayrıca elçinin Roma'ya uzattığı dostluk elini yanlış anlayarak onlara, kendilerine bağlanmak isteyen basit bir valinin temsilcisi gibi

³¹⁴ Arthur Keaveney, Roman Treaties with Parthia circa 95-circa 64 B.C., **The American Journal of Philology**, Cilt: 102, Sayı: 2, 1981, ss. 195-212, <http://www.jstor.org/stable/294311>, (21.11.2017), s. 196.

³¹⁵ Freeman, s. 346; Debevoise, Political History, s. 46; Bunson, “Arsacid Dynasty”, s. 41; Mithradates, Roma ile saldırı ve savunma amaçlı bir ittifak istemek için büyükelçi Orobazus'u gönderdi. Bkz. Colledge, s. 34.

³¹⁶ Toplantıda Sulla'nın Orobazus'a davranışı, Partlara ve onların imparatorluğunun önem ve boyutuna karşı bilgisizliği gösteren bir tutumdur. Roma'da üç yüz yıl daha hâkim olacak olan bu düşünce, Partlara karşı kötü tasarlanmış askeri maceralara neden olacak bir tutumdur. Bkz. Frank K. Strk, **The First Meeting of the Roman and Parthian Empires-Geopolitical Context and Consequence**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Tasmania School of History and Classics, Eylül 2011, s. 25; Colledge da bu konuda Sulla'nın açıkça, Part gücü ya da kapsamı hakkında hiçbir fikri olmadığını, çünkü Orobazus'u hor gördüğünü söylemektedir. Bkz. Colledge, s. 34.

³¹⁷ II. Mithridates, bir Part'ın daha iyi muamele görmesi gerektiğine inanıyordu. Bkz. Burgan, s. 59.

³¹⁸ Plutarch, Sulla, V. 4-5, 337.

davrandığı açıktır.³¹⁹ II. Mithridates Sulla'nın eylemini bir hakaret olarak gördü. Sulla onları öylesine hor görmüştü ki, bu aşağılanmayı uysallıkla kabul ettiği ve Part saygınlığını sürdürmekte başarısız olduğu için daha sonra Part sefiri idam edildi.³²⁰ Sulla'nın bu hareketi ile iki devlet arasındaki ilişkilerin geleceğini şimdiden belirlemiş olup bu durum Part kralını, Mithridates Eupator ve Tigranes ile daha yakın ilişkiler kurmaya itmiştir.³²¹ Bununla birlikte muhtemelen Part elçisi, Sulla'nın resmi Roma dış politikasının bir vekili olduğunu düşünmüştür; ancak Sulla'nın Part temsilcisine verdiği güvencelerin senatonun resmi onaylaması olmadan geçersiz olduğu da bir gerçektir. Ancak Orobazus, Sulla'nın yetersiz otoritesini anlamamış ve anlaşmanın bağlayıcı ve uzun vadeli olacağını düşünmüş olmalıdır.³²² Bunlara rağmen bir savaşın meydana gelmemesinden dolayı olsa gerek ki Tarn, Roma ve Parthia'nın ilk ilişkilerinin dostça olduğunu bildirmektedir.³²³ Bununla birlikte bu görüşme sonrasında iki taraf muhtemelen Euphrates'in, siyasi çıkarlarını bölen sınır olacağına dair bir anlaşmaya vardılar.³²⁴ Bu anlaşmada, muhtemelen birbirlerine karşı tarafsızlık, yani karşılıklı olarak düşmanlara yardım edilmemesi gibi her iki tarafı bağlayıcı hükümler yer almış olup tarafların nüfuz bölgeleri belirlenmiş olmalıdır.³²⁵ Bunların yanı sıra Sulla'nın şöhreti, doğudaki zaferlerinden çok Fırat'taki bu görüşmeyle daha da artmış ve doğudaki daha önceki *status quo* (*statüko*) eski haline getirilmiş görünmektedir.³²⁶

2.1.2.2. Lucullus İle Partlar Arasındaki İlişkiler

Mithridates Eupator, Armenia ile olan ittifakı ve Part Kralı "Büyük Mithridates" ile olan dostluğunu ya da onun ittifakını güvence altına alarak gücünün

³¹⁹ Aslında küçük bir devletin temsilcisini aşağılamak bir yana Sulla, bu hamle ile büyük bir krallığın büyükelçisi ile yapılan görüşmelerin hemen başında kendi adına avantaj kazanıyor aynı zamanda savaşmadan Partları zorlayarak onlardan imtiyazlar elde etmeyi amaçlıyordu. Bkz. Keaveney, ss. 196, 198.

³²⁰ Debevoise, Political History, s. 47; Colledge, s. 34; Freeman, s. 346.

³²¹ Keaveney, s. 198; Kaya, "Armenia Krallığı", s. 74.

³²² Strk, s. 26.

³²³ Tarn, Parthia, s. 603.

³²⁴ Burgan, s. 59.

³²⁵ Keaveney, s. 198.

³²⁶ Mommsen, Rome, s. 288.

zirvesine çıkmıştı.³²⁷ Gücünü arttırmak için “Krallar Kralı” unvanını resmi bir sıfat olarak kullanan II. Mithridates’in aşağı yukarı MÖ 87’de öldükten sonra, Arsakid olmayan birkaç kral bir süreliğine Parthia’yı yönetmiş ve Part Hanedanlığı bir süre çöküş yaşamıştı. Sonraki otuz yılda krallık, aynı zamanda taht kavgalarından dolayı oldukça zayıfladı.³²⁸ Arsakidler, III. Phraates tahtı aldığı anda yeniden iktidara döneceklerdi.

Parthia’da devam eden karışıklık, Tigranes için bir fırsattı; Sophene’nin fethi ile Armenia’yı bir araya getirdikten sonra yetmiş vadiyi kurtardı; Gordyene,³²⁹ Adiabene ve Nisibis’i (Nusaybin) ele geçirdi ve Mezopotamya sınırını Singara’nın güneyine getirdi; sonra Media’yı işgal etti.³³⁰ Part Krallığı’nı ikiye bölen hanedan çatışmasından yararlanan Tigranes, ayrıca Mezopotamya ve Adiabene’nin bitişik bölgelerini topraklarına kattı. Komşu krallıkları egemenliği altına alan ve bu başarıları nedeniyle *Krallar Kralı* unvanıyla anılan Armenia Kralı Tigranes’in oğlu Tigranes, üstünlüğünü tanımayan Selevkoslara saldırmış³³¹ ve zaten son varisleri arasındaki çekişmeden dolayı zayıflamış olan bu devlet, Tigranes’e Selevkos tacını teslim etmiştir.³³² Böylelikle yaklaşık MÖ 83-82 yıllarında Selevkos krallarını Kuzey Suriye’den ve Cilicia ovasından kovup Selevkos iktidarının kalıntılarına neredeyse son verdi.³³³ Parçalanma belirtileri gösteren Part monarşisi ise Batı Asya haritasından kaybolmuş gibi görünüyordu.³³⁴ II. Mithridates’in ölümünden sonra Armenia Kralı

³²⁷ John G. F. Hind, “Mithridates”, **The Cambridge Ancient History: The Last Age of the Roman Republic: 146-43 B.C.**, (Ed. J. A. Crook), Cilt: IX, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 143; Armenia Kralı Tigranes, Mithridates Eupator’un damadı iken Part kralı ise onun müttefikiydi. Bkz. Appian, XII. III. 15, 263.

³²⁸ Burgan, s. 59; Ghirshman, s. 250.

³²⁹ Güney Armenia’dan Mezopotamya’yı ayıran dağlardaki uzak bir bölge olan Gordyene’nin yöneticisi Zarbienus’tu. Uzak olsa da, Gordyene’nin politik önemi vardı, çünkü Tigranes’in “yetmiş vadi” topraklarını alarak Part otoritesini gölgede bırakan sınır bölgeleri arasındaydı. Bkz. Sherwin-White, Foreign Policy, s. 176.

³³⁰ Parthia artık Hatra inşa edilene kadar Osrhoene (Osroene) ve Zeugma’ya Euphrates yolu ile sınırlıydı ve Tigranes ticari nedenlerden dolayı Skenite Araplarının teslimiyetini veya iyi niyetini ve ticaret yollarının avantajını güvence altına aldı, Kuzey Suriye’yi (MÖ 83’te) fethetti ve kendisini *Krallar Kralı* olarak adlandırdı. Bunun yanı sıra Tigranes müthiş büyüdü ve Parthia’yı etkili bir şekilde aşağıladı. Bkz. Tarn, Parthia, s. 603; Tigranes, Sophene ve Gordyene’nin fethiyle Yukarı Dicle havzasının tamamını krallığına dâhil etti ve böylece Fırat’ın ötesindeki toprakların önde gelen hükümdarı oldu. Bkz. Sherwin-White, Foreign Policy, ss. 173-174.

³³¹ Fırat’tan Mısır’a kadarki Suriye halklarını hâkimiyetine aldı. Bkz. Appian, XI. VIII. 48, 197; Ayrıca bkz. Sherwin-White, Foreign Policy, s. 174; Colledge, s. 35.

³³² Ghirshman, s. 252; Ayrıca bkz. Atlan, s. 167.

³³³ A. N. Sherwin-White, “Lucullus, Pompey and the East”, **The Cambridge Ancient History: The Last Age of the Roman Republic: 146-43 B.C.**, (Ed. J. A. Crook), Cilt: IX, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, (The East), s. 238.

³³⁴ Ghirshman, s. 252.

Tigranes'in, Partlara vermiş olduğu yetmiş vadiyi geri alması ve ayrıca Partlara ait bazı bölgeleri ele geçirmesiyle Armenia ve Part krallıkları arasındaki ittifak bozulmuştur. Bu durum Roma'nın doğuda Mithridates ve Tigranes üzerine sefere çıktığı sırada Partların tarafsız kalmasında ve Fırat'ın sınır olarak devam etmesinde etkili olacaktı.³³⁵

Bu süreçte Roma komutanı olan Lucullus, Pontus Kralı Mithridates üzerine sefere çıktı ve onu yenip krallığını işgal etmişti. Mithridates daha sonra damadı olan Armenialı Büyük Tigranes'e sığınmak zorunda kaldı.³³⁶ Mithridates'in kaçıyla Lucullus önce Pontus'un kontrolünü elde etti, daha sonra ise Mithridates'in tüm krallığına hâkim oldu.³³⁷ Bu gelişmelerden sonra Lucullus, Armenia'nın işgali ve Tigranes'in imparatorluk iddialarına son vermek amacıyla MÖ 69 yazında Fırat ve Dicle'yi geçip Anadolu'nun yaylalarına ilerledi ve Tigranes'in başkenti Tigranocerta'yı kuşattı.³³⁸

MÖ 69/8 yılında, uzun süredir iç çatışmalarla uğraşan Part Ülkesi'nin başına III. Phraates (MÖ 70-58/7) geçmişti; bu süreçte hem Armenia hem de Pontus, Roma ile çatışma içindeydi. Lucullus'un Tigranocerta'ya ilerleyişi sırasında Roma'ya karşı ordu toplamaya başlayan Mithridates ve Tigranes, Part kralına mektup yazıp elçilerle göndermiş, yardım istemişti (MÖ 69/8).³³⁹ Hatta Tigranes askeri destek için, önceden Partlardan almış olduğu yetmiş vadiyi, Adiabene ve Kuzey Mezopotamya'yı geri verme teklifinde bulunarak görüşmelerde bulunmuştu.³⁴⁰ Durum böyleyken Roma,

³³⁵ Kaya, "Armenia Krallığı", s. 75.

³³⁶ Sherwin-White, *The East*, ss. 240-241.

³³⁷ Savaşın sona erdiğini göstermek için Efes'te büyük bir zafer kutlaması düzenlendi. Bkz. Sherwin-White, *Foreign Policy*, s. 173.

³³⁸ Tigranocerta'nın yeri hakkında Yunan ve Roma tarihçileri arasında fikir ayrılıkları vardır. Kimisi bu başkentin Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde olduğunu kimisi ise Mardin yakınlarında bir alan olduğunu düşünmektedir. Ayrıca bu bölgenin Part sınırına çok yakın olması, Tigranocerta'daki olaylarda Part hükümetinin yakın bir ilgisinin olduğunun anlaşılması kolaydır. Bkz. Bivar, ss. 45-46; Sherwin-White, *The East*, ss. 240-241.

³³⁹ Appian, XII. XIII. 87, 405; Ayrıca bkz. Debevoise, *Political History*, s. 70; Bivar, s. 46; Burgan, s. 59; MÖ 73'de Pontuslu VI. Mithridates, Phraates'ten önce Partların başında bulunan Sinatrukes'den Roma'ya karşı mücadelede kendisine yardım etmesini istemiş; ancak Sinatrukes bu teklifi reddetmiştir. Bkz. Colledge, s. 35.

³⁴⁰ Sherwin-White, *The East*, ss. 240-241; S. A. Cook ve diğerleri, **Cambridge Ancient History: The Roman Republic: 133-44 B.C.**, Cilt: IX, Cambridge University Press, Cambridge, 1932, s. 368; III. Phraates'in hükümdarlığında, Anadolu'da genişleyen Roma İmparatorluğu ilk defa Partları etkiledi ve Part tarihi Roma tarihçilerinin ilgi alanına girdi. Bkz. Debevoise, *Political History*, s. 70; Bivar, s. 45; Tigranes Lucullus'a karşı yardım için Phraates'e başvurduğu zaman Gordyene (Karduya), Adiabene, Nisibis (Nusaybin) ve yetmiş vadiyi eski haline getirmeyi teklif etti. Bkz. Tarn, *Parthia*, s. 603; Part Ülkesi'nin kralı III. Phraates başlangıçta dost hanedanların yardım çağrılarına karşı meyilli olmasına rağmen hiçbir şey yapmadı. Bkz. Colledge, s. 36.

zayıflığına rağmen Partlar ile müzakerelere girişmiştir.³⁴¹ Lucullus, zaferinden sonra Part kralı ile duruma herhangi bir müdahalede bulunmaması için yazışmıştır.³⁴² Zira Sulla ile yapılan anlaşmadan Lucullus'a kadar geçen süreçte kendi sorunlarıyla uğraşan Part kralları, anlaşmayı yenilemek için hiç çaba harcamamış, bu yüzden anlaşma zaman aşımına uğramıştı. Yeni bir müzakere yapması gereken Lucullus,³⁴³ büyük ihtimalle seçkin Yunanlı heyetini gönderdi ve Partlar, Romalılara katılmaya ya da tarafsız kalmaya davet edildi.³⁴⁴ Roma'nın Part kralına muamelesinde çok az değişiklik olmasına rağmen III. Phraates, Lucullus'un önerdiği anlaşmayı kabul etmiş ve taraflar arasında *foedus amicitiae* (dostluk anlaşması) yapılmıştır. Böylece Partlar tarafsızlığını koruyarak her iki tarafa dostça yanıt vermiştir.³⁴⁵

Lucullus, Pontus ve Armenia arasındaki savaşta güç durumdayken bile sözüne sadık kaldı ve Suriye'yi istila etmek için herhangi bir girişimde bulunmadı. Daha sonra, Mithridates Eupator başarısızlığa uğradığında ve Partlar ile ittifak kurmaya çalıştığında, Phraates taleplerini reddetmiş ve daha sonraları Pompeius ile yapılacak olan antlaşmayı yenilemişlerdir.³⁴⁶

Meydana gelen savaşlar neticesinde Lucullus, Mithridates ve Tigranes'i ağır bir yenilgiye uğratmış, Armenia Minor ve Tigranocerta alınmıştı. Gelecekte büyük düşmanları olabileceği ihtimalini göz önüne alarak Partlar ile saldırmazlık anlaşması yaptıktan sonra Artaxata'ya³⁴⁷ doğru ilerlerken Mithridates'in ani saldırısına maruz kalmış, bu yüzden Galatia'ya çekilmişti.³⁴⁸ Bu nedene ek olarak Lucullus'un Romalıların elinde bulunan bölgeleri savunmaları için ordusunun bir bölümüyle Pontus'ta bıraktığı askerler de ihmalkâr ve açgözlü davranınca, Mithridates'e

³⁴¹ Ghirshman, s. 252.

³⁴² Bivar, s. 46; Burgan, s. 59. Lucullus bu durum üzerine Part Kralına elçi göndererek kraldan ya Romalılara yardım etmelerini ya da kesin bir şekilde tarafsız kalmalarını istemiştir. Roma'ya yardım etmeleri halinde birçok vaatte bulunmuş, ancak düşmana yardım etmeleri halinde yapacakları hakkında tehditler savurmayı da ihmal etmemiştir. Bkz. Keaveney, s. 200.

³⁴³ Keaveney, ss. 200-201.

³⁴⁴ Appian, XII. XIII. 87, 405; Ayrıca bkz. Sherwin-White, The East, ss. 240-241.

³⁴⁵ Bivar, s. 46; Ghirshman, s. 252; Lucullus daha sonra Part imparatorluğuna giden Sextilius isimli bir adamı aracılığıyla, Part kralının aynı zamanda Tigranes ve Mithridates ile de ittifak anlaşması yaptığını öğrenmiştir. Bu olaydan sonra Pompeius dönemine kadar Romalılar ile Partlar arasında diplomatik bir temas olmamıştır. Bkz. Keaveney, ss. 200-201.

³⁴⁶ Ghirshman, s. 252.

³⁴⁷ MÖ 176 yılında Kral Artaxias tarafından kurulan Armenia başkenti. Aras Nehri kıyısında ve Ararat Ovası'nda olduğu bilinir.

³⁴⁸ Ercüment Yıldırım, Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 29, 2013, s. 262.

yeniden Pontus’a ilerleme ve kaybettiği bazı bölgeleri geri alma fırsatı verilmiş oldu.³⁴⁹

Lucullus bu dönemde Tigranes’in, topraklarını işgal ettiği, ikincil bir güç gibi görünen ve Suriye ile Babil arasındaki geniş çöllerle Roma dünyasından ayrılmış olan Part İmparatorluğu konusunda endişeli değildi.³⁵⁰ Ancak Lucullus, Armenia ve Pontus yenilgisinden sonra anlaşmayı bozarak Euphrates’i geçmeyi ve Partlara karşı bir sefer başlatmayı düşünmüş olsa da uzun seferlerden sonra bitkin ve hoşnutsuz olup daha doğuya gitmeyi reddeden birlikler onu bu planından vazgeçirmiş, böylelikle Partlarla savaş beklemek zorunda kalmıştır.³⁵¹

Doğuda önemli ve başarılı faaliyetlerde bulunmasına rağmen Lucullus, Roma hükümeti tarafından Asya’dan geri çekilmeye zorlandı. Sağladığı başarılarından dolayı Pompeius, başarısız olan veya öyle görünen Lucullus’un çalışmalarını tamamlamak üzere doğuya gönderilecek kişi olarak belirlendi.³⁵² Böylece Lucullus görevinden alınarak yerine Gnaeus Pompeius Magnus, “Doğu Orduları Komutanı” olarak atandı. Lucullus ve sonrasında Pompeius, Pontus ve Armenia üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışırken mümkün olduğunca Partlar ile bir çatışmaya girmekten kaçınmışlardır.³⁵³

2.1.2.3. Pompeius İle Partlar Arasındaki İlişkiler

İki süper güç olan Roma ve Partların geçen 30 yıl boyunca birbirlerine karşı izledikleri tavır ve politikaların çok az değişmiş olması ilginç karşılanmaktadır. Sulla ve Pompeius’un Partlara karşı izlediği tavırlar ve ilişkilerden kaynaklı sorunlar altmışlarda da doksanlardakine benzer şekilde devam etmiştir.³⁵⁴ Bununla birlikte çoğu dönemde olacağı gibi bu dönemde de Part Ülkesi ve Roma arasındaki ilişkiler maalesef sık sık düşmanca tavırlara sahne oldu. Suçlamalar büyük ölçüde bölgesel anlaşmazlıklardan kaynaklanıyordu. İki temel kalıcı anlaşmazlık alanı vardı.

³⁴⁹ Eutropius, **Roma Tarihinin Özeti**, çev. Çiğdem Menzilioğlu, Humanitas Dizisi: 9, Kabalcı Yayınevi: 292, 2006 s. 147.

³⁵⁰ Sherwin-White, The East, s. 243.

³⁵¹ Bivar, s. 46; Burgan, s. 59.

³⁵² Pompeius, Pontus ve Armenia krallarına karşı operasyonlar yürütmekle görevlendirilmişti. Bkz. Cook ve diğerleri, ss. 368, 376.

³⁵³ Yıldırım, ss. 262, 268.

³⁵⁴ Sulla, kendisiyle görüşmek üzere gönderilen elçiye hakaret etti. Lucullus, krala karşı ciddi tehditler dile getirdi. Pompeius ile selefleri arasındaki tek fark onun amacı uğruna tehlikeyi göze almakta daha ileriye gitmesiydi. Bkz. Keaveney, ss. 195, 212.

Birincisi Armenia ve ikincisi de Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki araziydi.³⁵⁵ Bu sorunlar, çoğu dönemde iki imparatorluğun çatışmasında temel etken olacaktır.

Pompeius, MÖ 66 yılının başlarında yeni görevlendirilmesini öğrendikten sonra, Asya ve Galatia'daki güçlerini bir araya getirerek, Pontus'u istila etmek için kara savaşı hazırlıklarını başlattı.³⁵⁶ Lucullus'un yerini alan Pompeius, önceden Lucullus tarafından alınan kararların çoğunun aksine hareket etti; ancak Lucullus'un Partlarla görüşmelerini öğrenen Pompeius da III. Phraates (Theos) ile irtibatını yeniledi ve böylece onun yardımını sağlamış olup daha önce olduğu gibi Part tarafsızlığını korumak için bir anlaşma imzaladı.³⁵⁷ Phraates'in işbirliğini, dostluk ve toprak vaatleriyle güvenceye almaya çalıştı.³⁵⁸ Pompeius'un yardım karşılığında Phraates'e teklif ettiği fiyat MÖ 69'da Lucullus'un vaat ettiği ve Tigranes'in hala ödemeye hazır olduğu fiyattan yüksek olmasa da Part kralı, artık uzun süren tereddütlerinin üstesinden geldi ve açık bir şekilde Roma'nın yanında yer aldı.³⁵⁹

Pompeius tarafından krallığından bir kez daha sürgün edilen Mithridates, Armenia'ya geçmiş ve damadı Tigranes'ten yardım istemişti. Ancak Armenia kralı konuklarını MÖ 72'den daha soğuk karşıladı. Tigranes, Mithridates'ten adamları için para isteyince herhangi bir yardım alamayıp Colchis'e doğru kaçmaya devam etti ve oradan da Kırım'a gitti.³⁶⁰ Bu arada Pompeius, Mithridates'e yardım ettiği gerekçesiyle veya iki ülke arasında yapılacak herhangi bir ittifakı engellemek amacıyla Tigranes'e karşı bir savaş başlatıp Armenia'ya doğru ilerledi. Bu sırada

³⁵⁵ Colledge, s. 36.

³⁵⁶ Sherwin-White, *The East*, s. 251; Pompeius geniş yetkilerle donatılmış, ülkeye dönüşünde senato tarafından onaylanmak koşuluyla, Asya'da savaş ya da barış yapmak ya da herhangi siyasi bir anlaşmazlığı çözmek konusunda mutlak bir erke sahipti. Bkz. Freeman, s. 405; Atlan'a göre Pompeius geniş bir "İmperium", kuvvetli bir donanma ve ordu ile doğuya gelmiştir. Yapacağı bir savaşla burayı yeniden tanzim etmek istiyordu. Bunun için öncelikle Lucullus'un almış olduğu bütün kararların hükümsüz olduğunu ilan etmiştir. Bkz. Atlan, s. 170.

³⁵⁷ Bivar, s. 46; Sherwin-White, *The East*, s. 252; MÖ 66'da Roma generali olan Pompeius (MÖ 106-48), Euphrates üzerinden doğuya birlik gönderdiği zaman Kral Phraates, Romalılardan sınırı geçmemelerini ve anlaşmaya uymalarını istemiş, böylece diplomasi, ortaya çıkan sorunu çözmüştür. Bkz. Burgan, s. 60.

³⁵⁸ Colledge, s. 36.

³⁵⁹ Cook ve diğerleri, s. 377; Bu konuda Tarn, Lucullus'un halefi Pompeius'un, daha önce Lucullus'un Phraates'e teklif ettiği aynı bölgeyi teklif ettiğini ve ayrıca Euphrates'i sınır olarak tanıdığını aktarmaktadır. Bkz. Tarn, *Parthia*, s. 603; Ayrıca bkz. Sherwin-White, *Foreign Policy*, s. 221.

³⁶⁰ Plutarch, *Pompey*, XXXII. 9, 201; Ayrıca bkz. Cook ve diğerleri, s. 378; Sherwin-White, *The East*, s. 252; "Pompeius, Mithridates'i Küçük Armenia'da bir gece baskınıyla bozguna uğrattı, ordugâhını yerle bir etti, kırk bin askerini öldürdü, kendi ordusundan ise sadece yirmi asker ve iki centurio kayıp verildi." Eutropius ayrıca, daha sonraları Mithridates'in intihara sürüklendiğini aktarmaktadır. Bkz. Eutropius, s. 149.

Armenia kralının kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu Tigranes babasına karşı bir savaş başlatmıştı; ancak yenildiği için yardım almak amacıyla Part Kralı Phraates'e sığındı ve onu, babası Tigranes'in yaşadığı Armenia'nın bir bölümünü istila etmeye çağırdı.³⁶¹ Bununla birlikte Part kralının kızı ile evlenen genç Tigranes'in rehberliğinde Armenia'yı işgal etmeye hazırlanan Phraates, Artaxata'ı (Artaxata) kuşattı, bu yüzden yaşlı Tigranes dağlara kaçmak zorunda kaldı (MÖ 66). Kuşatma bir süreliğine durduğunda Phraates, savaşa devam etmek için genç Tigranes'i ordunun bir bölümü ile birlikte bırakarak, kendi ülkesine geri döndü. Ancak babası tarafından saldırıya uğrayan Tigranes mağlup oldu.³⁶² Bu yüzden Genç Tigranes ilk başta Mithridates'ten yardım elde etmeyi düşündü; ancak onun da yardım arayışı içerisinde olduğunu öğrendiğinde Mithridates'in torunu olmasına rağmen yalvarır bir şekilde Pompeius'a sığınarak yardım istedi. Böylece Genç Tigranes'in daveti üzerine Pompeius Armenia'yı işgal etti.³⁶³

Meydana gelen olaylara bakıldığında Roma ve Parthia'nın, kontrol etmek istedikleri Mezopotamya ve Armenia toprakları üzerinde fikir ayrılığına düşecekleri belliydi.³⁶⁴ Zira bu olaylar sonrası savunma stratejisi ile çekilmek zorunda kalan ve Partlar tarafından taciz edilen Kral Tigranes, Pompeius'un ezici gücüne derhal boyun eğdi. Tacını imparatorun ayaklarına koydu ve ona geleneksel bir hürmet veya saygınlık gösterdi.³⁶⁵ Ancak Pompeius tacını geri verdi ve çok saygılı davrandı, geçmişte yaptıklarından dolayı Tigranes'i affetti, onu oğluyla uzlaştırdı.³⁶⁶ Bundan sonra Pompeius ve Tigranes arasında yapılan anlaşmaya göre Tigranes, Partlardan

³⁶¹ Appian, XII. XV. 104, 437; Debevoise, Political History, s. 72; Mommsen Genç Tigranes'in, babasının ölümünü beklemek istemediğinden ya da birkaç kardeşinin ölümüne neden olan babası hakkında şüphe duyduğu ve tek şansının isyanda olduğunu düşündüğü için baş kaldırdığını bildirmektedir. Bkz. Mommsen, Rome, Cilt: 4/1, s. 117; Armenia'daki taht kavgası, Roma'nın doğu politikasında Armenia'nın önemini ya da bu ülkenin gelecekte bir sorun olarak Roma'nın karşısına çıkacağının işaretini veren çok önemli bir gelişmeydi. Çünkü Armenia'daki Part taraftarlarının gücü bu tarihten sonra artacak ya da başka bir deyişle Armenia başkentinde kraliyet ailesini oluşturan Arsaklar hanedanı üyelerinin ağırlığı hissedilmeye başlanacaktır. Bkz. Kaya, "Armenia Krallığı", ss. 1-2.

³⁶² Nöldeke, s. 62; Debevoise, Political History, s. 72; Bivar, s. 46; Tarn, Parthia, s. 603; Sherwin-White, Foreign Policy, s. 221.

³⁶³ Tigranes, Phraates'in durumu kendi durumundan pek iyi olmadığı için Pompeius'a sığınmıştır. Bu ikisi daha sonra, geçtikleri şehirleri kendilerine bağlayarak birlikte ilerlemişlerdir. Bkz. Plutarch, Pompey, XXXIII. 1-2, 203; Adaleti ve iyi niyeti dolayısıyla başka halklar arasında Pompeius'un şöhreti büyüktü. Bkz. Appian, XII. XV. 104, 439; Ayrıca bkz. Cook ve diğerleri, s. 378.

³⁶⁴ Burgan, s. 59.

³⁶⁵ Sherwin-White, The East, s. 253; Kral Tigranes, arkadaşları ve akrabalarıyla birlikte sarayına Roma askeri birliğini aldı. Teslim olmak için anlaşma yaptı. Bkz. Plutarch, Pompey, XXXIII. 2, 203.

³⁶⁶ Appian, XII. XV. 105; Eutropius, s. 151.

aldıkları toprakları yine Partlara iade edecek, Selevkoslardan aldığı toprakları da Roma'ya verecekti. Armenia üzerindeki hâkimiyeti ise Pompeius tarafından tanınacaktı.³⁶⁷ Pompeius'un Phraates'ten sonra Tigranes'le antlaşma yapıp önceden Partlara verilen bölgeleri Tigranes'e vermesi, Phraates'in protestolarına neden olmuş; ancak bu tepkiler hakaretle karşılanmıştır. Bu yüzden Partlar Pompeius'un hilesini unutmayacaklardı.³⁶⁸

Merkezi krallığın, hanedanlık veya kralının şahsında herhangi bir değişiklik yapmadan, bağımlı bir devlet olarak hayatta kalmasına izin verdi. Bununla birlikte Kral Tigranes'in statüsü, "*Roma halkının dostu ve müttefiki*" olarak tanınmasıyla onaylandı.³⁶⁹ Ayrıca oğlunun Sophene ve Gordyene'yi, kendisinin ise Armenia'nın geri kalanını yönetmesi ve ölümüyle oğlunun onun yerine geçmesine karar verildi. Ancak Pompeius, sebepsiz yere Romalılara savaş açtığı için Genç Tigranes'i para cezasına çarptırdı. Buna göre Tigranes Fırat'tan denize kadar olan bütün Suriye'yi bıraktı.³⁷⁰

Armenia krallığının bir bölümünü kabul etmeyi reddeden Genç Tigranes, Roma'nın nihai zaferinde sergilenmek üzere zincire vuruldu. Phraates, genç damadının iadesini talep etti ve Fırat'ın Part İmparatorluğu ile Roma arasında sınır olarak belirlenmesini önerdi.³⁷¹ Bununla birlikte Pompeius'un subaylarından birisi olan Gabinius Fırat'tan Dicle'ye yürüdüğünde, anlaşma Romalılar tarafından ilk kez ihlal edilmişti.³⁷² Pompeius, Genç Tigranes'in kayınpederine kıyasla babasına yakın olduğunu ve sınırın adaletin yönlendirdiği yerde sabitleneceğini söylediğinde Phraates, Arbela'da üs kurdu ve Pompeius'un kuzeydeki yokluğunu kullanarak

³⁶⁷ Atlan, s. 170.

³⁶⁸ Colledge, s. 36.

³⁶⁹ Daha sonra Lucullus Mezopotamya'nın kuzeyini işgal ederken Pompeius İberia, Albania ve Media Atropatene'yi ele geçirmiştir. Bunun sonucu olarak Pompeius Tigranes'i kesin olarak Armenia'nın merkezi ile sınırladı. Bunun yanı sıra güneyde Part kralının ailesi, Pompeius'un eninde sonunda kabul ettiği Adiabene ve Mezopotamya'da haklarının tekrar iadesini talep ediyorlardı. Bkz. Sherwin-White, *The East*, s. 253.

³⁷⁰ Appian, XII. XV. 105, 439; Roma ile iyi geçinmesine rağmen Antiochus'u Suriye'nin yönetiminden uzaklaştırdı. Tigranes'in galip geldiği Selevkosların değil, Tigranes'i yenen Romalıların Suriye'yi yönetmesi doğal karşılanacaktı. Bkz. Appian, XI. VIII. 49, 199; Eutropius, s. 151; Ayrıca bkz. Ferguson, s. 8.

³⁷¹ Plutarch, Pompey, XXXIII. 6, 205; Ayrıca bkz. Debevoise, *Political History*, s. 74; Bivar, s. 47; Phraates'in, anlaşmanın (foedus) yenilenmesi talebi kabul edilmediğinde ve damadının serbest bırakılması talebi reddedildiğinde kendisini kişisel olarak aşağılanmış hissetti. Gordyene'nin işgal edilmesinden sonra bile, Phraates hâlâ soruna barışçıl bir çözüm bulmaya çalışıyordu. Bkz. Keaveney, s. 211.

³⁷² Keaveney, s. 207; Debevoise, *Political History*, s. 74.

Diyarbakır'ın aşağısında Dicle üzerindeki Gordyene bölgesini istila etti.³⁷³ Böylece Phraates, Romalıların ilk başta kendisine söz verdikleri ancak sonradan Tigranes'e verdikleri toprakları işgal etmiş olup damadı için aracılık etmesi maksadıyla Pompeius'a bir elçi gönderdi.³⁷⁴ Ancak Tigranes şimdi Roma'nın dostuydu ve muhtemelen Pompeius, Phraates'in yetersiz gayret gösterdiğini düşünüyordu.³⁷⁵ Bu yüzden Partlara karşı sert bir tutum izlendi ve onlara vaat edilen toprakları iade talepleri kabul edilmedi.³⁷⁶

Pompeius, Partlara Gordyene'den çıkmalarını emretti.³⁷⁷ Ancak Pompeius cevap beklemeden, Tigranes için ülkeyi Partlardan temizlemek amacıyla Afranius'u gönderdi. Hemen sonra Pompeius'un subayları, daha önceki anlaşma ile Part bölgesi olarak tanınan Mezopotamya üzerinden Suriye'ye yürüdü, böylece anlaşmayı ihlal etmiş oldu.³⁷⁸ Dio Cassius, bu askeri gezintiyi, hiçbir Roma kuvvetinin Fırat nehrini geçmemesi gerektiğini, Plutarch ise Fırat nehrinin iki imparatorluk arasında sınır olması gerektiğini talep eden "Part kralının anlaşmasına aykırı" olarak tanımlamaktadır.³⁷⁹ Sonuç olarak Afranius, Gordyene ve Nisibis'i Tigranes'e geri verdi, sonrasında ise Mezopotamya üzerinden geri döndü (MÖ 64). Parthia, Pompeius'un iki yüzlülüğünü asla unutmaz; Surenas'ın daha sonra Crassus'a hatırlattığı şey, inancın ihlaliydi.³⁸⁰

Tigranes ile Phraates arasındaki kavga henüz sona ermemişti. Afranius'un kuvvetlerinin Mezopotamya'dan ayrıldığı MÖ 64 yılında Phraates, Tigranes'e karşı iddiasını güçlendirmek için Güney Armenia'ya saldırarak misilleme yaptı. Ancak iki taraf da kesin bir avantaj sağlayamadı.³⁸¹ Bu tarihte, Pompeius Suriye'de iken, her iki tarafın elçileri ona danışmak için geldi. Böylelikle Pompeius sınır anlaşmazlığı için üç komisyon üyesi göndermişti. Görünüşe göre Phraates Adiabene'yi ve Tigranes

³⁷³ Nihayetinde Afranius, efendisi tarafından kovulmuştur. Bkz. Bivar, s. 47; Tigranes'in zincire vurulmasından sonra Sophene ve Gordyene, Cappadocia Krallığı'na verilmiştir. Bkz. Appian, XII. XV. 105, 441; Sherwin-White, The East, s. 263.

³⁷⁴ Nöldeke, s. 63.

³⁷⁵ Tarn, Parthia, s. 604.

³⁷⁶ Part İmparatorluğu, bundan sonra Suriye'nin sadece kuzey bölgelerinde stratejik olarak konuşlanan Roma lejyonlarına karşı her zaman dikkatli olmalıydı. Bkz. Ferguson, s. 8.

³⁷⁷ Diğer bir acı hakaret ise Pompeius'un Phraates'e "Krallar Kralı" unvanını ondan aldığını belirten bir mektup yazmasıydı. Nöldeke, s. 63.

³⁷⁸ Debevoise, Political History, s. 74; Sherwin-White, Foreign Policy, s. 221.

³⁷⁹ Sherwin-White, Foreign Policy, s. 222.

³⁸⁰ Tarn, Parthia, s. 604.

³⁸¹ Debevoise, Political History, s. 75; Sherwin-White, Foreign Policy, s. 224.

Gorduene ile Nisibis'i elinde tuttu.³⁸² Öte yandan Pompeius, Partlara karşı savaş açma yetkisi bulunmadığı gerekçesiyle duruma müdahale etmemiş, böylelikle Tigranes'e yardım gönderememiştir.³⁸³

Selefi Lucullus'a kıyasla Pompeius, Part tehlikesini daha ciddiye aldı. Partların tehlike oluşturmalarını engellemek için, sonraki yıllarda da etkisi sürecek olan yerel krallıklarla "müttefiklik" politikasının temelini attı.³⁸⁴ Aslında Romalılar Part ülkesinin büyük ölçekli bir istilasını düşünmüyorlardı; ancak Mithridates ortadan kaldırılınca yardımlarına artık ihtiyaç duyulmadığı için Pompeius'un Partlara imtiyazlar verme nedeni kalmadı. Böylece iki güç arasında bir çatışma dönemine girildi.³⁸⁵ Ancak daha sonraları Pompeius, Partların limitlerinin zorlandığını fark ettiğinde, politikasını daha uzlaşmacı hale getirdi. Phraates'in despot tavrıyla uyarıldığında, birliklerini Gordyene'ye ikinci kez göndermedi; ancak arabuluculuk yapmayı teklif etti, bu da her iki tarafın onurunu kurtardı.³⁸⁶

Pompeius'un doğudaki yerleşimi oldukça ustaca idi. Akdeniz'de zengin bir eyalet birliği kurduktan sonra, yükselen bir güç olan Partlara karşı bağlı krallıkları doğuda ve güneyde tampon devletler olarak yerleştirdi.³⁸⁷ Daha sonraki yıllarda Roma-Part mücadelesine sahne olan Suriye Eyaleti kuruluncaya kadar Roma, bölgesel krallıkları desteklemek şeklinde bir doğu politikası izlemiştir. Pompeius Suriye'de kaldığı süre içinde Roma'nın askeri ve siyasi örgütlenmesini ve nüfuzunu arttırmış ve bu durum Partları rahatsız etmiştir.³⁸⁸

Bunların yanı sıra Partların, Pompeius'un gelişine kadarki dönemde, imparatorluklarını Fırat'ın batısına doğru genişletme tutkusuna sahip olmadıkları ve Selevkosları, Mezopotamya ile Babil'den kovmayı istedikleri yaygın olarak kabul edilmektedir.³⁸⁹ O yıllardaki Part dış politikasını özetlemeye kalkışacak olursak, Partların ana hedeflerinden birinin Roma ile dostça ilişkilerin sürdürülmesi veya

³⁸² Armeni görevlisini desteklememesi için bir bahane olarak Pompeius, senatodan emir almaksızın herhangi bir işlem yapamayacağını söyledi. Bkz. Debevoise, *Political History*, s. 75.

³⁸³ Sherwin-White, *Foreign Policy*, s. 224.

³⁸⁴ Yıldırım, s. 263.

³⁸⁵ Rose Mary Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome: Trust in the Gods but Verify*, Taylor and Francis, New York, 02.03.2005, s. 212.

³⁸⁶ Keaveney, s. 212.

³⁸⁷ Ferguson, s. 8.

³⁸⁸ "Hatta Pompeius Armenia Krallığı'nın tamamını el geçirmesine rağmen Partların bölgeye yerleşmesinden korktuğu için Tigranes'i Roma'ya bağlı ilk kral olarak atamıştır." Bkz. Yıldırım, s. 268.

³⁸⁹ Sherwin-White, *Foreign Policy*, s. 218.

yenilenmesi olarak ifade edebiliriz. Onların Armenia politikaları bu birincil amaca bağlıydı. Ancak barışçıl bir çözüm bulmak için yapılan tüm girişimler başarısızlığa uğradığında, Partlar büyük bir isteksizlikle savaşa başvurdular.³⁹⁰

2.2. CARRHAE (HARRAN) SAVAŞI

2.2.1. Carrhae Savaşı Öncesi Durum

O dönem, yaşlı Tigranes'in oğlu Artavasdes tarafından yönetilen Armenia Krallığı, Pompeius'un düzenlemeleri ile artık Roma'ya bağlanmıştı. Bununla birlikte Suriye ve Mezopotamya'daki prenslikler Pompeius'a bağlılıklarını bildirmiş, bu durum Roma için Mezopotamya yolunu açmıştır.³⁹¹

MÖ 58-57'de III. Phraates, oğulları Orodes ve Mithridates tarafından öldürüldü. Hemen sonrasında, krallık üzerinde kardeşler arasında uzun ve acılı bir kavga başladı.³⁹² Bu yüzden Part Krallığı iç savaşlar nedeniyle zor günler geçiriyordu.³⁹³ Part Kralı Mithridates, Gordyene'i yeniden kazanmak için Armenia'ya savaş ilan etti. Bu bölge Pompeius tarafından Armenia'ya bağışlanmış olduğundan, bu tür bir eylem Roma'nın otoritesi üzerine bir saldırıydı. Ancak Mithridates bazı başarılar elde etse de,³⁹⁴ Armenia ile savaşından sonra acımasız tavırlarından dolayı Part ileri gelenleri tarafından krallığından sürgün edilip boşalan tahta ise kardeşi II. Orodes³⁹⁵ geçti.³⁹⁶ Bunun üzerine Orodes, kardeşi Mithradates'i kendi yönettiği Media bölgesinden kovdu.³⁹⁷ Suriye'ye kaçan Mithridates, o sıralarda

³⁹⁰ Aslında Partların pasif bir politika izleyerek, çevresinde bulunan bütün ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya çalıştıklarını söylemek doğru olacaktır. Canlarını ve topraklarını, güçlü düşmanlarından koruyabilmeleri için, gerektiğinde hiç düşünmeden Roma'ya yaklaştıkları gibi, Tigranes ve Mithridates ile de yakınlaşmışlardır. Keaveney, ss. 200, 211.

³⁹¹ Sherwin-White, Foreign Policy, s. 282; Yakınlık durumuna göre Arap kabile şeflerinden bazıları Partlara, bazıları ise Romalılara bağlı olmayı tercih ediyorlardı. Bkz. Strabo, XVI. I. 28, 159.

³⁹² Debevoise, Political History, s. 75; Colledge, s. 37.

³⁹³ Bunson, "Carrhae", s. 97; Crassus'un, Part tahtında hak iddia eden "Roma sempatzanı" birini desteklemek için yaptığı saldırıdan faydalanmayı umması muhtemeldir. Bununla birlikte, Crassus'un ilerlemesi bunu başarmak için çok yavaştı. Bkz. Ferguson, s. 8; Ayrıca bkz. Bivar, s. 50.

³⁹⁴ Lucile Craven, **Antony's Oriental Policy until the Defeat of the Parthian Expedition**, The University of Missouri Studies, Cilt: 3, No: 2, Missouri, 1920, s. 6.

³⁹⁵ Sikkelerinde ve bazı yazarlar tarafından "Hyrodes" olarak adlandırılır. Bkz. Colledge, s. 37.

³⁹⁶ Justinus, XLII. IV, 280; Colledge, II. Orodes'in MÖ 55/4 yıllarında "tahtı kendi isteğiyle bırakan kardeşini (Mithridates'i)" takip ettiğini ve bunun açıkça beklenmedik bir karşılık olduğunu aktarmaktadır. Bunun için bkz. Colledge, s. 37; Ayrıca bkz. Nöldeke, s. 51.

³⁹⁷ Bivar, s. 48.

Araplar üzerine bir sefere çıkacak olan Gabinius'u Partlara karşı kendisine yardım etmeye ikna etmiş; ancak Gabinius sonradan, İskenderiye'ye gitmiştir. Bu yardımda başarılı olsa da Gabinius bu hareket için senatonun onayını almadığı gerekçesiyle sürgün edilmiştir.³⁹⁸

MÖ 57 yılının başından bu yana Suriye'de Roma Valisi Gabinius tarafından askerî destek sağlanan Mithridates, bir kuvvetle Fırat'ı geçip yeniden Part devletine karşı saldırıya geçti.³⁹⁹ MÖ 55 yılında sürgündeki prens, Babil'i kontrol etmeyi ve Seleucia şehrini işgal etmeyi ve güçlendirmeyi başardı. Ancak şehir, II. Orodes'in generali Surenas tarafından MÖ 54 yılının sonlarına doğru bir süre kuşatıldı ve nihai olarak ele geçirildi.⁴⁰⁰ İsyançı prens teslim olduğunda Orodes, yenilgiye uğrayan kardeşini o sıra idam ettirdi.⁴⁰¹ Böylece Orodes, kardeşi Mithridates'i mağlup ederek, kendilerini bekleyen Roma sorununda bütün başarı şanslarını yok edebilecek olan kardeşler arası çatışmayı sonlandırdı.⁴⁰²

Yeni bir tehlike tehdidinin yaklaştığı ortamda bu kavganın sona ermesi iyi bir şeydi. Roma'da, Cumhuriyetçi hükümet sistemi yıkılıyor ve aristokratlar iktidar için yarışıyordu. Bu dönemde politik sahne, Caesar, Pompeius ve Marcus Licinius Crassus tarafından oluşturulan triumvirlik ile yönetiliyordu.⁴⁰³ Bu sıralarda, MÖ 55'te, Pompeius ve Crassus konsül olarak seçildiler ve anlaşma uyarınca Caesar'ın yönetimi 5 yıl daha uzatıldı.⁴⁰⁴ MÖ 55 yılında Trebon Yasası ile eyaletlere tayinlerin belirlenmesinden sonra,⁴⁰⁵ Partlara karşı şanlı ve kazançlı olacağını düşündüğü kolay bir savaşa girmeyi isteyen Crassus, Suriye ve çevresini almıştır.⁴⁰⁶ Plutarch'a göre

³⁹⁸ Ancak bu süreçte Araplar yerine, tahtını kaybeden Mısır Kralı XI. Ptolemy'e yüklü bir para karşılığında yardıma giden Gabinius, Ptolemy'nin iktidarını yeniden kurmasını sağlamıştır. Bkz. Appian, XI. VIII. 51, 201.

³⁹⁹ Bunson, "Carrhae", s. 97; Bununla birlikte, sürgüne gönderilen Mısır Kralı XI. Ptolemeios Auletes'ten gelen yardım talebi, Roma generalinin dikkatini dağıtmıştır. Bkz. Bivar, s. 49.

⁴⁰⁰ Bivar, s. 49.

⁴⁰¹ Orodes, halkı kıtlığa maruz bırakarak teslim olmaya zorlamıştır. Bununla birlikte Mithridates, Orodes ile olan ilişkisinden emin bir şekilde, isteyerek kendisini kardeşine teslim etmiş; ancak Orodes, onu bir kardeşten daha çok bir düşman olarak görerek, yüzüne karşı idam emrini vermiştir. Bkz. Justinus, XLII. IV, 280; Ayrıca bkz. Bivar, s. 49; Nöldeke, ss. 51-52.

⁴⁰² Schippmann, ss. 525-536.

⁴⁰³ Colledge, s. 37.

⁴⁰⁴ Appian, II. III. 18, 261; Cook ve diğerleri, s. 605; Altmışını aşkın Crassus, Pompeius'un önerdiği senato kararnamesinde, Suriye'nin valisi olarak atandı; herkes Part savaşının tasarlandığını biliyordu. Bkz. Debevoise, Political History, ss. 78-79.

⁴⁰⁵ Arthur Edward Romilly Boak, **A History of Rome to 565 A.D.**, The Macmillan Company, 31.05.2010, s. 203.

⁴⁰⁶ Appian, II. III. 18, 261; Altmışını aşkın Crassus, Pompeius'un önerdiği senato kararnamesinde, Suriye'nin valisi olarak atandı; herkes Part savaşının tasarlandığını biliyordu. Bkz. Debevoise,

Caesar'ın eyaletlerini yönetmeye devam etmesine karar verilmiş olup Crassus'a Suriye ve Partlara karşı seferleri; Pompeius'a ise bütün Afrika ve hem İspanya hem de dört lejyonu veren yasalar çıkarılmıştır.⁴⁰⁷ Crassus'un Suriye Eyaleti'nin yöneticiliğine gelmesindeki nedenin, Partların bölge üzerindeki nüfuz artırma çalışmaları olduğunu söyleyebiliriz. Zira Roma'nın Küçük Asya ve Suriye'de Roma hegemonyasını oluşturmaya, Partların önlem ve tedbir almalarında etkili olmuştu.⁴⁰⁸

Crassus'un Partlara yönelik yapacağı savaşa karşı, kendilerine hiçbir kötülük yapmadıklarını ve onlara karşı savaşmak için haklı sebepleri olmadığını iddia eden muhalif bir kesimin ortaya çıktığı görülmektedir;⁴⁰⁹ zira Part Mezopotamya'sının, Genel Vali Marcus Crassus tarafından işgali, hiçbir antik yazarın gerekçelendiremediği bir durumdu ve doğu bölgelerinde Roma saldırganlığının ilk örneğiydi.⁴¹⁰

Adaletsiz bir savaşın meşru bir şekilde ortaya çıkmasına rağmen Crassus, MÖ 55'in Kasım aylarında⁴¹¹ konsüllüğünün sona ermesiyle birlikte Roma'yı terk edip eyaletine gitti.⁴¹² Ancak şehirden ayrıldığında birçok kötü kehanet vardı; ama Crassus bunları dinlemedi ve tribünlerin, halkın nefretinin kendi üzerinde toplamasını göz ardı etti.⁴¹³ Bununla birlikte Romalıların sorun çıkarmak için gerçek bir mazeretleri yoktu, ancak sorunların temel kaynağı daha çok Crassus'un hırslarında yatmaktaydı. Crassus, Partlara karşı savaşarak duruşunu ve otoritesini sağlamlaştırmak için bu durumu kullanmak istemiş,⁴¹⁴ zira Part ordusunun Armenia Krallığı'nın etkisiz güçleriyle eşit olduğunu düşünüyordu.⁴¹⁵

Political History, ss. 78-79; Crassus Part seferiyle, İpek Yolu'nu kontrol etmeyi, önemli bir nokta olan Seleucia'yı ele geçirmeyi isteyip Partların zenginliği onu cezbetse de, kazanacağı şöhretle Pompeius ve Caesar'a denk bir konuma gelmeyi hatta Plutarch'ın aktardığına göre Büyük İskender'i geçmeyi arzulamıştır. Bunlar için bkz. Cook ve diğerleri, s. 605; Sherwin-White, Foreign Policy, s. 284; Colledge, s. 37; Atlan, s. 187.

⁴⁰⁷ Plutarch, Pompey, LII. 3-4. 251-253; Pompeius, İspanya ve Afrika'yı seçmiştir ancak Roma'da kalarak oraların yönetimi için arkadaşlarını yollamıştır. Ayrıca Bkz. Appian, II. III. 18, 261; Eutropius, s. 155.

⁴⁰⁸ Yıldırım, s. 263.

⁴⁰⁹ Cicero'nun da savaşa çıkmak için hiçbir mazeretin olmadığını söylediği bilinmektedir. Bkz. Cook ve diğerleri, s. 605.

⁴¹⁰ Sherwin-White, Foreign Policy, s. 279.

⁴¹¹ Debevoise, Political History, s. 80; Colledge, s. 37.

⁴¹² Plutarch, Pompey, LII. 3-4. 253.

⁴¹³ Appian, II. III. 18, 261; Eutropius, s. 155.

⁴¹⁴ Schippmann, ss. 525-536.

⁴¹⁵ Sherwin-White, Foreign Policy, s. 279.

2.2.2. Carrhae Savaşı

Crassus,⁴¹⁶ Selevkos İmparatorluğu'nun eyaletlerini kapsayan bir krallık kurmuş ve eskiden Persler ile Selevkosların uyruğunda bir Asya halkı olan Partlara karşı yapacağı savaşla, askeri güç ve prestij kazanmayı amaçlayarak Suriye yoluna düştü.⁴¹⁷ Aslında Part dış politikası barışçıydı. Pompeius'un eylem ve düzenlemeleriyle düşmanlıkları başlatan Roma olmuştu. Crassus'un Suriye komutanlığına tayiniyle de Partlara karşı Roma saldırganlık eğilimi devam etti. Bu durum, Roma tarihindeki en az anlaşılan ve en kötü askeri felaketlerden biri için sahne hazırladı.⁴¹⁸

Kuşkusuz, Part tarihinin en meşhur olayı olan⁴¹⁹ Carrhae⁴²⁰ Savaşı, Crassus'un Kuzey Suriye'de yenilgiye uğrayıp lejyoner sancaklarının yitirilmesi ile sonuçlanan en bilindik çatışmaydı.⁴²¹ Romalıların Cumhuriyet Dönemi'nde aldığı yenilgiler arasında yıkımsallığıyla öne çıkan üç savaş vardı ki bunlardan ikisi Hannibal'a karşı verilen Pön savaşları; diğeri ise Partlara karşı verilen ve büyük bir bozgunla sonuçlanan Carrhae Savaşı'dır.⁴²² Bu doğrultuda, Orosius'a göre Crassus'un Fırat'ı geçişi, Lucullus ve Pompeius'un yaptığı anlaşmaların ihlali idi. Birçok akademisyen bu generallerin bir veya birkaçının Fırat'ı, Roma'nın ve Part ülkesinin etki alanlarının sınırı olarak tanıdığını en azından her iki tarafın da silahla geçmemesi gerektiğini kabul eder.⁴²³ Ancak bu ihlallerle bu savaş, Mezopotamya,

⁴¹⁶ Roma generallerinden Gaius Julius Caesar muazzam zaferleriyle bilinirken, Marcus Licinius Crassus ise başarısızlıklarıyla bilinir. Crassus tamamiyle beceriksiz bir askeri komutan değildi. Zira Roma'yı Spartacus İsyanı felaketinden kurtarmış böylelikle Suriye valiliğine atanarak yüksek bir saygı kazanmıştı. Bkz. R. M. Sheldon, s. 211.

⁴¹⁷ Crassus'un açık bir düşmanlık için hiçbir mazereti yoktu ancak Partlar potansiyel olarak tehlikeli bir komşuydu ve onlara karşı yapılacak bir sefer, çıkar ve ihtişam vaat ediyordu. Bkz. Boak, s. 203.

⁴¹⁸ R. M. Sheldon, s. 211.

⁴¹⁹ Bivar, s. 49.

⁴²⁰ Crassus'un MÖ 53 yılında Partlar tarafından büyük bir yenilgi aldığı yer olan bu kasaba, Edessa (Urfa)'nın doğusunda bulunan Harran şehridir. 217 yılında İmparator Caracalla (Lucius Septimius Bassianus, Caracalla olarak da bilinen, 211–217 yılları arasında tahta çıkmış Roma İmparatoru.) bu bölge yakınlarında öldürülmüştür. Bkz. Bunson, "Carrhae", s. 96.

⁴²¹ Keall, s. 249.

⁴²² Charles Brian Rose, "The Parthians in Augustan Rome", *American Journal of Archaeology*, Cilt: 109, No: 1, Archaeological Institute of America, 2005, ss. 21-75, <http://www.jstor.org/stable/40025103>, (14.01.2018), s. 21.

⁴²³ P. D. A Garnsey ve C. R. Whittaker, *Imperialism in the Ancient World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1978, ss. 170-171.

Armenia, Suriye ve yakınındaki toprakları kontrol etmek için Romalılar ve İranlılar arasında yüzyıllarca süren uzun bir mücadelenin parçası olmuştur.⁴²⁴

Part İmparatorluğu'ndaki⁴²⁵ iç karışıklık durumunu fırsata çevirmek isteyen Crassus, senatoda istediği desteği bulamasa da yola koyuldu,⁴²⁶ kasım ayındaki dolunayda adamlarıyla Roma'dan ayrılıp MÖ 54'te Suriye'ye gelip oradaki askerleri Gabinius'tan devraldı. Bu yıl küçük çaplı savaşlarla geçti. Roma birlikleri Fırat nehrini Mezopotamya'ya doğru bir miktar geçtiler, Balissus'daki (Wadi Balik/Balicha/Belikh) yetersiz Part kuvvetini dağıttılar ve bazı kasabalarda garnizonlar kurdular.⁴²⁷ Roma ordusu MÖ 53 yılının bahar ayı sonlarına doğru yaklaşık yedi lejyon, dört bin süvari ve sayıları ortalama 40.000 olan destek kuvvetleri ile birlikte Zeugma'da Fırat'ı geçti.⁴²⁸ Bu sırada Part İmparatorluğu'nda hala iç savaş vardı.⁴²⁹ Aynı aylarda Armenia Kralı Artavasdes, coğrafi şartların elverişliliğinden dolayı Crassus'a Armenia üzerinden Partlara yönelik bir saldırı yapmasını önermiştir. Bu güzergâhın kullanılmasıyla Part süvarilerinin gücü azaltılabilecekken Crassus bu teklifi reddetmiş, bunun üzerine Artavasdes, kendisiyle birlikte getirmiş olduğu 6.000 süvariyle ülkesine geri dönmüştür.⁴³⁰ Daha sonradan Crassus yaptığı bu hatanın bedelini ağır ödeyecekti. Diğer taraftan Crassus'a, Batı Mezopotamya'nın işgalinin ne anlama geldiğini ve saldırıya resmî olarak izin verilmiş mi yoksa Crassus'un özel bir teşebbüsü mü olduğunu sormak için elçiler gönderildi. Ancak Crassus, cevabını Seleucia'da vereceğini söyledi.⁴³¹ Böylelikle Orodes de savaş hazırlıklarına başladı. Bu gelişmeler üzerine Part ordusunun bir kısmı Orodes

⁴²⁴ Burgan, s. 63.

⁴²⁵ Savaş meydanında Roma ile mücadele etme kabiliyeti bakımından Part İmparatorluğu; belki de yerel yöneticilerin önemli seviyede özerklik uyguladığı, çok gevşek bir şekilde birleştirilen illerin toplanmasından başka bir şey değildi. Bkz. D. T. Potts, **The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 354.

⁴²⁶ Roma komutanları arasında Crassus'un oğlu Publius Crassus ve Caesar'ın katili olacak olan quaestor Cassius da vardı. Bkz. Bunson, "Carrhae", s. 97.

⁴²⁷ Colledge, ss. 37-38; Freeman, s. 422; Sherwin-White, Foreign Policy, s. 282; Boak, s. 204.

⁴²⁸ Bunson, "Carrhae", s. 97; Colledge, Suriye birliklerinin ele geçirilmesinden sonra, ordunun muhtemelen yedi lejyondan fazla, adam sayısı olarak da toplam kırk bin kişiden daha fazla olduğunu bildirmektedir. Bunun için bkz. Colledge, s. 38.

⁴²⁹ Cook ve diğerleri, s. 605.

⁴³⁰ Ayrıca bu teklifin reddedilmesindeki faktörler için bkz. Sherwin-White, Foreign Policy, s. 286; Ayrıca bkz. R. M. Sheldon, s. 217.

⁴³¹ Bu sırada Partlı elçiye elini uzattı ve bunun hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini iddia eden şu sözleri söyledi: "Burada tüy yeşerdiği zaman Seleucia'yı göreceksin." Bkz. Colledge, s. 39; Ayrıca bkz. R. M. Sheldon, s. 216; Bivar, s. 52. Aslında bu cümlelerin çevirisi biraz daha farklı olmakla birlikte, aktardığım şekilde daha iyi anlaşılacağını düşünüyorum.

önderliğinde Armenia'ya doğru giderken diğer kısmı ise Surenas (Surena/ Suren)⁴³² komutasında Mezopotamya'ya doğru ilerlemiştir.

Sefer devam ederken Osrhoene Kralı Abgar (Abgarus/Akbar) Partların yakınlarda olduğunu ancak doğruya, Mezopotamya'ya doğru çekilmeye başladıkları haberini getirdi. Crassus onları yakın takibe aldı⁴³³ ve bununla birlikte, bu bilgileri doğrulamadan Abgar'ın orduya rehberlik etme teklifini kabul etti. Abgar, Crassus'u kandırıp ordusunu saldırılara karşı savunmasız çöl bölgesinden geçirerek yorgun, aç, susuz olmalarına neden olmuştur.⁴³⁴ Fırat nehri boyunca Seleucia'ya ilerleyip Mezopotamya ve Babil'i ayırmak amacıyla olan Romalılar⁴³⁵ ile Partlar Carrhae'in güneyindeki Balık Nehri yakınlarında yeri tam olarak bilinmeyen bir yerde 6 Mayıs MÖ 53'te karşılaştılar.⁴³⁶

Partlar, Romalıların üzerine gelmeye başladıkları zaman Romalılar henüz savaş durumuna geçmemişlerdi. Bunu duyan müttefik krallar süvarileriyle birlikte Romalılardan ayrıldılar. Bu sırada Romalılar kuşatılıp Part okçuları tarafından, karşılık olarak hiçbir şey yapamayacakları yoğun ve bitmeyen bir ok yağmuruna tutuldular.⁴³⁷ Bu durumdan kurtulmak için Crassus'un oğlu Publius, geri çekilme hilesini yapan Partların peşinden gitti; ancak Abgar'ın komuta ettiği bir süvari birliği tarafından kuşatılan Publius, tüm birlikleriyle beraber öldürülmüştür.⁴³⁸ Bunlara rağmen Roma ordusu savaşmaya devam etmiş; ancak akşam olunca Octavius ile Cassius 4000 yaralıyı Partların ellerine terk ederek geri çekilme emri vermişlerdi.

⁴³² İran'ı istila eden göçebeleri püskürtmek amacıyla doğu sınırının güvenliğini sağlama görevi Surenas ailesine emanet edildi. Kraldan sonra gelen ilk kişi; cesaret ve kapasite bakımından dönemin Partlarından daha üstündü. Taç giyindiği zaman kralın başına tacı yerleştirmek için miras yoluyla geçen bir imtiyaza sahipti. Orodes tahttan sürüldüğü zaman onu eski konumuna getirdi. Bkz. Curtis ve Stewart, s. 28.

⁴³³ Colledge, s. 40.

⁴³⁴ R. M. Sheldon, s. 221.

⁴³⁵ Sherwin-White, *The East*, s. 402.

⁴³⁶ Sherwin-White, *Foreign Policy*, s. 288; Romalı askerler yürüyüşten dolayı yorgun ve aç olmalarına rağmen sadece hızlıca yemek yemelerine izin verilmiş. Bkz. Colledge, s. 40.

⁴³⁷ Colledge, s. 40; Part kuvvetleri sayıca Romalılardan çok daha az olsalar da, süvari birlikleri, efsanevi okçuları sayesinde üstünlüğü ellerinde tutabilmişlerdir. Bkz. Bunson, "Carrhae", s. 97; Romalılar, Partların özellikle atlı okçular ve zırhlı süvariler kullanmalarından dolayı daha etkili bir tehdit ile karşılaşmaya başlamışlardır. Romalılar buna karşı "testudo" metodunu kullanmışlardır. Bu metotla Romalılar, kalkanlarıyla kendilerini korumak üzere bir şekil (kare) oluştururlar. Bkz. Brian Campbell, **War and Society in Imperial Rome: 31 BC-AD 184**, Routledge, London, 2002, (Rome), s. 53.

⁴³⁸ Frontinus, **The Stratagems**, çev. Charles E. Bennett, William Heinemann, Loeb, London, 1925, II. III. 15, 115; Sherwin-White, *Foreign Policy*, s. 289; Ünlü "Part Atışı" denilen, atları üzerinde geriye doğru ateş ederek geri çekildikleri için Romalıların karşı atakları boşuna olmuştur. Bkz. R. M. Sheldon, s. 223.

Surenas, sonraki günü savaş kaçınlarını toplamakla ve Vargunteius'un emrindeki ordunun ana gövdesinden kaçıp giden 4 alayı ortadan kaldırmakla geçirmişti.⁴³⁹

Crassus için ne malzeme-teçhizat ne de takviyeler vardı. Yakın tepelere çekilme acil bir zorunluluktur. Romalılar gece yola çıktılar; fakat onların kılavuzu olan Andromarchus haince onları gün doğana kadar zaman harcamak amacıyla yanlış yönlendirdi. Bu olaylar yüzünden ordu içindeki disiplin bozulmaya başlıyordu.⁴⁴⁰ Sonraki gün Armenia'daki tepelerde *Sinnaca* denen bir yere çekilen Crassus'u takip eden Surenas, hiçbir saldırıda bulunmayıp müzakerelere girişti. Partların iyi savaştığına şahit olduklarını; ayrıca şimdi birbirlerini affetmeleri, Crassus ile bir araya gelip bir anlaşma yapmaları ve evlerine barış içinde dönmeleri gerektiğini söyledi.⁴⁴¹ Crassus teklifi kabul ettikten sonra Surenas'ın isteği üzerine antlaşmanın Fırat kenarında yapılmasına karar verildi, ancak yolda ilerlerken çıkan bir karışıklıkta Crassus ve birliklerinin bir kısmı öldürülürken bir kısmı da esir alındı. Bu olaydan sonra Crassus'un başı ve sağ eli kesilerek Kral Orodes'e gönderildi.⁴⁴² Muhtemelen Crassus'un kaçırılıp canlı bir şekilde Kral Orodes'e götürülmesi istenmiştir. Ancak ona kurulmuş olan tuzağın fark edilmesiyle ortaya çıkan kargaşa esnasında Plutarch'a göre *Promaxathres* adlı bir Part tarafından öldürüldüğü; Dio'a göre ise Roma generalinin düşmanın eline düşmesini önlemek için aslında kendi erleri tarafından öldürülmüştür.⁴⁴³

Crassus'a karşı mücadele devam ederken Artavasdes, Romalılar Armenia'ya girdiği için Orodes ile ittifak kurmuş ve bu ittifakın güçlendirilmesi için Orodes, oğlu Pakorus ile Armenia kralının kardeşi arasında evlilik düzenlemiştir.⁴⁴⁴ Şenlikler devam ederken ve oradakilerin tamamı Euripides'in *Bacchae* performansını izlerken,

⁴³⁹ Crook ve diğerleri, s. 610; Crassus kendisini öylesine umutsuzluğa kaptırdı ki subayları, kendi inisiyatifleriyle çekilmek zorunda kaldılar. Bkz. Colledge, s. 41.

⁴⁴⁰ O gece Cassius bile generalini terk ederek 500 atıyla beraber Suriye'ye kaçtı. Bkz. Colledge, s. 42.

⁴⁴¹ Crook ve diğerleri, s. 611; ayrıca bkz. R. M. Sheldon, s. 223; Crassus bir anlaşma yerine savaşa devam etme taraftarı olmasına rağmen ordusunun içinde isyan söylentilerinin dolaşması, onu görüşmeye mecbur bırakmıştır. Bkz. Yıldırım, s. 268.

⁴⁴² Colledge, s. 42; Sherwin-White, *The East*, s. 612; Partlar resmi barış döneminde uğradıkları saldırı neticesinde Romalılara karşı derin bir soğukluk duymaya başlamışlardır. Surenas'ın Crassus ile yaptığı son toplantıda kendisine Romalıların sözlü anlaşmaları çok önemsemedikleri konusunda serzenişte bulunduğu söylenmektedir. Bkz. Sherwin-White, *Foreign Policy*, s. 290.

⁴⁴³ Ross Cowan, **Roman Battle Tactics: 109 BC-AD 313**, Osprey Publishing, Oxford, 2007, s. 20; Caesar, **The Civil Wars**, çev. A. G. Peskett, William Heinemann, Loeb, London, 1914, III. 31, 241.

⁴⁴⁴ Debevoise, *Political History*, s. 92; Böylelikle Arsakidlerin, İran'da Sasaniler döneminde bile son kale olarak tutunmayı başardıkları Armenia ile uzun ve yakın ilişkilerinin temelleri atılmıştır. Bkz. Bivar, s. 58.

elçiler Crassus'un kafası ve sağ eli ile geldiler. Zaferin ilan edilmesiyle kelle sahneye fırlatıldı. Crassus'un yenilgisinin sonucu olarak insanlar Parthia'yı, Roma'dan üstün olmasa da eşit bir yere koymuştur.⁴⁴⁵ Fırat'ın doğusundaki topraklar, Paetus'un yenilgisinin gerçekleştiği MS 63 yılına kadar Roma ve Part arasındaki sınırda kaldı. Suriye'deki Roma birliklerine komuta eden Cassius'un, adamlarının yetersiz olmasına ve iç savaş Roma'yı tehdit ederken takviye alma ihtimali olmamasına rağmen Partlar, zaferlerini devam ettirmeyi başaramadı.⁴⁴⁶

Sonuç olarak, Crassus'un kuvvetleri ile General Surenas komutasında bulunan Part kuvvetleri arasında yaşanan Carrhae Savaşı Roma lejyonlarının, tarihlerinde aldıkları en ağır yenilgilerden biri olmuştur.⁴⁴⁷ Ortalama 40.000 adamdan oluşan Roma ordusunun sadece 10.000 kadarı Suriye'ye kaçabilmiş,⁴⁴⁸ 10.000 kadar Romalı esir alınmış ve geriye kalanlar ise öldürülmüştür. Bununla birlikte Roma ordusunun sancakları da ele geçirilmiş⁴⁴⁹ ve Lucullus ile Pompeius tarafından Fırat'ın ötesinde kazanılan her şey kaybedilmiştir.⁴⁵⁰ En önemli sonuç ise Fırat'ın, bundan böyle bir yüzyıldan uzun bir süre Roma ile sınır olarak kabul edilmesi idi.⁴⁵¹ Dahası Partlar, Batı Mezopotamya'dan Fırat'a kadar olan bölgeyi güvence altına almıştır. Partların batıya doğru genişleme politikası yeniden canlandırılmış, askeri ünleri muazzam bir şekilde yükselişe geçmiş ve aynı zamanda Roma'nın doğudaki ilerlemesi kararlı bir şekilde geri püskürtülmüştür.⁴⁵² Bunların yanı sıra, savaşın kazanılmasında en büyük etkiye sahip olan Surenas, Orodes'in kıskançlığından ve kendisine rakip olabileceği korkusundan dolayı öldürülmüştür.⁴⁵³ Romalıların Carrhae felaketini, adil olmayan ve istenmeyip sebepsiz yere çıkarılan bir savaş olarak "ilahi ceza" şeklinde görmeleri bu açıdan önemlidir. Ancak bunların yanı sıra

⁴⁴⁵ Sherwin-White, *The East*, s. 612; Colledge, s. 42; Debevoise, *Political History*, s. 93.

⁴⁴⁶ Debevoise, *Political History*, s. 93.

⁴⁴⁷ Bunson, "Carrhae", s. 97; Justinus ve Eutropius, Partların Romalıları uğrattıkları bu bozgun hakkında az bilgi vermektedir. Bazı kısımlar için bkz. Justinus, XLII. IV, 280; Eutropius, s. 155.

⁴⁴⁸ Freeman, s. 422; Colledge, s. 43; Appian, Roma askerlerinin sayısını yüz bin olarak vermiştir. Bkz. Appian, II. III. 18, 261.

⁴⁴⁹ Bunson, "Carrhae", s. 97; Ayrıca esir alınan Romalılar Part ülkesine yerleştirildi. Ayrıca bunların yerli kadınlarla evlendiği bilinmektedir. Bkz. Curtis ve Stewart, s. 54.

⁴⁵⁰ Sherwin-White, *Foreign Policy*, s. 290.

⁴⁵¹ Colledge, s. 43.

⁴⁵² Sherwin-White, *Foreign Policy*, s. 290.

⁴⁵³ Colledge, s. 43; Sherwin-White, *The East*, s. 612.

Romalılar, MÖ 20'ye kadar Partlara saldırıp topraklarını fethetmenin, Roma'nın zedelenen onurunun intikamı olacağını varsaydılar.⁴⁵⁴

Crassus'un başına gelen felaket Part tarihinde anlatılacaktır.⁴⁵⁵ Aynı zamanda Roma tarih kronolojisinde yerini alan bu bozgunla Part kudreti dünyaya kanıtlanmıştı.⁴⁵⁶ Diğer yandan Carrhae yenilgisi, Roma tarihindeki en utanç verici bozgunlardan biriydi ve felaket haberi ülkeye ulaştığında Roma iç karışıklarla kaynıyordu.⁴⁵⁷ İç savaş ile boğuşan Roma'dan intikam için gelen bir birlik olmamış, hatta Augustus dönemine kadar alınan sancakların iadesi için herhangi bir barış anlaşması da yapılmamıştır.⁴⁵⁸ Böylelikle bu savaş Suriye, Mezopotamya ve Armenia ile alakalı inişli çıkışlı olarak yaşanan mücadelelerin başlangıcı ilan edilmiştir.⁴⁵⁹

2.2.3. Carrhae Savaşı Sonrası Durum

Carrhae yenilgisi sonrası Roma'nın doğuda ordusundan yoksun hale gelmesiyle Part gruplarının Suriye içlerine doğru ilerlemelerine yol açılmıştır. Ayrıca Judaea Yahudileri,⁴⁶⁰ yükselişe geçen Part İmparatorluğu'nu Roma hegemonyasına karşı muhtemel bir dengeleyici unsur olarak görmüşlerdir.⁴⁶¹ Aslında bir zamanlar Romalılarla dostluk kurmak için çok istekli olan Partlar, kendilerine savaş açan Crassus'u püskürtmüş olup onlara karşı düşmanlık başlatarak ve Pakorus'u Romalılar üzerine göndererek misilleme yapmış oldular.⁴⁶² Nitekim Carrhae'dan beri doğu sınırını ihlal eden Roma'ya karşı, Roma kuvvetlerinden geriye kalanların

⁴⁵⁴ Garnsey ve Whittaker, s. 172.

⁴⁵⁵ Appian, II. III. 18, 261.

⁴⁵⁶ Colledge, s. 43; Carrhae, istihbarat toplamanın ve hareket etmenin önemiyle ilgili olarak Romalılar üzerinde etki bırakmıştır. Bkz. R. M. Sheldon, s. 227.

⁴⁵⁷ Freeman, s. 422.

⁴⁵⁸ Bunson, "Carrhae", s. 97.

⁴⁵⁹ Bunson, "Arsacid Dynasty", s. 41; Partların, MÖ 53'te Crassus'un yenilgisinden önce batı hırsları yoktu. Fakat Batı'daki Part girişi, I. Mithridates zamanında başladı. Bkz. Sherwin-White, The East, s. 262; Crassus'tan sonra Suriye'nin komutasının Lucius Bibulus'ta olduğu esnada da Partlar ülke içlerine akınlarda bulundu. Bkz. Appian, XI. VIII. 51, 201.

⁴⁶⁰ Yahudilerin Part yanlısı oldukları gerçeği Roma tarafından biliniyordu. Bkz. Craven, s. 9; Part, Roma ve Yahudiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tacitus, **The Histories**, çev. George Gilbert Ramsay, William Clowes and Sons, London, 1915, V. 9, 409; Josephus, **The Jewish War**, çev. H. ST. J. Thackeray, Cilt: 2-3, Harvard University Press, Loeb, London, 1956; Josephus, **Jewish Antiquities**, çev. H. ST. J. Thackeray, Cilt: 7, Harvard University Press, Loeb, London, 1961.

⁴⁶¹ Bivar, s. 58.

⁴⁶² Strabo, XVI. I. 28, 160.

peşine düşmek amacıyla oğlu Pakorus gönderilmiş; ancak babasının kıskançlığına maruz kalarak, imparatorluğa geri çağırılmış ve onun yokluğunda Suriye’de kalan Part ordusu, Gaius Cassius tarafından yok edilmiştir (MÖ 51).⁴⁶³ Böylece Partların Suriye’yi ele geçirme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı⁴⁶⁴ ve Partlar buradaki üstünlüklerini sürdürmekte zorlandılar. Ancak buna rağmen doğudaki Roma prestiji ciddi bir darbe aldı ve Romalılar sonraki üç yüzyıl süresince Partları tehlikeli komşular olarak gördüler.⁴⁶⁵ Bunların yanı sıra MÖ 51’deki bu saldırı ile ilgili olarak Cicero’dan bazı bilgiler alabilmekteyiz. Cicero’nun senato ve konsüllere gönderdiği mektuplarda örneğin Commagene Kralı Antiochus gibi müttefiklerinin göndermiş olduğu elçiler sayesinde Partların Euphrates’i geçip Suriye’de ayaklanmalar çıkarmaya çalıştığı gibi bilgileri almış; ayrıca bu konu ile ilgili olarak neredeyse her gün habercilerin ve mektupların geldiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Cicero, Partlara karşı Cybistra (Konya-Ereğli) yakınında kamp kurma gibi bazı tedbirler aldığını belirtmiştir.⁴⁶⁶ Partların faaliyetlerine karşılık Cicero, Amanos dağlarına doğru ilerleyip orayı yağmaladığını, buna karşılık bu durumun Cassius’a cesaret, Partlara ise endişe verdiğini aktarmıştır. Bu doğrultuda Partlar Antioch’dan geri çekilmeye başlayınca Cassius onları takip ederek bir zafer kazanmıştır.⁴⁶⁷ Diğer yandan aynı tarihlerde Kapadokya Kralı Ariobarzanes’in, Part saldırılarına veya iç hoşnutsuzluklara karşı korunmak amacıyla, açıkça, tamamen Roma’ya bağlandığı görülür.⁴⁶⁸

MÖ 49 yılına gelindiğinde, Roma’da patlak veren iç savaş, Crassus’un ölümü için alınabilecek herhangi bir intikam şansını da yok ettiğinden dolayı Roma’nın ele geçirilen kartallı sancakları 30 yıl daha Partlarda kalacaktı.⁴⁶⁹ Pompeius ve Caesar arasında meydana gelen bu iç savaşta Partlar, Caesar’ın kendilerine karşı bir sefer

⁴⁶³ Justinus, XLII. IV, 280; Ayrıca bkz. Sherwin-White, The East, s. 417; Cassius, Antioch’a dönerek yedi lejyon alayından geriye kalan ve Suriye’ye ulaşmayı başaranlardan yaklaşık on bin kişi toplamış ve şehrin akınlara ve yağmaya karşı savunmasız kalmasını engellemiştir. Bkz. Sherwin-White, Foreign Policy, s. 290; Genç ve tecrübesiz olan Pakorus, daha tecrübeli bir savaşçı olan Osaces tarafından komutada desteklenmiştir. Bkz. Debevoise, Political History, s. 98.

⁴⁶⁴ Eutropius, s. 155; Burgan, s. 63; Bunson, “Arsacid Dynasty”, s. 41.

⁴⁶⁵ Boak, ss. 203-204.

⁴⁶⁶ Cicero, **The Letters to His Friends**, çev. W. Glynn Williams, Harvard University Press, London, 1960, XV. I-II-IV, 235-249; Cicero, **Letters to Atticus**, çev. E. O. Winstedt, William Heinemann, Loeb, London, 1919, V. XVIII, 381.

⁴⁶⁷ Cicero, Atticus, V. XX, 391.

⁴⁶⁸ Garnsey ve Whittaker, s. 169.

⁴⁶⁹ Sherwin-White, The East, s. 612.

hazırlığında olduğunu bildiklerinden dolayı Pompeius'u desteklemişlerdir.⁴⁷⁰ Caesar'ın tam olarak nasıl bir tasarısı olduğu belli olmasa da onun yönetimindeki bir seferin Partlar için çok ciddi bir tehlike oluşturacağından ve onların boyun eğmesiyle sonuçlanacağından kuşku duyulamaz.⁴⁷¹ Caesar, Crassus'a gösterdikleri gaddarlık nedeniyle Partları cezalandırmak istiyordu. *Sibylline* kitabına göre Romalılar bir kral tarafından kumanda edilmedikçe Partlar onlara boyun eğmeyecekti. Bu yüzden, halktan bazı kimseler Caesar'ın Roma imparatoru olarak adlandırılması gerektiğini söylüyordu. Ancak Caesar'ın bunu reddettiği bilinmektedir.⁴⁷² Nitekim Partlar, Caesar'ın öldürülmesi ile bu tehditten kurtulmuş; böylece Part tasarısı Roma belleğinde bir süre daha beklemiştir.⁴⁷³

2.3. VENTİDİUS'UN PART SEFERLERİ

İç savaş döneminde yardım getirmek amacıyla Parthia'ya gönderilen Labienus,⁴⁷⁴ Caesar'ın İtalya'da Sextus'la meşgul olmasından ve Antonius'un Mısır'daki aşkı ile haz peşinde olmasından yararlanarak savaşta komutanın kendisine verilmesi durumunda pek çok eyaleti ele geçireceği konusunda teminat verip Orodes'i Romalılara karşı savaş ilan etmeye ikna etti.⁴⁷⁵ Böylelikle MÖ 40 tarihinde Pakorus ile birleşerek ilk önce Suriye valisi L. Decidius Saxa'ya karşı bir zafer kazanmışlardır. Labienus, Saxa'yı ele geçirip öldürdükten sonra Pakorus kendisini Suriye'nin efendisi ilan etti, Sur (Tyre) hariç bütün Suriye boyunduruk altına alındı.⁴⁷⁶ Bu zaferlerden cesaretleterek birliklerini birbirinden ayırıp iki büyük sefere

⁴⁷⁰ Justinus, XLII. IV, 282; Ayrıca bkz. Colledge, s. 43.

⁴⁷¹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 129.

⁴⁷² Appian, II. XVI. 110, 229-231; Caesar'ın, tasarladığı sefer nedeniyle 12 lejyonu Suriye'ye yerleştirdiği bilinmektedir. Buranın kumandası sembolik genç akrabası Sextus Julius'a verilse de asıl sorumluluk Caecilius Bassus'a aitti. Bkz. Appian, IV. VIII. 58, 239.

⁴⁷³ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 129.

⁴⁷⁴ Labienus iç savaş sırasında Partlardan yardım almak amacıyla Brutus ve Cassius tarafından gönderilmiş; ancak Partlar herhangi bir destekte bulunmamışlar, Labienus ise Part Ülkesi'nde kalmıştır. Bkz. Sherwin-White, Foreign Policy, s. 302; Labienus, Titus Labienus'un oğluydu. Labienus, Roma iç savaşı sırasında desteklediği tarafın yenilmesinden sonra Parthia'da yaşamayı seçmiştir. Bkz. T. E. Page ve diğerleri (Ed.), **Dio's Roman History**, çev. Earnest Cary, Harvard University Press, Loeb, London, 1955, XLVIII. 24. 4-6, 268-271.

⁴⁷⁵ Dio, XLVIII. 26. 7-8, 271.

⁴⁷⁶ Dio, XLVIII. 26. 1, 273; Ayrıca bkz. W. W. Tarn ve M. P. Charlesworth, "The Triumvirs", **Cambridge Ancient History: The Augustan Empire: 44 B.C.- A.D. 70**, (Ed. S. A. Cook ve diğerleri), Cilt: 10, Cambridge University Press, London, 1934, s. 47.

çıktılar.⁴⁷⁷ İki seferin de başarıya ulaşmasıyla Suriye'nin büyük bölümünü ve Batı Anadolu'ya kadar olan bölgeleri ele geçirdiler. Böylece Partlar başat güç olarak tanındılar.⁴⁷⁸ Ayrıca Filistin Pakorus tarafından, Cilicia ise Labienus tarafından işgal edilmiştir. Bu doğrultuda Labienus'un kendisini *Imperator* ve *Parthicus* olarak nitelendirdiğini görüyoruz.⁴⁷⁹ Sonuçta Saxa'nın MÖ 40'ta yaptığı sefer ve daha sonraları MÖ 36'da Antonius tarafından yapılacak olup yenilgiyle sonuçlanacak olan sefer neticesinde daha çok Roma sancağı kaybedilmiştir. Bu nedendir ki Romalı yazarların eserlerinde Partlara karşı intikam feryatları gittikçe daha yoğun bir şekilde duyulmaya başlamıştı.⁴⁸⁰

Yaşanan olaylar üzerine Antonius, on bir lejyondan oluşan güçlü bir orduyu Ventidius'a verip onu Partlara karşı Toroslara doğru gönderdi. Ancak bu savaşta Part taktiklerinde bir değişiklik olmuştu. Part ordusu, okçular yerine ağır süvarilere dayanıyordu. Kamp kuran Ventidius Partları beklerken Pakorus, Labienus'a katılıp Ventidius'a saldırmayı tasarlamışlardı.⁴⁸¹ Ventidius ise Labienus'u yenebileceğini düşünüyordu; ancak iki taraf da hemen harekete geçmemiştir. Çünkü Labienus Partları, Ventidius ise ağır silahlı birliklerini bekliyordu. Takviyeler aynı gün geldikten sonra Ventidius bulunduğu yüksek yerde kalmaya devam etti.⁴⁸² Labienus, hazırlıksız olmasından dolayı çok korkmuştur; zira Part birlikleri yanında bulunmuyordu. Bununla birlikte gelen takviye birlikler, başlarına buyruk davrandılar.⁴⁸³ Ventidius, Toroslarda Partlara karşı savaşırken Partlar beş yüz adım yaklaşana kadar askerlerini muharebeye sokmadı. Böylece çok yakın mesafede buluştukları için Romalılar uzaktan atılan oklardan kaçtı. Bu plan, Romalılara güven

⁴⁷⁷ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 131.

⁴⁷⁸ Justinus, XLII. IV, 282; Partlar, Çanakkale Boğazı'na kadar olan bölgeleri ele geçirmişlerdir. Bkz. Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 131.

⁴⁷⁹ Labienus, sanki Parthlymış ve yendiği halktan değilmiş gibi davranmıştır. Bkz. Dio, XLVIII. 26. 5, 275.

⁴⁸⁰ Rose, s. 22.

⁴⁸¹ Plutarch, Antony, XXXIII. 1, 209; Dio, XLVIII. 39. 3-4, 303; Appian, V. VII. 65, 489; Tarn ve Charlesworth, s. 49.

⁴⁸² Partların yenilgisinde, Roma kampının hakim tepelere kurulmuş olmasına rağmen Romalıların zayıf oldukları kanaatine varan Partların telaşla kamplara saldırmaya kalkışmış olmaları etkili olmuştur. Part ordusundan geriye kalanlar, Fırat'ın diğer yakasına kadar püskürtülmüştür. Bkz. Bivar, s. 58; Bu subay onun gelişi bildirilmeden önce Labienus'la karşılaştı. Çünkü Labienus Partlarla birlikte değildi ve onunla birlikte yalnızca yerel askerler vardı. Bkz. Dio, XLVIII. 39. 3-4, 303; Frontinus, II. V. 35, 159.

⁴⁸³ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 131.

vermiştir.⁴⁸⁴ Bununla birlikte Partlar, sayıları ve daha önceki zaferlerinden dolayı rakiplerini küçümseyip tepeye doğru hücum ettiler. Partların birçoğu göğüs göğüse muharebede ve geri çekilme esnasında da birbirilerine verdikleri zayıttan dolayı öldü. Böylece bozguna uğratılan Part ordusu, Cilicia'ya çekildi. Ancak bu arada ordusunu bırakıp kaçan Labienus yakalanıp öldürüldü.⁴⁸⁵

Partlar geri çekildikten sonra Phranapates komutasındaki güçlü bir kol, Roma ordusunu Amanos Dağlarında, Cilicia'yı Suriye'ye bağlayan dar geçitte beklemekteydi. Bu sırada iki taraf arasında çıkan çatışmada Romalılar tam yenilecekken⁴⁸⁶ Ventidius, küçük bir kuvvetle beklenmedik bir anda Partların üzerine çöktü; Phranapates öldürülürken komuta ettiği kuvvet ise geri püskürtüldü.⁴⁸⁷ Ventidius'un Partları mağlup ettiği haberi Pakorus'a ulaştığında geri çekilme kararı alarak birliklerini Fırat'ın doğusuna geçirdi. Bu geri çekilme hareketinin Ventidius tarafından önlenmediği görülmektedir. Bu olaylar neticesinde MÖ 39 sonlarında ya da MÖ 38 başlarında Suriye, Romalılar tarafından geri alınmıştır.⁴⁸⁸

Partların önce Toroslarda daha sonra ise Amanoslarda aldıkları yenilgiler sonrası Romalılar, Suriye ve Cilicia'yı ele geçirmişlerdir. Bu olaylardan bir süre sonra Pakorus daha büyük bir Part ordusu ile MÖ 38 yılının bahar ayında yeniden Suriye'ye karşı ilerlemiştir.⁴⁸⁹ Ventidius, Fırat'ın aşağısına doğru ilerleyeceği haberiyle Partları yanıltmış, böylece onlara zaman kaybettirirken kendisi de dağınık kuvvetlerini toparlamıştır. Partlar nehri geçişte herhangi bir engelle karşılaşmadıkları için Romalıların korkak ya da güçsüz olduklarını düşünmüşlerdir.⁴⁹⁰ Pakorus, Suriye Cyrrhestica'ya⁴⁹¹ girdikten sonra Roma ve Part orduları Antioch'un kuzeydoğusunda yer alan *Gindarus*'ta (Cinderes) karşılaşacaklardı (MÖ 38).⁴⁹² Partlar onların kamplarına doğru yürüdüler, yüksek arazide olmasına rağmen direnişle

⁴⁸⁴ Frontinus, II. II. 5, 101.

⁴⁸⁵ Dio, XLVIII. 39. 3-4, 303; Dio, XLVIII. 40. 3, 305; ayrıca bkz. Tarn ve Charlesworth, s. 50.

⁴⁸⁶ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 132.

⁴⁸⁷ Ventidius yardımcı statüsünde olduğu için senatodan bir ödül almamış ancak Antonius, onu övgü ve teşekkürlerle onurlandırmıştır. Bkz. Dio, XLVIII. 41. 3-4, 307.

⁴⁸⁸ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 132; Tarn ve Charlesworth, s. 50.

⁴⁸⁹ Plutarch, Antony, XXXIII. 4, 211; Plutarch, Antony, XXXIV. 1, 213; Partların yenilgisinde Roma kampının hâkim tepelere kurulmuş olmasına rağmen Romalıların zayıf oldukları kanaatine varan Partların telaşla kamplara saldırmaya kalkışmış olmaları etkili olmuştur. Part ordusundan geriye kalanlar Fırat'ın diğer yakasına kadar püskürtülmüştür. Bkz. Bivar, s. 58.

⁴⁹⁰ Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 132-133.

⁴⁹¹ Başkenti Cyrrhus olan bu geniş bölge Antioch ile Commagene arasında bulunurdu.

⁴⁹² Bivar, s. 58; Tarn ve Charlesworth, s. 50.

karşılaşmadan almayı ümit ettiler. Ama saldırı başladığında taarruz eden süvariler, yokuş aşağı zorlanmadan geri püskürtüldü.⁴⁹³ Roma askerleri, geri çekilen Part kuvvetlerini takip etti.⁴⁹⁴ Böylece vuruşma aşağıdaki ovada yeniden başladı.⁴⁹⁵ Bu durumda Pakorus, Ventidius'un kampının savunmasız kaldığını düşünüp saldırıya geçti. Ancak Ventidius, kalan kuvvetlerini Partlar üzerine taaruza geçirterek Pakorus dahil bütün Part ordusu tuzağa düşürülüp kılıçtan geçirilmiştir.⁴⁹⁶ Geriye kalan bazı askerler boyun eğerken, kaçmaya çalışanlar da öldürülmüştür. Ayrıca bazı askerler ise Commagene Kralı I. Antiochus'a sığınmak zorunda kaldı.⁴⁹⁷ Bu süreçte Commagene kralının yanı sıra Cappadocialı Ariarathes'in de Part yanlısı olduğu bilinmektedir. Galatialı Castor Partlar aleyhinde herhangi bir girişimde bulunmamıştır.⁴⁹⁸

Sonuç olarak Partlar, ağır kayıplar vererek geri püskürtülmekle birlikte bundan sonra Romalılara karşı cataphractlara (zırhlı süvari) güvenmemeleri gerektiğini öğrenmişlerdir.⁴⁹⁹ Bunların yanı sıra Anadolu ve Suriye toprakları Part işgalinden kurtulmuştur.

En çok kutlanan olaylardan biri olan Gindarus zaferi, Romalılara Crassus döneminde yaşadıkları felaketin telafisi olması açısından tam anlamıyla moral olmuş ve art arda üç savaşta elde ettikleri kesin zaferler ile Partları yeniden Media ve Mezopotamya sınırları içine kapatmışlardır.⁵⁰⁰ Bunda etkili olan faktörlerden biri, Crassus'un Carrhae'deki taktiklerinin öğrenilmesiyle Partlara, yüksek bir alan olan Amanos dağlarında savaşın teklif edilmesiyle Partların kendilerine aşırı güvenmesidir.⁵⁰¹ Partlar o zamana kadar yaptıkları savaşlardan hiçbirinde böylesine büyük bir darbe almamışlardı.⁵⁰² Bu yenilgiler neticesinde Partların batıya doğru ilerleyişleri engellenmiş ve Roma'nın saldırganlığına karşı artık savunmacı bir

⁴⁹³ Dio, XLIX. 20. 1, 381-383.

⁴⁹⁴ Justinus, XLII. IV, 282.

⁴⁹⁵ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 133.

⁴⁹⁶ Justinus, XLII. IV, 282.

⁴⁹⁷ Ventidius, Antiochus'a karşı sığınmacıları teslim etmediği bahanesiyle bir sefer düzenledi. Ancak bu sefer aslında onun sahip olduğu muazzam zenginlik sebebiyle yapılmıştır. Bkz. Dio, XLIX. 20. 3-5, 383; Dio'ya göre Antonius, Ventidius'un bu başarılarını kıskandığından dolayı onu görevden almakla birlikte ona başka görev vermedi. Diğer yandan Ventidius, Partlara karşı Roma zaferini kutlayan ilk kişi olmuştur. Bkz. Dio, XLIX. 21. 1-3, 385.

⁴⁹⁸ Tarn ve Charlesworth, s. 47.

⁴⁹⁹ Bivar, s. 58.

⁵⁰⁰ Plutarch, Antony, XXXIV. 2, 213; Eutropius, s. 173.

⁵⁰¹ Cowan, s. 45.

⁵⁰² Nöldeke, s. 52.

politika izlemeye başlamışlardır.⁵⁰³ Başka ülkelerden toprak koparmak için bir saldırıdan öbürüne koşan ve hep yeni bir düşman arayan Partlar, aldıkları yenilgiler sonrasında barışçı bir tutum izlemeye başlamış, genelde kendi sınırlarını korumakla yetinmişlerdir. Ancak Roma ile çekişmesi, Armenia üzerine yapılan bir etki savaşına dönüşmüştür.⁵⁰⁴

Bozgun haberleri Part İmparatorluğu'na ulaştığında, daha biraz önce Part ordusunun Suriye ve Asya'yı dağıttığını öğrenen ve bu yüzden oğlundan “Roma Fatihi” şeklinde övünerek bahseden Orodes, oğlunun ölüm ve ordusunun imha haberini alması üzerine büyük bir üzüntüye kapılmış, sonrasında ise zihinsel bozukluklar yaşamıştır.⁵⁰⁵ Partların Suriye'den çıkarılmış olduğu bu süreçte, Orodes, vârisi olarak seçtiği en büyük oğlu olan IV. Phraates tarafından öldürülmüştür. Phraates'in, tahtını kimseye kaptırmamak için yirmi dokuz kardeşini de öldürdüğü bilinmektedir.⁵⁰⁶

2.4. MARCUS ANTONIUS'UN PART SEFERİ

MÖ 37'de Part tahtına oturan IV. Phraates çok fazla kan dökmüş, toplumdaki soyluları da öldürmeye başlayınca pek çok Part soylusu, batı başta olmak üzere başka yerlere kaçmak zorunda kalmıştı.⁵⁰⁷ Bunların başında, en üst düzeyde bir soylu olan Monaeses gelmekteydi. Monaeses, Antonius'a sığındıktan sonra ona, Phraates'in kanlı eylemlerinden söz edip kendisine destek verdikleri takdirde, böyle bir tiranın tahttan indirilmesiyle bir devrimin gerçekleştirilebileceğini söylemiş; ayrıca Roma'ya bağlı bir kral olacağına dair söz vermiştir.⁵⁰⁸ Bunun üzerine durumu elverişli olarak gören Antonius Partlara karşı bir sefer hazırlığına girişmiştir.

⁵⁰³ Part savaş yöntemi, Asya'nın geniş ovalarında savunma için uygundu, ancak kıyıya yakın daha engebeli bölgelerde saldırı için etkisizdi. Partlar, askeri sistemlerini değişen koşullara uyarlamamış görünüyordu. Aksine, Romalılar, yeni durumları karşılamak için kendi savaş tarzlarını uyarlamaya her zaman hazırlardı. Bkz. Craven, s. 60.

⁵⁰⁴ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 134.

⁵⁰⁵ Justinus, XLII. IV, 282.

⁵⁰⁶ Frontinus, II. II. 5, 101; Bu cinayetler Phraates'in babası ve kardeşleriyle sınırlı kalmamış; ayrıca soylulara yönelik bir takım girişimlerde bulunmuş ve başka taht adayının kalmaması amacıyla kendi oğlunun bile ölümüne neden olmuştur. Bkz. Justinus, XLII. V, 282; Ayrıca bkz. Debevoise, Political History, 121; Colledge, s. 44; Bivar, s. 58.

⁵⁰⁷ Dio, XLIX. 23. 5, 389; Ball, s. 107; Antonius'un doğudaki faaliyetleri sırasında, buradaki en büyük sorunlar Parthia, Judaea ve Mısır olmuştur. Bkz. Craven, s. 9.

⁵⁰⁸ Colledge, s. 44; Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 138-139.

Bununla birlikte Monaeses'e Larissa (Suriye'nin kuzeyinde Shaizar denen bir yer), Arethousa (Suriye'de Humus'un kuzeyinde Al Rastan denen yer) ve Hierapolis'i (Denizli-Pamukkale) vermiş ve ona Part tahtını vaat etmiştir.⁵⁰⁹ Diğer yandan Armenia Kralı Artavasdes ile görüşmelere başlanarak yapılacak olan sefer sırasında arkadan gelecek bir saldırı tehditi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁵¹⁰ Bu amaçla Publius Canidius Crassus, MÖ 37 sonlarında ya da MÖ 36 başlarında Armenia'yı Roma müttefiki olmaya zorladı ve ardından İberleri ve Albanları yenmek için mücadele verdi; sonunda ise bunlarla antlaşmalar yapıldı.⁵¹¹ Bununla birlikte Roma'dan, Partlardan çekindiğinden daha çok korkan Armenialı Artavasdes, Partlara karşı yapılacak olan sefere katılmaya söz vermiştir.⁵¹² Ancak Phraates, bu durumdan korktuğu için Monaeses ile müzakerelere başlamış; böylelikle Monaeses Parthia'ya dönmeye ikna edilmiştir. Antonius bu duruma müdahale etmemiştir. Zira Roma yanlısı Partların kendilerinden uzaklaşmalarına neden olmak istememiştir.⁵¹³ Bunların yanı sıra Antonius, Monaeses'le birlikte gönderdiği elçiler aracılığıyla Crassus'tan alınan sancakların ve esirlerin iadesini istemiştir.⁵¹⁴

Gerçekte savaşmak amacıyla olan Antonius hazırlıklarına devam etti, Bununla birlikte Antonius, doğuya yapacağı bu seferde Crassus'un değil, Caesar'ın tasarladığı istila planını izleyecekti.⁵¹⁵ Buna göre, Partların Carrhae'da yaptıkları çevirme taktiğini uygulamalarını zorlaştıracak dağlık bir bölge olan Doğu Anadolu platosunda savaşılması planlanmıştır.⁵¹⁶ Bunların yanı sıra Antonius'un yapacağı seferde, Ventidius'un parlak başarılarından imrenmesi, son savaşta Partların yenilmesiyle saygınlıklarını yitirmesi ve bu yüzden onlara karşı yapılacak bir seferin pek güç gözükmemesi;⁵¹⁷ ayrıca İran'ı Cleopatra'nın ganimetleri arasına katmak ve yerel halkın da bu zorbaya karşı Roma'ya destek verebileceğinin düşünülmesi; diğer

⁵⁰⁹ Plutarch, Antony, XXXVII. 1, 221; Dio, XLIX. 24. 2, 391; Debevoise, Political History, ss. 122-123.

⁵¹⁰ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 139.

⁵¹¹ Dio, XLIX. 24. 1, 391; Sossius Suriye'yi yeniden kontrol altına almaya çalışırken Canidius ise Armenia bölgesinde Carrhae'dan bu yana kaybolan Roma otoritesini yeniden tesis etmekle uğraşmıştır. Bkz. Sherwin-White, Foreign Policy, s. 307; Debevoise, Political History, s. 122.

⁵¹² Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 139.

⁵¹³ Dio, XLIX. 24. 3, 391; Debevoise, Political History, s. 123.

⁵¹⁴ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 139; Dio, XLIX. 24. 5, 391.

⁵¹⁵ Antonius müttefiklerinden süvari sağlamak amacıyla, bunda en güçlü olan Artavasdes'ten yararlanmak istemiştir. Bkz. Debevoise, Political History, ss. 123-124.

⁵¹⁶ Part kralının vasal devletlerden bazıları ile sorunlu olduğu bu dönemde, Parthia'ya müdahale etmek için oldukça uygun bir zamandı. Bkz. Sherwin-White, Foreign Policy, s. 307.

⁵¹⁷ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 139.

yandan iç savaş döneminde pek çok yöneticinin Partlara sığınması gibi nedenler etkilidir.⁵¹⁸ Diğer yandan Romalılar, Partların askeri gücünü ve zayıf yönlerini öğrenmekle birlikte güçlü yanlarının karşılanıp dengelendiği seferler yapmışlardı.⁵¹⁹

Antonius'un Part İmparatorluğu'nu ele geçirmek için oluşturduğu kuvvetin, on altı veya on yedi lejyondan oluştuğu tahmin edilmektedir. Roma süvarilerinin sayısı 60.000'i bulmakla birlikte 10.000 Gal-İber süvarisi ve Asyalı müttefiklerden alınan 30.000 hafif silahlı ve atlı asker mevcuttu.⁵²⁰ Bunların yanı sıra Armenia Kralı Artavasdes, 7.000 piyade ve 6.000 süvariyle Antonius'a destek vereceğine söz vermişti. Böylece Armenia katkısıyla birlikte bütün Roma kuvveti 113.000 kişi olacaktı.⁵²¹ Antonius MÖ 36 ilkbaharında Armenia'da toplanmak yerine, on bir ya da on iki lejyonla Suriye'de kalmış ve bir takım diplomatik entrikalara girişmiştir.⁵²² Ancak Fırat'a doğru ilerleyen Antonius, bölgenin korunduğunu görünce kuzeydeki Armenia'ya doğru ilerlemiştir.⁵²³ Antonius'un amacı Armenia Kralı Artavasdes'ten yararlanarak Partlara yapacağı saldırıları Armenia üzerinden gerçekleştirmektir. Bu sırada Media Atropatene Kralı Artavasdes (Armenia kralıyla aynı adı taşıyor), müttefiki olan Part kralına yardım için ülkesinden uzaklaşmıştı. Armenia kralı, bu yüzden savunmasız kalan bu ülkeye karşı yürümenin daha uygun olacağı konusunda Antonius'u ikna etmiştir.⁵²⁴ Böylece Antonius, *Praaspa*'ya (*Phraata/Atropatene*) hücum edip Media'yı işgal etti.⁵²⁵ Bu işgali hızlandırmak amacıyla daha önceden büyük bir hata olarak alet-edevatı, yük hayvanlarını ve ordunun bir kısmını Oppius Statianus beraberinde, kendilerini takip edecek şekilde gerisinde bırakmıştı. Bunu duyan Phraates, Antonius'un geride bıraktığı askerlere karşı çok sayıda süvari gönderdi. Böylece Statianus'un etrafı sarılarak on binden fazla adamı öldürüldü ve savaş araç-gereçleri ele geçirilip yok edildi.⁵²⁶ Başlangıçta alınan bu darbe, Romalıların planına oldukça zarar vermiştir. Bu arada müttefik kuvvet Armenia Kralı

⁵¹⁸ Appian, V. I. 10, 391; Ayrıca bkz. Ball, s. 107.

⁵¹⁹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 139.

⁵²⁰ Bivar, ss. 58-59; Justinus, XLII. V, 282.

⁵²¹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 140.

⁵²² Sherwin-White, Foreign Policy, ss. 307-308.

⁵²³ Dio, XLIX. 25. 1, 393; Craven, s. 71.

⁵²⁴ Media Atropatene, Azerbaycan'ın güneyinde bulunan bir krallıktı. Bkz. Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 140.

⁵²⁵ Dio, XLIX. 25. 1-2, 393.

⁵²⁶ Bu arada Pontus Kralı Polemon'un da aralarında bulunduğu çok sayıda kişi esir alınmıştır. Bkz. Plutarch, Antony, XXXVIII. 3, 223; Dio, XLIX. 25. 2-4, 393; Ayrıca bkz. Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 140; Bivar, s. 59; Colledge, s. 44; Burgan, s. 63.

Artavasdes, savaşın baş nedeni olmasına rağmen panik halinde yanına süvarilerini de alarak savaştan çekilmiştir. Daha sonraları Romalılar bir taktikle Partlara saldırdılarsa da pek fazla zayıat verdirememişlerdir.⁵²⁷ Öte yandan Praaspa'yı kuşatma altında tutmaya devam eden Roma ordusu erzak sıkıntısı çekmiştir. Antonius, kuşatan olduğu halde kuşatılanların yaşadığı zorluklarla karşılaşmıştır. Ayrıca mancınık ve ikmal malzemelerinin eksikliğinden dolayı güçlü ve sağlam savunulan kaleyi alamadı. Bu arada Phraates, mevsim ilerledikçe kuşatmayı kaldırıp geri çekilmeleri karşılığında barış yapılabilceğine dair Antonius'u ikna etmiştir.⁵²⁸ Ancak Antonius geri çekildiğinde ateşkes beklerken Medler ve Partlar onlara saldırıp çok ağır zayıatlar verdirdiler. Bu nedenle, aldatıldığını öğrendiğinde onların makul şartlarda barış yapmasını beklemedi, daha doğrusu başarısız bir ateşkes ile de askerlerin moralini bozmak istemedi.⁵²⁹

Antonius, aldığı kararla Armenia'ya çekilirken daha önceden Romalılara sadakatini, bir dizi savaş sırasında göstermiş olan *Mard* ırkından bir adamın tavsiyesi ve rehberliğiyle⁵³⁰ Part tehlikesine karşı dağlık ancak bol su bulan bir güzergâh izlenmiştir.⁵³¹ Öte yandan Partlar, Romalıların ovadan geçmeleri için hilelere başvururken ve Antonius bu tuzağa tam düşecekken Monaeses'in kuzeni olduğunu iddia eden Mithridates isimli bir adam, onları bu tuzağa düşmemeleri, aksi taktirde Crassus ile aynı kaderi paylaşacakları konusunda uyarmıştır.⁵³² Bununla birlikte alışılmış geleneklerinin aksine Partlar, yola çıkmış olan Roma ordusunu karanlıkta bile takip etti. Partlar yorgunluk, susuzluk ve soğuktan bitap düşmüş olan Roma ordusuna ara ara saldırılarda bulundu.⁵³³ Romalılar geri çekilme sırasında Part kuvvetleri karşısında on sekiz mücadele vererek güçlerini imha etmekten alıkoymayı başardı.⁵³⁴ Partları on sekiz ayrı çarpışmada mağlup etmiş olsalar da, sonrasında icra ettikleri takip faaliyetleri kısa ve etkisiz olduğundan, kazandıkları zaferler eksik ya

⁵²⁷ Bunun yanında savaşta kaybedilen ekipman yerine yenilerinin yapılması için gerekli kereste bu bölgede az olduğundan, Romalılar Phraata'nın duvarlarına saldırmaları için gerekli mekanizmadan da yoksun kalmışlardır. Bkz. Bivar, ss. 59-60; Plutarch, Antony, XXXIX. 1, 225; Strabo, XVI. I. 28, 160.

⁵²⁸ Plutarch, Antony, XL. 4, 230; Dio, XLIX. 26. 4, 395; Dio, XLIX. 27. 2-4, 397; Frontinus, II. XIII. 7, 199; Ghirshman, s. 254.

⁵²⁹ Dio, XLIX. 28. 1-2, 399.

⁵³⁰ Plutarch, Antony, XLI. 1, 231.

⁵³¹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 141.

⁵³² Plutarch, Antony, XLVI. 2, 245.

⁵³³ Debevoise, Political History, s. 130.

⁵³⁴ Cowan, s. 55.

da kısa süreli olmuştur.⁵³⁵ Sonunda, Praaspa'dan ayrıldıktan yirmi yedi gün sonra Araxes (Aras) Irmağı'na ulaşp Armenia'ya girdiler.⁵³⁶ Romalılar nehri geçmeye çalıştıklarında Partlar artık onlara saldırmayı bırakmışlardı.⁵³⁷ Ancak Antonius birliklerini gözden geçirdiğinde mücadele ve hastalıklardan dolayı ordunun üçte birinin (yaklaşık olarak 35.000) kaybedildiği görülmüş; böylece Antonius'un kayıpları Crassus'unkini aşmıştı.⁵³⁸

Roma ordusu kinlerinden dolayı Artavasdes'in cezalandırılmasını istemiş ancak Antonius, sayı olarak ve ikmal desteği açısından da zayıflamaları nedeniyle ihtiyatlı davranarak ondan erzak ve para temini için dostça davranmaya devam etmiştir.⁵³⁹ Zira askerleri uzun bir yürüyüşe çıkma gücüne sahip değildi ve kışın ortasındaydılar. İlkbaharda Partlara karşı başka bir savaş yapacaklarını iddia ederek, askerlerin bulundukları yerlerde kışlamalarına izin vermesi için ona cazip sözler verdi.⁵⁴⁰ Böylelikle Antonius, bölgeye bir garnizon bırakıp Mısır'a geri döndü.⁵⁴¹

Part kralı, Romalı işgalcileri başarıyla püskürtmeyi başardıysa da sert mizacı çok geçmeden kendi halkı arasında da huzursuzluk yaratmaya başlamıştır. Bu durumun etkisiyle Medialı Artavasdes bile güvenliğinden endişe duymaya başlamış, bu yüzden Antonius'a ittifak teklif etmiştir.⁵⁴² Antonius bu tekliften memnun olmuş, bu yüzden kendisine elçi olarak gönderilen Polemon'a Armenia Minor'u ödül olarak vermiştir. Böylece Antonius, Artavasdes'in yaptıklarının bedelini ödetmek için Partlara karşı bir sefere çıkıyormuş gibi yapıp MÖ 34'de Armenia'ya doğru yol almıştır.⁵⁴³ Armenia hızlı bir şekilde basılarak Armenialıların, babasının yerine kral yaptıkları Artaxes bozguna uğratarak Partlara sığınmak zorunda bırakıldı. Ardından Antonius, Cleopatra'dan doğma oğlu Alexander'i, Atropatene kralının kızı Iatope ile evlendirip Armenia'da birlikler bıraktı.⁵⁴⁴ Bununla beraber Kral Artavasdes, karısı ve çocuklarıyla birlikte tutsak alınıp büyük bir ganimetle İskenderiye'ye götürölüp

⁵³⁵ Plutarch, Antony, L. 1, 253.

⁵³⁶ Colledge, s. 45.

⁵³⁷ Cowan, s. 56.

⁵³⁸ Colledge, s. 45.

⁵³⁹ Plutarch, Antony, L.3, 253; Dio, XLIX. 31. 2, 405.

⁵⁴⁰ Ona Cleopatra'dan para geldiğinde ise muhtemelen isyana kalkışmamaları için her bir piyadeye dört yüz sesters verildi. Bkz. Dio, XLIX. 31. 3-4, 405.

⁵⁴¹ Debevoise, Political History, s. 134.

⁵⁴² Bivar, s. 63.

⁵⁴³ Dio, XLIX. 33. 2-3, 409; Antonius, Armenia kralını aldatmak amacıyla kendi oğlunu onun kızıyla evlendirmek istediği söylemiş ve birçok hediye sözü vermişti. Bkz. Dio, XLIX. 39. 2, 409.

⁵⁴⁴ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 143.

Cleopatra'ya sunulmuştur.⁵⁴⁵ Kral buradaki zafer törenini şereflendirdikten sonra ölüme mahkûm edilmiştir. Antonius'un oğlu Alexander Armenia, Media ve Parthia'nın, yani Euphrates'ten Hindistan'a kadar olan bölgenin kralı ilan edilmiştir. MÖ 33'de Antonius tekrar Media kralı ile antlaşma imzaladığı Araxes Nehri'ne kadar nüfuz etti, daha sonra ise Augustus ve Partlara karşı bir ittifak yaptı.⁵⁴⁶

Media kralı, Antonius'un yardım etmek amacıyla bıraktığı birlikler sayesinde Partlara karşı bazı başarılarla bulunmasına karşın Antonius, Augustus ile yapacağı savaş için bu kuvvetlerini yanına çağırınca Artaxes ve Partlar bunu fırsat bilip MÖ 33'den sonra geri dönmüş ve bütün bölge, Armenia ve Media, Part hâkimiyetine geçmiştir.⁵⁴⁷

Antonius Epirus'ta bir yer olan Actium'da meydana gelen savaşta Augustus tarafından bozguna uğratıldı ve oradan Mısır'a kaçmak zorunda kaldı (MÖ 31); ancak herkes Augustus'un tarafına geçtiğinden, o ve Cleopatra sonunda intihar etmiştir. Böylece Mısır, Augustus tarafından Roma İmparatorluğu'na dâhil edildi.⁵⁴⁸ Bu olaylar sonrası Augustus'un tek hâkim olarak kalmasıyla Roma, artık "İmparatorluk Dönemi"ne geçecektir.

⁵⁴⁵ Dio, XLIX. 40. 3, 423; Ayrıca bkz. Ball, s. 109.

⁵⁴⁶ Debevoise, Political History, s. 134.

⁵⁴⁷ Dio, XLIX. 44. 4, 433; Ayrıca bkz. Bivar, s. 64; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 143.

⁵⁴⁸ Cleopatra kendini engerek yılanına sokturdu ve zehirlenerek öldü. Bkz. Eutropius, s. 173; Ayrıca bkz. Debevoise, Political History, s. 135.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATORLUK DÖNEMİ ROMA-PART İLİŞKİLERİ

3.1. AUGUSTUS DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ

MÖ 30 tarihinde Mısır'da Antonius ile Augustus (Octavianus) (MÖ 27- MS 14) arasında meydana gelen olaylardan sonra Augustus'un doğudaki sorunlar nedeniyle Armenia ve Parthia'ya müdahale etmesi beklenirdi. Ancak o, bunu yapmayarak batıya yönelmiştir. Bu süreçte Partlar, Romalıların eşit ilişkiler yürüttükleri tek komşu ülke idi. Onları bağımlı kılmak imkânsızdı. Arsakid Devleti asla Roma'ya bağlı bir eyalet olmadı. Augustus kalıcı bir barış politikasını takip ederek bu ilişkinin devam etmesine müsaade etti.⁵⁴⁹ Zira ona göre Partlar, Roma için asla bir tehlike oluşturmaz; toplumsal örgütlenmesi, sık saray devrimleri, klanlar arasındaki kavgalar, halkın ayrılıkçı eğilimleri ve güçlü merkezi kontrolün yokluğu, Roma'nın daha samimi bir tutum benimsemesini mümkün kıldı. Nitekim bu politika değişikliği, ilerleyen süreçlerde meyvelerini verecekti.⁵⁵⁰ Bununla birlikte doğu politikası konusunda sonradan da görüleceği gibi, sağduyulu diplomasinin ve ihtiyatlı kuvvet göstermenin Fırat'ın karşı tarafındaki pahalı ve tehlikeli girişimlere tercih edildiğini kabul etti. Armenia'daki dolaylı hükümler ve Partlarla yapılan *modus vivendi* (geçici anlaşma), itibarı koruma ve güvenliği korumanın bir yolu olarak görüldü.⁵⁵¹ Çünkü Augustus, imparatorluğun ihtiyaç duyduğu şeyin Fırat'ın ötesinde genişleme değil, güçlenme ve barış olduğunu; bunun ise Akdeniz'e dayalı bir imparatorluk olmakla sağlanabileceğini kesin bir şekilde anladı.⁵⁵² Fırat, Roma'nın genişlemesi için doğal bir sınırdı, onun ötesini işgal etmek yanlış bir politikaydı. Bu politikanın ciddi bir şekilde takibi, bir araya getirilmesi imkânsız ve bir süre için yorucu çabalarla sürdürülebilirse bile, kendi dengesiz ağırlığı altında parçalanmaya mahkûm edilen, aşırı büyümüş ve istikrarsız bir imparatorluğa sebep

⁵⁴⁹ Theodor Mommsen, **A History of Rome under the Emperors**, 1. Baskı, Taylor and Francis, London, 1992, (Emperors), s. 95.

⁵⁵⁰ Ghirshman, s. 255.

⁵⁵¹ Alan K. Bowman ve diğerleri, **Cambridge Ancient History: The Augustan Empire: 43 B.C.- A.D. 69**, Cilt: 10, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 158.

⁵⁵² Anderson, s. 256.

olabilirdi.⁵⁵³ Augustus bu yüzden Crassus ve Antonius'un yenilgilerinin utancını ortadan kaldıracığı gibi, Yakın Doğu'daki Roma egemenliğini yeniden tasdik etmekle yetinmeye ve Roma topraklarını Part saldırısına karşı güvence altına almaya karar verdi.⁵⁵⁴

Antonius'un ortak düşmanları olması, Augustus'un Phraates ile dostça ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Bu faktöre, yeni imparatorun diplomatik meziyetleri ve eline geçirdiği pazarlık kozu da eklenebilir. Part kralı ülkesine muzaffer olarak dönse de, kibri halkın öfkesine yol açmış,⁵⁵⁵ Phraates'in Antonius üzerindeki zaferi onu dayanılmaz bir şekilde küstah ve acımasız biri kılmış, böylece Parthia'da bir iç savaş patlak vermiştir. MÖ 31'den önce kesinlikle Tiridates, krala karşı açık bir ayaklanma içine girdi ve Partlar tarafından kral ilan edildi.⁵⁵⁶ Phraates bu isyan sonucu tahttan indirilip sürgüne zorlandı. Bu süreçte İskitlere sığınan Phraates, tahtı geri almak üzere onlardan destek alarak yeniden ülkesine dönmüştür.⁵⁵⁷

Tiridates, İskit ordusunun yaklaştığını duyması üzerine Phraates'in en küçük oğlunu da yanına alıp Mısır dönüşü Suriye'de bulunan Augustus'a sığınmıştı (MÖ 30).⁵⁵⁸ Cassius'a göre, taht kavgası ortaya çıktığında iki taraf da Augustus'tan yardım istemiş, ancak Augustus, ilk başta onlara cevap dahi vermemiştir. Bunun nedeni, Augustus'un Mısır meselesiyle uğraşması gibi görünür; ancak asıl mesele, iki tarafın birbirleriyle savaşıp güç yitirmesini sağlamaktır. Ancak Antonius öldükten ve Tiridates Suriye'ye sığındıktan sonra Augustus, kazanan taraf olan Phraates ile dostane ilişkiler içine girmeyi tercih etmiştir.⁵⁵⁹ Diğer yandan, Tiridates Augustus'tan bu zorbaya karşı yardım istediğinde Augustus onu iyi karşılamış ve Roma korumasında kalabileceğini söylemiştir.⁵⁶⁰ Phraates bu durumu öğrenince Augustus'a bir elçi göndererek Tiridates ve kendi oğlunun tarafına teslim edilmesini istemiştir.⁵⁶¹ Bu sırada Tiridates, sırasıyla, kendisini *Roma'ya karşı dostça davranan kişi (philorhomaioi)* olarak ilan etti ve Roma'nın kendisini Part tahtına koyması

⁵⁵³ Anderson, s. 256.

⁵⁵⁴ Boak, s. 261.

⁵⁵⁵ Bivar, s. 65.

⁵⁵⁶ Dio, LI. 18. 2, 51; Debevoise, Political History, s. 135.

⁵⁵⁷ Justinus, XLII. V, 282; Nöldeke, s. 53.

⁵⁵⁸ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 144.

⁵⁵⁹ Dio, LI. 18. 2, 51.

⁵⁶⁰ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 144; Ayrıca bkz. Debevoise, Political History, s. 136.

⁵⁶¹ Bivar, s. 66.

halinde, bağı kral olarak değişmez sadakatini göstereceğine söz verdi.⁵⁶² Bunlara rağmen Augustus, Phraates'in elçisini ve Tiridates'in tekliflerini dinledikten sonra, Tiridates'i Partlara teslim etmemekle birlikte Partlara karşı kendisine herhangi bir yardımda da bulunmayacağı kararına vardı.⁵⁶³ Zira Augustus, Tiridates'i ilerde Partlara karşı bir koz olarak kullanabileceğini düşünmüştür.⁵⁶⁴ Böylece Tiridates Roma'da kaldı ve ihtiyaçlarının karşılanmakla birlikte onun ihtirasları Augustus'un ihtiyaçlarına göre sınırlandı.⁵⁶⁵ Bunların yanı sıra Phraates'in oğlu herhangi bir fidye karşılığı olmadan gönderilmiştir. Augustus'un bu büyük davranışı karşısında Phraates'in kendisinden istenen Crassus ve Antonius'dan alınan sancak ve esirleri teslim etmesi beklenirdi; ancak Phraates, bunları geri vermeyi taahhüt etmesine rağmen herhangi bir karşılığa bulunmamıştır.⁵⁶⁶

Bunun üzerine Augustus, harekete geçme ve baskı yapma vaktinin geldiğini düşünerek MÖ 20 yılında Tiberius Nero komutasındaki büyük bir kuvveti Makedonya üzerinden Armenia'daki işleri düzenlemesi için yönlendirmiştir. Zira ülkedeki Roma yanlısı kesim Augustus'a gönderdikleri elçiyle, Artaxes'in (veya Artaxias) yerine küçük kardeşi Tigranes'in geçirilmesini istemişlerdir.⁵⁶⁷ Daha önceden Antonius ve Augustus'un çekişmesini fırsat bilip Armenia'yı ele geçiren Artaxes, Part yanlısı olup Romalılara karşı kin besliyordu, hatta pek çok Romalıyı öldürdüğü biliniyordu. Bu nedenden dolayı Artaxes, Augustus'tan kardeşini göndermesini istediği zaman ilk başta olumlu yanıt alamamıştı.⁵⁶⁸ Ancak işgal tehdidi Roma yanlılarına üstünlük sağlamış, kendisi Armenia'ya varmadan önce Artaxes kendi adamları tarafından öldürülmüştür. Tiberius ülkeye herhangi bir direnişle karşılaşmadan girmiş ve kendi askerlerinin eşliğinde resmi olarak krallık tacını, daha önce on yıl Roma'da yaşamış olan Artaxes'in küçük kardeşi Tigranes'e takmıştır. Böylece Armenia yeniden Roma'ya bağımlı bir devlet olacaktı. Ama ne

⁵⁶² Bowman ve diğerleri, s. 158.

⁵⁶³ Justinus, XLII. V, 282; Ayrıca bkz. Anderson, s. 261.

⁵⁶⁴ Anderson, s. 262.

⁵⁶⁵ Bowman ve diğerleri, s. 158.

⁵⁶⁶ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 144.

⁵⁶⁷ Bu ülkede elit tabaka arasında güçlü olanların Partları, zayıf olanların ise Roma'yı desteklediği geçmişten gelen bir fikir ayrılığı her zaman söz konusu olmuştur. Bkz. Anderson, s. 262; Ayrıca bkz. Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 145; Schippmann, ss. 252-536; Bowman ve diğerleri, s. 159.

⁵⁶⁸ Dio, LI. 16. 2, 45.

Tigranes ne de onun çocukları uzunca bir zaman hüküm sürebilecekti.⁵⁶⁹ Sonuçta Augustus'un, Roma'ya bağımlı olan fakat doğrudan Roma egemenliğinde olmayan ve böylece düşmana karşı tampon bölge görevi gören bağlı krallıklar politikasını uyguladığını söyleyebiliriz.⁵⁷⁰

Augustus'un, doğu meselelerini yoluna koymak üzere Suriye'ye doğru yola çıkması, onun Part İmparatorluğu'nu işgal edebileceğini düşünen Phraates'te endişeye yol açmıştır.⁵⁷¹ Augustus, Roma lehine sağlanabilecek bir anlaşmadan elde edilebilecek prestijin gayet farkındaydı. Bu doğrultuda Suriye'deki kuvvetlerini sürekli arttırmasının propaganda amaçlı olduğu düşünülebilir. Augustus'un karakteristik bir politikası olan uzlaşma yöntemi ile en sonunda MÖ 20'de uzun süren görüşmelerin ardından istenen sonuç başarı ile alınacaktı.⁵⁷² Zira Part İmparatorluğu'nda Crassus ya da Antonius'dan kalan ne kadar savaş esiri ve ele geçirilen askeri sancak var ise toplanarak Augustus'a gönderilmiştir.⁵⁷³ Ancak bazı Romalı tutsakları bulmak mümkün olmadı, bazıları da dönmektense intihar etmeyi seçmişti.⁵⁷⁴

İki taraf arasında varılan anlaşmaya göre Roma, Fırat nehrini sınır olarak tanırken, Partlar da Armenia üzerindeki Roma hâkimiyetini kabul etmişlerdir.⁵⁷⁵ Öte yandan Augustus, Armenia'yı işgal ettiğini, ancak teamüllere sadık kalarak ülkeyi ilhak etmeyip, tahtı kendine bağlı bir krala teslim ettiğini dünyaya ilan etmiştir. Armenia'daki Roma hâkimiyetinin tesisinden sonra, Artaxes yönetiminden kurtulan Media Atropatene halkının ricası üzerine Augustus, eski kral Artavasdes'in oğlu Ariobarzanes'i onlar için kral olarak atamıştır.⁵⁷⁶

Bu olay derhal sikke bastırmak suretiyle, İspanya'dan Suriye'ye tüm Roma'da kutlanmıştır.⁵⁷⁷ Augustus, bu anlaşmayı kan dökülmeden veya askeri

⁵⁶⁹ Suetonius, **The Lives of the Caesars**, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, London, 1979, Tiberius, III. IX. 2, 305; Tacitus, **The Annals**, (Ed. T. E. Page ve diğerleri), çev. John Jackson, Cilt: 2-4, Harvard University Press, Loeb, London, 1962, II. III, 389; Anderson, ss. 263-264; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 145.

⁵⁷⁰ Bunson, "Armenia and Armenia Minor", s. 39.

⁵⁷¹ Justinus, XLII. V, 283; Dio, LIV. 8. 1, 301.

⁵⁷² Bivar, s. 66.

⁵⁷³ Justinus, XLII. V, 283; Dio, LIV. 8. 1, 301; Eutropius, s. 177.

⁵⁷⁴ Suetonius, Augustus, II. 3, 153; Rose, 22.

⁵⁷⁵ Schippmann, ss. 252-536; Bowman ve diğerleri, s. 159; Burgan, s. 63.

⁵⁷⁶ Anderson, ss. 263-264.

⁵⁷⁷ Fetih iddiası dönem yazarlarının eserlerinde, üzerinde *Armenia capta (or recepta)* yazılı, diz çökmüş, ellerini teslim olur şekilde uzatmış bir Armeni figürü barındıran madeni paralar ve diğer sembolik sunumlarla vurgulanmıştır. Anderson, s. 264; Bivar, s. 66.

operasyon yapılmadan elde edilen, masrafsız ve mükemmel bir propaganda fırsatı olarak değerlendirmiştir.⁵⁷⁸ Bu başarısının şerefine de kurbanlar sunulmasını, Capitol'de Mars Ultor'a, Jupiter Feretrius tapınağına benzer bir tapınak kurulmasını, ve bu tapınakta da sancakların adanmasını emretmişti. Bu kararları bizzat kendisi icra etti. Bununla da kalmadı; at sırtında şehre girdi ve orada bir zafer takı ile onurlandırıldı. Bütün bunlar sonradan anma törenleri sırasında yapıldı.⁵⁷⁹ Strabo'ya göre Phraates, Augustus'un dostluğunu kazanmak için o kadar kaygılıydı ki Romalıların düzenledikleri bu törenlere hediye bile göndermişti.⁵⁸⁰ MÖ 18 yılında üzerinde, Latince olarak vatandaş ve askeri sancakların Partlardan geri alındığı anlamında, *Civib(us) et sign(is) milit(aribus) a Part(his) recup(eratis)* ifadelerinin yazılı olduğu madeni paralar basılmıştır. Paralarda bir Part figürü diz çökmüş vaziyette sağ elinde sancağı teslim ederken, sol eliyle de yalvarış pozisyonunda betimlenmiştir.⁵⁸¹ Ayrıca Augustus, Prima Porta'da karısı Livia'nın evinde bulunan ünlü tabloda halkının koruyucusu, soylu bir kahraman olarak portre edilmiştir. Tabloda Roma zaferi ve hâkimiyetini temsil eden sembol ve figürler resmedilmiştir.⁵⁸²

Augustus, "*Res Gestae*"sini meydana getirirken Part İmparatorluğu ve Armenia'daki uzlaşma politikalarına herhangi bir bölgedeki politikalarından daha fazla yer vermiştir. Her ne kadar Augustus'un hâkimiyeti sırasında tek başına Partlarla herhangi bir savaş meydana gelmese de her zaman her yerde aşağılanmış bir Part imajı görmek mümkündü.⁵⁸³ Buna rağmen MÖ birinci yüzyılın sonu, imparatorluğun zirvesine tanıklık etti ve İmparator Augustus, Part İmparatorluğu'nu Roma'ya denk bir güç olarak tanıyacak denli akıllı davrandı. Bununla birlikte, Partlarla Romalılar arasındaki çatışmalar, Part İmparatorluğu'nun MS 200'lerde çökmesine kadar yüzyıllarca sürecekti.⁵⁸⁴

İki ülke arasındaki bu anlaşmadan sonra dostça ilişkiler kurulmuştur. Muhtemelen, bu ilişkileri kuvvetlendirmesi amacıyla Augustus, Phraates'e *Musa* (veya *Thermusa*) adında bir kadını hediye olarak göndermiştir. Bu kadın Phraates'ten

⁵⁷⁸ Bivar, s. 66.

⁵⁷⁹ Dio, LIV. 8. 3, 301.

⁵⁸⁰ Strabo, XVI. I. 28, 159.

⁵⁸¹ Anderson, s. 263.

⁵⁸² Campbell, Rome, s. 139.

⁵⁸³ Rose, ss. 21-22.

⁵⁸⁴ Freeman, s. 347.

bir erkek çocuk doğurarak kölelikten kraliçeliğe yükselecek ve böylece IV. Phraates'e bazı zorluklardan sonra hayatına mal olacak bazı faaliyetlerde bulunacaktır.⁵⁸⁵

Phraates'in boyun eğmesi hiç şüphesiz kendi halkında gerginliğe neden olmuş ve bu durum, pozisyonunun güvenliğini arttırma durumu açısından hiç hesaba katılmamıştı. Bunun yanı sıra az sayıda kanıtlar ışığında bir kez daha tahtından sürülmüş olduğu düşünülmektedir.⁵⁸⁶ Nitekim Phraates, muhtemelen tahttan indirilme korkusu, taht kavgası ihtimali nedeniyle veya Musa'nın etkisiyle, ikisi evli ve çocuklu olan Vonones, Seraspades, Rhodaspes ve Phraates adındaki ilk dört oğlunu MÖ 10'da Roma'ya gönderdi. Böylelikle babalarının kalan yaşamı boyunca Roma'da kaldılar.⁵⁸⁷ Tacitus bu konuda Phraates'in Augustus'a her türlü saygıyı gösterdiğini ve vatandaşlarının sadakatine olan güvensizlikten endişe ettiği için değil arkadaşlığını sağlamlaştırmak için ona çocuklarının bir kısmını gönderdiğini bildirmiştir.⁵⁸⁸ Bunlar ilk Roma İmparatoru Augustus'un vatanında çok iyi muamele gördüler. Bununla birlikte bazı Romalılar prenslerin gelişini, Partların Roma iktidarına boyun eğmelerinin bir işareti ve kralın oğullarını rehin olarak düşündüler.⁵⁸⁹ Augustus bu durumu dikmiş olduğu "Res Gestae" denen anıtta şu şekilde aktarmaktadır: "*Orodes'in oğlu olan Part Kralı Phraates, savaşta yenildiği için değil, dostluğumuzu kazanmak için güvence olarak tüm çocuk ve torunlarını bana, İtalya'ya gönderdi.*"⁵⁹⁰

İmparatorluklar arasındaki ilişkiler, Phraates'in sancaklardan feragat etmesinin ardından yaklaşık yirmi yıl boyunca sakin ve rahat bir halde devam etti. Sorun, sık sık olduğu gibi, bağlı Armenia Devleti'nde ve tampon bölgesinde ortaya çıkmıştır.⁵⁹¹ Ancak Tigranes MÖ 6'da ölünce Armenialılar, Roma'ya sormadan ve onayını almadan Tigranes'in çocukları olan III. Tigranes ve kız kardeşi Erato'yu

⁵⁸⁵ Debevoise, Political History, s. 143; Schippmann, ss. 252-536.

⁵⁸⁶ Anderson, s. 264.

⁵⁸⁷ Justinus, XLII. V, 283; Strabo, XVI. I. 28,160; Nöldeke, s. 53; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 145; Ferguson, s. 10; Phraates o zaman Suriye'nin yöneticisi olan M. Titius'u bir görüşmeye davet etti ve burada oğullarını Roma'ya gönderme kararını vermiştir. Bkz. Debevoise, Political History, s. 14.

⁵⁸⁸ Tacitus, Annals, II. I, 385.

⁵⁸⁹ Burgan, s. 63.

⁵⁹⁰ William Fairley, **Monumentum Ancyranum: The Deeds Of Augustus**, The Department of History of the University of Pennsylvania, Philadelphia, 1898, 32. 74.

⁵⁹¹ Bowman ve diğerleri, s. 160.

egemen ilan ettiler.⁵⁹² Bu duruma kızan Augustus MÖ 5'te Armenia üzerine bir sefer düzenledi. Tigranes'in çocuklarını tahttan indirerek Artavasdes (II) adında birisini tahta çıkardı.⁵⁹³

Bu sıralarda Musa, Phraates'in diğer oğullarını Roma'ya göndermesini fırsat bilerek MÖ 2'ye gelindiğinde oğlu Phraataces'e (veya V. Phraates) Parthia tahtını sağlamak için Phraates'i zehirleyerek öldürdü.⁵⁹⁴ Augustus, Phraataces'in Armenia iddialarından vazgeçmesi kaydıyla Part tahtına çıkmasını desteklemişti.⁵⁹⁵ Nitekim Augustus dikmiş olduğu anıtında, V. Phraates'i, kendisine yalvararak başvuran Tiridates ve Med Kralı Artavasdes gibi isimler arasında saymıştır.⁵⁹⁶

Ancak Phraataces, Armenia'daki olaylara müdahale etme fırsatını değerlendirecekti. Bununla birlikte Artavasdes'in tahtta oluşu, Partlar tarafından itibarsızlık olarak görülüyordu; sonuçta boyunduruk altında kalmayı kabul etmeyen Armenialılar, MÖ 1 civarında Partlarla birlikte Artavasdes'e başkaldırıp onu ülkeden kovdular ve böylece III. Tigranes ile kız kardeşi yine kontrolü ele geçirdi.⁵⁹⁷

Armenialılar ayaklandığı ve Partlar onlara katıldığı zaman Augustus sıkıntıya girmiş, nasıl tepki vereceğini şaşırılmıştı. Kendisinin sefere çıkması yaşından dolayı uygun değildi. Tiberius ise, Rodos'ta çoktan kendi köşesine çekilmişti. Ancak Augustus doğuya gönderecek kimseyi bulamadığı için, genç ve tecrübesiz olmasına rağmen torunu Gaius'u seçti.⁵⁹⁸ Zira Augustus, itibarının daha fazla zedelenmesine izin vermek istememiştir. Sonuçta Gaius, *maius imperium* yetkisi ile Fırat'a yönelmek, Partlara gözdağı vermek ve Armenia ile anlaşmaya varmak için birliklerin komutasını aldı ve MÖ 1'de doğuya doğru yola çıktı.⁵⁹⁹

Gaius'un ilerlemesiyle ilgili haberler Parthia'ya ulaştığında, başarılarının ve Suriye'ye gelişinin haberi istenilen etkiyi yarattı. Bunun üzerine Armenia Kralı III. Tigranes, tahtta kalabilmek için Princeps'e (Augustus'un unvanı), Roma'nın desteğini arayan (kral olarak tanınmayı isteyen) uzlaşmacı bir mesaj gönderdi ve

⁵⁹² Debevoise, Political History, s. 146.

⁵⁹³ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 145; Bowman ve diğerleri, s. 158.

⁵⁹⁴ Schippmann, ss. 252-536.

⁵⁹⁵ Ghirshman, s. 254.

⁵⁹⁶ Monumentum Ancyranum, 32. 72.

⁵⁹⁷ Debevoise, Political History, s. 147; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 145.

⁵⁹⁸ Dio, LV. 10. 18, 413.

⁵⁹⁹ Bowman ve diğerleri, ss. 160-161.

samimi bir yanıt aldı.⁶⁰⁰ Ancak kısa bir süre sonra Tigranes bazı halklarla, belki de kuzey sınırında savaşıarak öldü ve Erato da yönetimden çekildi. Diğer yandan Phraataces, olayları açıklamak ve kardeşlerinin geri dönmesini talep etmek için Augustus’a bir elçilik heyeti gönderdi.⁶⁰¹ Phraataces gelişen olaylardan ötürü bağışlanmasını isteyip Augustus ile babası arasında tesis edilen barışın yenilenmesini önerdi. Armenia konusunda herhangi bir şey söylemeyerek kuşkusuz ortadan kaldırmayı tasarladığı için dört kardeşinin geri verilmesini istemişti.⁶⁰² Buna karşılık Phraataces’e gönderilen cevapta, ona ”kral” gibi unvanlar olmaksızın sadece “Phraataces” diye hitap etti. Mektupta ona kraliyet unvanlarını bir tarafa bırakmasını emretti ve onu Armenia’dan azlettiğini açıkladı. Bunun üzerine, o zamana kadar pek sindirilmeye gelmeyen Partlar, cevap mektuplarında mağrur bir tonla kendilerini “Kralların Kralı” ilan edip Augustus’a sadece “Caesar” demekle yetindi.⁶⁰³

Augustus gözdağı vermeyi sürdürseydi bu atışma kuşkusuz uzayacaktı.⁶⁰⁴ Ancak MS 2’de hem etkileyici hem de eşit tutum içinde olan Gaius ve Phraataces Fırat’taki bir adada bir araya geldi.⁶⁰⁵ Phraataces’in, Gaius’un Suriye’de konsül olarak görev yaptığını haber alması, daha da önemlisi, kendi halkından şüphe duyması -ki daha önceden de kendisine sadakatsizlik yapmaya eğilimleri vardı- Romalılarla anlaşma yapmasını hızlandırmıştı.⁶⁰⁶ Sonuçta karşılıklı vaatler ve resmi eşitlik tanınması bunu izledi. Phraataces artık Roma’nın Armenia’daki çıkarlarını kabul etti. Augustus ise taraflar arasındaki dostluğu yeniledi ve Fırat’ı açıkça etki alanları arasındaki sınır olarak belirledi. Phraataces, kardeşlerinin geri verilme talebinden vazgeçti. Augustus ise Phraataces’i rahat bırakmaya razı oldu.⁶⁰⁷

Romalıların da Phraataces’i Part İmparatorluğu’nun yasal hükümdarı olarak tanımayı garanti etmesi gibi kararlar alınmıştır.⁶⁰⁸ Partlar ile Armenia arasındaki anlaşmazlık nihayetinde yine diplomasi yoluyla çözülmüş oldu. Fakat Augustus dönemi yazarlar, bu uzlaşmayı Partların Crassus’un ordularını maruz bıraktığı şiddet

⁶⁰⁰ Dio, LV. 10. 21, 417; Debevoise, Political History, s. 148; Bowman ve diğerleri, s. 161.

⁶⁰¹ Debevoise, Political History, s. 148.

⁶⁰² Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 151.

⁶⁰³ Dio, LV. 10. 20, 415.

⁶⁰⁴ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 151.

⁶⁰⁵ Mommsen, Emperors, s. 95; Bowman ve diğerleri, s. 161.

⁶⁰⁶ Dio, LV. 10a. 4, 419.

⁶⁰⁷ Fakat Part prenslerini alıkoymasını kritik diplomatik güvencenin Augustus’un elinde kalmasını sağladı. Bkz. Bowman ve diğerleri, s. 161.

⁶⁰⁸ Schippmann, ss. 252-536.

ve aşağılamaya karşılık bir intikam görevi olarak sundu.⁶⁰⁹ Augustus bütün bu gelişmeleri şu sözlerle bize aktarmıştır:

“Büyük Armenia’yı, Kral Artaxes öldürüldüğü zaman bir eyalet haline getirebildim, ama atalarım gibi, bu krallığı Kral Artavasdes’in oğlu ve Kral Tigranes’in torunu Tigranes’e vermeyi tercih ettim; ve bunu, o zaman üvey oğlum olan Tiberius Nero aracılığıyla yaptım. Daha sonra aynı halk karışıklık çıkarıp başkaldırınca, oğlum Gaius tarafından boyunduruk altına alınarak hükümdarlığı, Med kralı Artabazes’in oğlu Kral Ariobarzanes’e, onun ölümünden sonra ise oğlu Artavasdes’e verdim. Artavasdes öldürüldüğünde ise krallığı, Armenialıların kraliyet hanedanından gelen Tigranes’e verdim. Partları, üç Roma ordusunun ganimetlerini ve sancaklarını bana teslim etmeye ve yalvararak Roma halkının dostluğunu istemeye mecbur bıraktım. Buna ek olarak, sancakları Mars Ultor [İntikamcı Mars] Tapınağı’na koydum.”⁶¹⁰

Armenia, hukuki olarak Roma’ya bağlıydı; bunun sonucu olarak Roma dilediği kralı atarken dilediğini de tahttan indirilebiliyordu. Fakat bölge coğrafi bakımdan fiilen bağımsızdı. Öte yandan Partlar da Armenia üzerinde hak talebinde bulunuyordu; dolayısıyla ciddi bir ihtilaf konusu olan bu ülkede anarşi hâkimdi.⁶¹¹

Phraataces ile yaptığı görüşme sonrasında Gaius, Med Kralı Artabazus’un oğlu Ariobarzanes’in tahta yerleştirildiği Armenia’ya kuzeye doğru ilerledi.⁶¹² Bu arada Tigranes muhtemelen MS 3’de ölmüş, Erato’nun yönetimi ise bir süre denendikten sonra o da görevden alınmıştı. Ancak bunlara rağmen Armenialılar, Romalılar ile savaşa girdiler; çünkü Armenialılar, kendilerine hükümdar ilan edilmiş olan Ariobarzanes adlı bir Med’e teslim edilmeyi kabul etmiyorlardı.⁶¹³ Roma’ya karşı çıkan ayaklanma kısa sürede hızlanarak ilerledi ve Gaius bunu engellemek için askeri operasyonlar başlattı.⁶¹⁴ Bununla birlikte Gaius, çatışma sırasında ölümcül bir yara alarak MS 3’te ölmesine rağmen sefer yine de başarılı oldu; ancak doğudaki olaylar, bir süre sonra iç mücadelelerin anarşiye dönüştüğü bir hal aldı.⁶¹⁵ Bu Armenia seferinin, Partlara karşı yapılacak bir saldırının başlangıcı olduğuna dair bazı işaretler vardı. Hatta Gaius’un Part savaşı için yaptığı hazırlıkların ortasında öldüğü ve Augustus’un imparatorluğun, Euphrates sınırının ötesine genişlemesini planladığı bildirilmiştir.⁶¹⁶

⁶⁰⁹ Rose, s. 45.

⁶¹⁰ Monumentum Ancyranum, 27. 64-66 ve 29. 70.

⁶¹¹ Mommsen, Emperors, s. 122.

⁶¹² Debevoise, Political History, s. 149.

⁶¹³ Dio, LV. 10a. 5, 419; Tacitus, Annals, II. IV, 389.

⁶¹⁴ Debevoise, Political History, s. 149.

⁶¹⁵ Bowman ve diğerleri, s. 162; Mommsen, Emperors, s. 95.

⁶¹⁶ Debevoise, Political History, s. 151.

Armenia'nın yönetimi önce Ariobarzanes'e, onun ölümünden hemen sonra ise yerine, babası gibi aynı zamanda Media'nın da hâkimi olan oğlu III. Artavasdes geçmiştir. Artavasdes kısa süre içerisinde öldürülmüş ve Augustus'un Armenia kraliyet ailesinin evladı olarak tanımladığı IV. Tigranes tahta geçirilmiştir.⁶¹⁷

Part soyluları yabancı bir ebeveyni olan bir krala sahip olmaktan hoşlanmadı ve V. Phraates kendi annesiyle evlendiğinde kızgınlıkları daha da arttı. Bu yüzden soylular, MS 4'te kralı ya öldürdü ya da kral Suriye'ye sürüldükten sonra öldü ve böylelikle III. Orodes'i (MS 4-7) yeni hükümdar olarak desteklediler.⁶¹⁸ Ancak tahta oturtulduktan sonra acımasız davranışlarıyla yönetimi dayanılmaz olan Orodes MS 6'da öldürüldü.⁶¹⁹ Sisenna Statilius Taurus ve Lucius Libo'nun konsüllüğü esnasında, bağımsız krallıklarda ve doğudaki Roma eyaletlerinde yaşanan isyan⁶²⁰ ve karışıklığın ortasında MS 6'da, Part liderleri delegasyonu, son on yıldır Roma'da ikamet eden IV. Phraates'ın oğullarından biri olan Vonones'in (MS 7-12 civarı) Part hükümdarı yapılmak üzere serbest bırakılmasını sağlamak için Roma'ya, Tiberius'a gitti.⁶²¹ Augustus'un bu durumu hoş karşıladığı görülür. Bu durumu Ankara Anıtı'nda (Res Gestae) şu şekilde aktarmıştır: *"Part ve Med halkı, önde gelenlerinden oluşan elçileri aracılığıyla benden krallar istediklerinde Partlar, Kral Phraates'in oğlu ve Kral Orodes'in torunu olan Vonones'i; Medler ise Kral Artavasdes'in oğlu ve Kral Ariobarzanes'in torunu Ariobarzanes'i kral olarak kabul ettiler."*⁶²²

Roma gelenekleriyle büyümüş olan Vonones tahta oturtulduktan sonra doğu geleneklerine ayak uyduramaması, Partların ona başkaldırmasında etkili olacaktı. Böylece Media Atropatene kralı olan III. Artabanus Part tahtına oturmuştur.⁶²³ Vonones ise o sırada IV. Tigranes'in tahttan indirilmesinden dolayı bir kralı olmayan Armenia'ya sığınmış; Armenialılar onu kabul etmekle kalmayıp kralları ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Artabanus, Armenia krallarını atama yükümlülüğü olan

⁶¹⁷ Cassius, Ariobarzanes'ten sonra yerine oğlu Artabazus'un geçtiğini söylemektedir. Bunun için bkz. Dio, LV. 10a. 7, 419; Kendisinin Büyük Herod'un torunu, Alexander ve ilk eşi büyük ihtimalle Armenia kraliyet ailesinden bir prens olan Cappadocia Kralı Archelaos'un kızı Glaphyra'nın oğlu olduğu şüphesizdir. IV. Tigranes'in atanmasından sonra Augustus'un kayıtları son bulmaktadır. Bkz. Anderson, s. 277.

⁶¹⁸ Burgan, s. 64; Schippmann, ss. 252-536.

⁶¹⁹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 153; Anderson, s. 278.

⁶²⁰ Tacitus, Annals, II. I, 385.

⁶²¹ Bowman ve diğerleri, s. 162.

⁶²² Monumentum Ancyranum, 34. 76.

⁶²³ Burgan, s. 64.

Roma'ya elçi göndererek Vonones'in tanınması halinde savaşacağını bildirmiştir.⁶²⁴ Bu doğrultuda Vonones, Roma'dan yardım istemesine rağmen Augustus, kendisini desteklemek için herhangi bir adım atmadı. Tacitus bu konuda şöyle söylemektedir: *"[Armenialılar] kaçak Vonones'i kral yaptılar. Ne var ki, Artabanus tehdit etmeye başladığında, eğer Vonones bizim kuvvetlerimiz tarafından desteklenseydi, Armenialılar tarafından zayıf destek verilirdi ya da Parthia ile savaş yapılması gerekirdi."*⁶²⁵ Partları kışkırtmak Roma politikasının bir parçası değildi; bunun yerine Armenia'daki çıkarlarını korumayı ve Fırat'ın uzak tarafında Part nüfuzunu korumayı hedeflemişti.⁶²⁶ Bu nedenle Roma geri adım atarken Artabanus da oğlu Orodes'i Armenia kralı olarak tayin etti.⁶²⁷

Vonones'in Armenia tahtından çekilmesinden kısa bir süre önce MS 14'te yaşanan Augustus öldü ve evlatlık oğlu Tiberius onun yerine geçti.⁶²⁸ Nitekim, Augustus'un hâkimiyetinin son dönemlerinde olaylar bu şekilde vuku bulmuştur. Armenia'yı Roma hâkimiyetinde tutmak adına birbiri ardına yapılan hatalar, Roma'nın bu amaçla yürüttüğü çabanın ne kadar boş ve ümitsiz olduğunu göstermektedir.⁶²⁹ Öte yandan gördüğümüz gibi Augustus'un en büyük başarılarından biri, Partların vazgeçtikleri Roma değerlerini yeniden kabul etmeleri konusunda zor kullanırken, Parthia ile MÖ 20'de uzlaşmaya varması, ardından da Armenia'yı iki imparatorluk arasında bağımsız tampon bir devlet olarak kurması olmuştur.⁶³⁰

3.2. TİBERİUS DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ

Augustus'un ölümünden sonra yönetimi ele alan Tiberius (MS 14-37), tampon eyaletleri ülkesine dâhil etmeye başladı. Bu yeni eyaletleri kurma görevi Germanicus'a düştü. Bu arada Part ülkesindeki durum, Romalılara kendi planlarını uygulamaya koymak için elverişliydi. Zira Part tahtının, Artabanus ve rakibi

⁶²⁴ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 154; Tacitus, Annals, II. III, 387.

⁶²⁵ Tacitus, Annals, II. IV, 389.

⁶²⁶ Bowman ve diğerleri, s. 162.

⁶²⁷ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 154.

⁶²⁸ Debevoise, Political History, s. 153.

⁶²⁹ Roma'da uzun yıllar yaşamış bir prensin hiçbir şekilde doğu aristokrasisinde kabul bulma ihtimali olmadığından, Romalılaştırılmış birinin doğuda ister Part olsun ister Armenia herhangi bir tahtta tutunması her koşulda imkânsız olmuştur. Anderson, ss. 278-279.

⁶³⁰ Freeman, s. 451.

Vonones arasındaki paylaşım kavgası devam ediyordu.⁶³¹ Bu durumda Vonones, Part Kralı Artabanus'un baskısı nedeniyle MS 15 ya da MS 16'da tahttan çekilmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Artabanus, boş olan Armenia tahtına, oğlu Orodes'i yerleştirdiğini duyurmasıyla Tiberius, ona karşı harekete geçme görevini üstlendi.⁶³²

Tiberius, Germanicus'u oldukça geniş yetkilerle doğuya göndermeye karar verdi. Böylece ona savaş ya da barış yapmak, asker toplamak, fetih yapmak, bağımlı kral atamak ve başka işleri Roma onayı olmadan yapmak konusunda eksiksiz yetki verildi.⁶³³ Böylece MS 18'de Germanicus konsüllük görevini, *proconsular imperium* unvanıyla üstlendi; doğudaki bütün ordular ve valileri kendi hâkimiyeti altına aldı ve onları kendine boyun eğmeye mecbur kıldı. Germanicus'un öncelikli işi, doğudaki karmaşık durumu düzene sokmak idi. Zira Augustus'un belirlediği politika artık uygun değildi.⁶³⁴

Germanicus, Armenia'ya girdiğinde Artaxata'ya doğru ilerledi ve Armenialıların gönlünü aldı. Vonones'i yeniden tahta oturtmak hem onu kovan Armenialıların hem de Part Kralı Artabanus'un tepkisini çekecekti; ancak Orodes'i Armenia kralı olarak kabul etmek Roma'nın prestijini azaltacaktı. Bu yüzden Armenialıların da isteğiyle Pontus Kralı Polemo'nun oğlu Zeno, Artaxias adıyla kral ilan edildi.⁶³⁵ Öte yandan Commagene ve Cappadocia'ya atanan Romalı vali ve kuvvetler, komşu Armenia üzerindeki Part etkisini uzunca bir süre dengelemeye devam etti.⁶³⁶

Germanicus Suriye'ye döndüğünde ise Partlar tarafından ona bazı elçiler gönderildi. Partlar yaptıkları görüşmede, daha önce yapılmış olan anlaşmaların yenilenmesini ve Vonones'in Suriye'de tutulmamasını istediler. Sonunda anlaşmaya göre Vonones, Cilicia kıyılarında bir şehir olan Pompeiopolis'e (Mersin-Mezitli) gönderildi.⁶³⁷

Germanicus'un MS 19'da ölümünden sonra Tiberius'un da artık yaşlandığının bilincinde olan Artabanus, başka uluslarla savaş halinde olmasına

⁶³¹ Bivar, s. 69; Mommsen, *Emperors*, s. 121.

⁶³² Debevoise, *Political History*, s. 153.

⁶³³ Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 155.

⁶³⁴ Mommsen, *Emperors*, s. 122.

⁶³⁵ Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 155.

⁶³⁶ Mommsen, *Emperors*, s. 122.

⁶³⁷ Vonones, kaçmaya yeltendiği zaman Pyramus (Ceyhan) nehri üzerinde yakalanarak tutuklanmış ve sonrasında öldürülmüştür (MS 19). Bkz. Tacitus, *Annals*, II. LVIII, 477; Suetonius, *Tiberius*, XLIX. 2, 361; Bivar, s. 69; Ghirshman, s. 257.

rağmen, Tiberius tarafından Suriye valiliğine atanan Lucius Vitellius'tan korkmuyordu. Bu yüzden MS 34'te Armenia Kralı Zeno ölünce yerine kendi oğlu Arsakes'i atadı.⁶³⁸ Ayrıca Vonones'in Suriye ve Cilicia'da bıraktığı hazinelerin geri verilmesi için Roma'ya elçiler gönderdi. Buna ek olarak Roma'ya tehditler savurmuştu. Öte yandan bazı Part soyluları, kralları Artabanus'un zulmüne karşı Roma'ya gelerek yardım istedi.⁶³⁹ İlerlemiş yaşına rağmen Tiberius mükemmel bir kıvraklıkla duruma müdahale etti ve Part tahtına talip olan IV. Phraates'in Roma'daki oğlu Phraates aracılığıyla savaş açtı. Ancak Tiberius'un Suriye'ye gönderdiği Phraates, orada bir hastalık nedeniyle öldü. Ancak Tiberius amacından vazgeçmedi.⁶⁴⁰ Onun yerine, ölen Phraates'in yeğeni olan Tiridates'i derhal Suriye'ye gönderdi; Vitellius'u geniş yetkilerle donattı; İber Kralı Pharasmanes'i kışkırtarak kardeşi Mithridates'i Armenia tahtına yerleştirmek istemesinde etkili oldu (MS 35). Sonuçta, Arsakes'in öldürülmesini sağladıktan sonra İberler, Armenia'ya girip başkent Artaxata'yı aldı.⁶⁴¹ Bunu duyan Artabanus, oğlu Orodes komutasında Part ordusunu Armenia'ya gönderdi; ancak Pharasmanes; Alban, İskit ve Sarmatların yardımını alırken Partlar müttefiksizdi. İki tarafın karşılaşmasıyla meydana gelen savaşta Orodes öldürüldü. Bunun üzerine Artabanus intikam amacıyla harekete geçmişken Vitellius'un Fırat'a doğru ilerlediğini duyması üzerine Armenia'yı terk edip topraklarını korumaya başladı.⁶⁴² Büyük paralar harcanarak Part soylularının Artabanus'u desteklemeleri sağlandı. Etrafında güvenebileceği silahlı bir kuvvet kalmadığını anlayan Artabanus İskitlere sığındı. Böylelikle Tiridates Part kralı ilan edildikten kısa bir süre sonra Artabanus, İskit ve Dahaların yardımıyla tahtı yeniden ele geçirmiştir.⁶⁴³

Bu gelişmeler üzerine Tiberius, artık Artabanus ile anlaşmaya karar verdi; bu yüzden MS 37'de Roma ve Parthia barış görüşmelerine başladılar. Vitellius ile Artabanus arasında yapılan anlaşmaya göre Armenia bağımsız ve tampon bölge olmaya devam edecek; Partlar Armenia üzerinde hak iddia etmeyecek; iki taraf kısmi

⁶³⁸ Dio, LVIII. 26. 1, 251; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 156.

⁶³⁹ Dio, LVIII. 26. 1, 251; Tacitus, Annals, VI. XXXI. 1.

⁶⁴⁰ Mommsen, Emperors, s. 125.

⁶⁴¹ Dio, LVIII. 26. 2-3, 253; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 158.

⁶⁴² Tacitus, Annals, VI. XXXIII-XXXVI, 1-3; Ayrıca bkz. Bauer, s. 747.

⁶⁴³ Dio, LVIII. 26. 3-4, 253; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 161.

bir geri çekilmeyi kabul edecek; Roma, Partlara karşı yapılan girişimlere destek vermeyecekti.⁶⁴⁴

Partlarla yaşanan bu olaylara rağmen Tiberius saltanatı son derece huzurlu bir dönemdi. Cumhuriyetin savaşta olduğu yerde imparatorluk barışta idi ve bu imparatorluğun yıkılışına kadar iki yüzyıl devam etti. Bu süreçte Roma'nın dikkate alması gereken tek ülke Part ülkesi olmuştur ve orada gelişen durum Roma için oldukça önemliydi.⁶⁴⁵ Nitekim bu durumun da daha büyük bir krize neden olmadan barışla çözümlenmesi yoluna gidilmiştir.

3.3. CLAUDIUS DÖNEMİNDE ROMA-PART MÜCADELELERİ

Tiberius'tan Nero'ya kadar olan süreçte (MS 14-54) Roma ile Partlar arasında bir takım çekişmeler daha meydana gelmiştir. Bu dönemdeki mücadelelerin başlıca sebebi olarak Armenia'yı görüyoruz. Artabanus'tan beri Armenia, Roma'ya bağlı kalarak Mithridates tarafından yönetilmiş, bir ara bağımsız kalmıştı. Ancak yeniden Mithridates'in yönettiği bir dönemde, Armenialıların bu yönetimden memnun olmamalarından cesaret alan Part Kralı Vardanes'in ülkeyi işgal etme girişimleri olmuştur.⁶⁴⁶ Ancak bu sefer, destek istemiş olduğu Adiabene ve Gordyene Kralı İzates ile yaşadığı anlaşmazlık ve kardeşi Gotarzes'in tahtı ele geçirme girişimleriyle gerçekleştirilememiştir. Öte yandan Part soyluları, tahta geçen Gotarzes'e karşı Claudius'tan (MS 41-54) IV. Phraates'in torunu ve Vonones'in oğlu olan Meherdates'i istemişlerdir (MS 49).⁶⁴⁷ Sonuç olarak Romalıların desteklediği Meherdates başarısız olmuştur. Gotarzes'in ölümünden sonra vârisi olmadığı için kan bağı olan Medlerden Vonones (II) adında birini kral atamışlar. Ancak kısa bir süre sonra MS 51'de yerine oğlu I. Vologases geçmiştir. Vologases tahta çıkmadan önce İber Kralı Phrasmanes, tahtında gözü olduğunu düşündüğü oğlu Radamistus'u tatmin etmek için Armenia tahtına saldırıp Mithridates'i öldürüp yerine onu oturtmuştur. Diğer taraftan Vologases, Part tahtına oturduktan sonra kardeşi Pakorus'a Media Atropatene'yi verirken diğer kardeşi Tiridates'e Armenia tahtını

⁶⁴⁴ Bauer, s. 747; Dio, LIX. 27. 2-3, 349; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 161.

⁶⁴⁵ Mommsen, Emperors, s. 121.

⁶⁴⁶ Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 173-175.

⁶⁴⁷ Tacitus, Annals, XI. VIII-X. 1-4.

sağlamak için bir sefer düzenlemiş olup ilk başta Radamistus'u ülkeden sürmeyi başarmıştır.⁶⁴⁸ Ancak Vologeses daha sonrasında, kışın sertliği, salgın hastalıklar ve erzak eksikliği nedeniyle, fetihten vazgeçmek zorunda kaldı.⁶⁴⁹ Armenia kralsız kaldıktan sonra Radamistus, bunu fırsat bilip Armenia tahtını yeniden ele geçirmiş olup MS 51 ile MS 54 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.⁶⁵⁰

Bunun dışında diplomasiye olan bağımlılık, nadiren tehditkâr bir uygulamayla birlikte, Julio-Claudian döneminin çoğunda standart politika olarak devam etmiştir. Bu dönem boyunca Partlarla Romalılar, tutarlı bir politika ile birlikte Armenia'daki bağlı hükümdarlar ve karşılıklı olarak kabul edilmiş etki alanlarını da içeren dostluk ilişkilerini birlikte sürdürmüştür.⁶⁵¹

3.4. NERO DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ

Vologeses'in (Volagases), Adiabene hükümdarı İzates'in gereğinden fazla bağımsızlaştığından dolayı yaptığı sefer sırasında doğuda İskit ve Daha ordusu Part Ülkesi'ni basar. Bu sırada Vologeses, İzates'i yenmek üzereyken geri çekilmek zorunda kalır. Doğudaki sorunların giderildiği sırada İzates ölmüş; yerine ise kardeşi Monobazus geçmiş olup Partlara bağlılığını bildirmiştir.⁶⁵²

MS 54'te Claudius yerine Nero (MS 54-68) imparator olarak Roma'da hüküm sürmeye başlamıştı.⁶⁵³ Nero'nun yönetimi altındaki dönem, en hareketli savaş durumunun yaşandığı dönemdi. Genel olarak barış politikası egemendi. Antonius'un seferinden beri hiçbir çarpışma olmamıştı. Seneca bunu Roma'nın şerefine sürülmüş bir leke olarak görüyordu; zira Crassus ve Antonius'un intikamı henüz alınmamıştı.⁶⁵⁴

MS 58 yılı baharında, hava şartları düzeldiğinde Partlar Armenia üzerine yeniden bir sefer başlattılar. Vologeses'in bu seferi neticesinde Radamistus ülkeden kaçmak zorunda kalmış; böylece Vologeses Armenia'yı yeniden ele geçirerek

⁶⁴⁸ Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 177, 178, 183; Debevoise, Political History, ss. 176-177; Tacitus, Annals, XII. XLIV-L. 1-3.

⁶⁴⁹ Debevoise, Political History, ss. 176-177.

⁶⁵⁰ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 83.

⁶⁵¹ Bowman ve diğerleri, s. 162-163.

⁶⁵² Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 183-184.

⁶⁵³ Bivar, s. 81.

⁶⁵⁴ Mommsen, Emperors, s. 140.

kardeşi Tiridates'i kral ilan etmiştir.⁶⁵⁵ Böylelikle Armenia yeniden Partlara bağlanmış oldu.

Vologeses, kardeşini işbaşına getirdikten sonra sadece eylemlerinin gerekçeleri hakkında bilgi vermek adına Nero'ya bir elçi göndermiştir.⁶⁵⁶ Roma için itibar kaybı olan bu durum üzerine Nero, Agrippa ve Antiochus'a Part Ülkesi'ni işgal etmeleri için bir kuvvet hazırlamalarını, doğu lejyonlarının sayı bakımından desteklenmesi, Armenia sınırında savaşa hazır bir şekilde pozisyon almalarını emretmiştir.⁶⁵⁷ Ayrıca Armenia sınırında bulunan Roma kuvvetlerinin komutasını ele almak üzere Corbulo, büyük bir kuvvetle Germania'dan bölgeye gönderilmiştir.⁶⁵⁸

Corbulo ve Suriye valisi Quadratus Ummidius tarafından Vologeses'e elçi gönderilerek, Armenia'dan geri çekilmesi ve barışı sürdürmesi teşvik edilmiş; onlardan rehine vermelerini ve böylece atalarının Roma halkına duydukları saygıyla devam etmelerini tavsiye etti.⁶⁵⁹ Vologeses kardeşinin krallıktan vazgeçmesine müsaade etmezken, Corbulo ise Roma'nın sınırlarını Lucullus ve Pompeius dönemlerinde kazanılan noktalara getirmeyi kendine görev edinmişti.⁶⁶⁰ Ancak bu süreçte Kral Vologeses'in oğlu Vardanes tarafından başlatılan isyan nedeniyle Partlar Armenia'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak savaşa hazırlanmak ya da şüpheli rakiplerinden kurtulmak isteyen Vologeses, bazı Arsakid asillerini Roma'ya teslim etti⁶⁶¹ ve Armenia'daki birliklerini geri çekti. Romalılar ise orayı işgal altına almadı. Ayrıca Tiridates, Armenia tahtında oturmaya devam etmiştir.⁶⁶²

Vologeses ile oğlu arasında MS 55'ten MS 58'e kadar süren çekişme bittikten sonra Vologeses, Armenia'nın Roma'ya değil de Partlara bağlı olduğunun anlaşılması gerektiğini ilan etmiştir. Bu arada Corbulo da Lucullus ve Pompeius'un eskiden kazandığı Roma ihtişamının yeniden kazanılması gerektiğini düşünüyordu.⁶⁶³ Böylece Roma ordularının 58 yılında Armenia üzerinde yeniden hak iddia etmek üzere Part kapılarına dayanmaları ile birlikte Suriye'de devam eden barış

⁶⁵⁵ Debevoise, Political History, s. 181; Bivar, s. 81; Mommsen, Emperors, s. 140.

⁶⁵⁶ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 184.

⁶⁵⁷ Tacitus, Annals, XIII. VII, 13.

⁶⁵⁸ Dio, LXII.19.3,118; Bivar, s. 81.

⁶⁵⁹ Tacitus, Annals, XIII. VIII, 13; Bivar, s. 81.

⁶⁶⁰ Bivar, s. 81.

⁶⁶¹ Tacitus, Annals, XIII. VII, 13.

⁶⁶² Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 185.

⁶⁶³ Tacitus, Annals, XIII. XXXIV, 57; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 185.

ortamı sona ermiştir.⁶⁶⁴ Vologeses tarafından desteklenen Tiridates, Armenia'nın dört bir köşesindeki bütün Roma destekçilerine saldırı düzenlemeleri için savaşçılar göndermiştir. Corbula da müttefikleri Commagene Kralı Antiochus, Iberia Kralı Pharasmenes ve Moşi (Moschi) kabilelerini Armenia'ya saldırılar düzenlemeleri için desteklerini almıştır.⁶⁶⁵ Part yöneticisi ve Armenia kralının teslim olmayı kabul etmemeleri üzerine, Corbulo başkent Artaxata üzerine yürüyerek MS 58 yılında orayı ve sonrasında da yine büyük bir şehir olan Tigranocerta'yı MS 60'da ele geçirmiştir. Yeniden hâkimiyet iddia etmeye çalışsa da başarısız olan Tiridates sürgüne gönderilmiş, böylece Corbulo bütün Armenia'yı ele geçirmiştir.⁶⁶⁶ Romalıların Armenia'yı ele geçirmelerini kolaylaştıran durum, bu süreçte Hyrcanialıların Part Ülkesi'ne akın edince Vologeses'in, kardeşine yardım edememesidir. Tiridates'in MS 60'ta Media üzerinden Armenia'ya yönelik bir girişimi daha olduysa da Roma kuvvetleri tarafından geri püskürtüldü.⁶⁶⁷ Bunun üzerine Nero, MS 60-61 yıllarında egemenliği üstlenmek üzere Cappadocia Kralı Archelaos'un torunu olan Tigranes'i Armenia tahtına oturttu.⁶⁶⁸ Ayrıca Armenia topraklarının bazı bölümleri, bölgenin kontrolünü kolaylaştırmak için İberialı Pharasmanes, Pontuslu Polemo, Küçük Armenialı Aristobulus ve Commageneli Antiochus arasında paylaştırıldı.⁶⁶⁹ Ayrıca Corbulo, Tigranes'i desteklemeleri için Armenia'ya askeri birlikler bıraktı.⁶⁷⁰

Vologeses, Corbulo'nun kazandığı başarılarını ve yabancı bir prens olan Tigranes'in Armenia kralı ilan edildiğini duyunca kardeşi Tiridates'in kovulmasıyla aşağılanan Arsakidlerin intikamını almaya istekli olmasına rağmen, ilk başta bir tepki verememiştir.⁶⁷¹ Ancak Hyrcania ile ilgili sorunlar çözüldükten sonra Vologeses yeniden Armenia ile ilgilenmeye başladı. Bu arada yeni Armenia Kralı Tigranes, şimdiki konumunu hak ettiğini göstermek için MS 61'de Adiabene'ye seferlerde

⁶⁶⁴ Bunson, "Corbulo, Gnaeus Domitius", s. 152.

⁶⁶⁵ Debevoise, Political History, s. 182; Bivar, s. 81.

⁶⁶⁶ Dio, LXII. 20. 1, 119; Debevoise, Political History, ss. 183-184; Bunson, "Corbulo, Gnaeus Domitius", s. 152; Mommsen, Emperors, s. 150; B. G. Niebuhr, **The History of Rome**, 2. Baskı, Cilt: 3, J. Wertheimer and Co., London, 1852, s. 198.

⁶⁶⁷ Tiridates anlaşma teklifinde bulunsa da, Corbulo Vologeses'in Hyrcania'daki isyan nedeniyle geri çekilmek zorunda olduğunu ve bu nedenle Tiridates'in desteksiz kalacağını biliyordu. Bkz. Bivar, ss. 82-83; Debevoise, Political History, s. 182.

⁶⁶⁸ Tacitus, Annals, XIV. XXVI, 151; Debevoise, Political History, s. 185; Bunson, "Corbulo, Gnaeus Domitius", s. 152.

⁶⁶⁹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 186.

⁶⁷⁰ Debevoise, Political History, s. 185.

⁶⁷¹ Tacitus, Annals, XIV. I, 217.

bulunup orada yağma faaliyetlerinde bulunuyordu. Bunun üzerine Vologeses, bir Part komutanı olan Monaeses ile Adiabene hükümdarı Monobazus'a Armenia üzerine sefere çıkmalarını emretti.⁶⁷² Kısa bir süre sonra Vologeses, karşı taarruza geçince Tigranes, Suriye'deki birliklerden yardım istemek zorunda kalmıştır.⁶⁷³ Corbulo bu yüzden Armenia'ya iki lejyon (IV Scythica ve XII Fulminata), Fırat üzerine ise üç lejyon (III Gallica, VI Ferrata ve X Fretensis) yerleştirdi. Ayrıca Nero'dan Armenia'nın sorumluluğunu almak üzere ilave bir komutanın gönderilmesini talep etti. Ancak buna rağmen Partların yaptığı başarılı saldırıyla Tigranes, Tigranocerta'ya çekilmek zorunda kaldı; sonrasında ise kuşatıldı.⁶⁷⁴ Romalılar çok iyi hazırlandıkları ve şehri çok güçlü kuşattıkları için⁶⁷⁵ bir süre sonra Adiabene birlikleri ağır kayıplar verdi, böylece bu durum Part kuvvetlerinin cesaretlerini kaybetmelerine neden oldu.⁶⁷⁶

Vologeses, Nisibis'e doğru ilerlediğinde orada Corbulo'nun gönderdiği elçilerce karşılandı. Bunlar Vologeses'i, Armenia'ya yaptığı saldırıya karşı Mezopotamya'yı istila etmekle tehdit etti. Bunun üzerine Partlar bir düzenleme yapılması fikrine yanaştılar. Tigranocerta kuşatmasını kaldırıp Romalıların da çekilmesi koşuluyla Armenia'dan çekildiler. Armenia'ya sahip olmak ve kalıcı bir barışın sağlanması için Nero'ya elçiler göndereceğini söyledi.⁶⁷⁷ Elçiler dönene kadar barış olacak ve taraflar herhangi bir saldırıda bulunmayacaktı.⁶⁷⁸ Ancak Nero, ona hemen ve belirli bir cevap göndermedi fakat Lucius Caesennius Paetus'u Armenia bölgesinde ayaklanma olmaması için Cappadocia'ya sevk etti.⁶⁷⁹

Romalı komutanlar kısa bir süre sonra sonbahar seferine çıktılar. Corbulo, Fırat'ı geçtikten sonra bölgede bir ordugâh kurdu. Paetus ise iki lejyonla Armenia'ya girdi. Bazı kaleler ele geçirip yağmalarda bulunduktan sonra kışın yaklaşması ve

⁶⁷² Debevoise, Political History, s. 186; Bivar, s. 83; Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 186-187.

⁶⁷³ Bu arada Quadratus Ummidius ölümüyle boşalan Suriye valiliğine Corbulo getirilmişti. Bkz.

Bunson, "Corbulo, Gnaeus Domitius", s. 152.

⁶⁷⁴ Tacitus, Annals, XV. V, 223; Debevoise, Political History, s. 187.

⁶⁷⁵ Debevoise, Political History, s. 187.

⁶⁷⁶ Bivar, s. 83.

⁶⁷⁷ Tacitus, Annals, XV. VI, 225; Dio, LXII. 20. 3, 121; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 188; Ayrıca Part süvarisinin yemleri çekirge saldırısı ile yok olduğu için Vologases barışa eğilimliydi. Bu nedenlerden dolayı bir anlaşmaya varıldı. Bkz. Debevoise, Political History, s. 187.

⁶⁷⁸ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 188.

⁶⁷⁹ Dio, LXII. 20. 4, 121; Bunson, "Corbulo, Gnaeus Domitius", s. 152; Corbulo, Partları tamamen Armenia'dan çıkarmak istemiş; ancak hükümet anlaşmayı onaylamamış ve Corbulo'nun komuta yetkisini kısıtlayıp onu yeni görev yeri olan Suriye'ye yönlendirmiştir. Bkz. Mommsen, Emperors, s. 150; Paetus ise Armenia'ya doğrudan Roma idaresi altına almayı düşünüyordu. Bkz. Bivar, s. 84.

düşmanın gözükmemesi üzerine birliklerini çekti ve seferin bittiğine dair Nero'ya haber gönderdi. Bununla birlikte lejyonlarını uzak bölgelere yönlendirdi.⁶⁸⁰ Böylece Partlar tüm güçlerini Armenia'ya doğru çevirdiler. Hazırlıksız yakalanan Paetus, Partlara karşı başarısız oldu; bu yüzden Suriye'de bulunan Corbulo'dan yardım istedi. Corbulo Fırat üzerindeki kaleleri korumak için ordusunun yarısını Suriye'de bıraktı.⁶⁸¹ Corbulo'nun varmasına az bir süre kala Paetus, Vologases ile görüşmeyi teklif etti. Sonuçta Romalıların silah ve gereçlerini bırakıp Cappadocia'ya kadar engellenmeden Armenia'dan çekilmelerine izin verilecek; Roma'ya gönderilen elçi dönünceye kadar bırakışma devam edecek; Armenia yeniden işgal edilmeyecek ve Romalılar Arsanias (Murat Nehri) üzerinde bir köprü yapacaktı.⁶⁸² Daha sonrasında Vologases, Corbulo'dan Fırat kıyısından çekilmeleri ve sınır olarak bırakılmasını istedi. Corbulo ise bunu, Partların Armenia'yı terk etmeleri şartıyla yapacağını söylemiş; sonuçta anlaşma, bu koşullarda sağlanmıştır.⁶⁸³

Vologases'in gönderdiği elçiler MS 63 yılı baharında Roma'ya vardı. Elçiler Tiridates'in Armenia tacını Roma karargâhında almasını önerdi. Ancak talebin reddedilmesine rağmen, elçiler hediyelerle geri gönderildi. Sonrasında ise Romalılar yeniden saygınlık kazanmak için Armenia üzerine sefere çıktılar.⁶⁸⁴ Romalıların bölgede terör estirmeye başlamasıyla Partlar barış önerisinde bulundu. Anlaşma talebi kabul edilip koşulları öncekine benzer bir anlaşma yapıldı. Sonuçta MS 66'da Roma'da düzenlenen bir törenle Tiridates, Nero'nun elinden Armenia krallık tacını taktı.⁶⁸⁵ Böylece Roma, Part üstünlüğünü tanımış olmakla birlikte Armenia yeniden Part etkisi altına girdi.

Bu dönemde Roma'ya herhangi bir eyalet dâhil edilmemiştir. Öte yandan, doğuya yapılmış olan çoğu sefer sonucunda Partların daha avantajlı çıktığı söylenebilir. Zira Partlar, Armenia'ya kendi çıkarları doğrultusunda yönetebileceği bir kral atamıştır.

⁶⁸⁰ Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 188-189; Tacitus, Annals, XV. VII-VIII, 227; Debevoise, Political History, s.188.

⁶⁸¹ Tacitus, Annals, XV. XII, 233; Debevoise, Political History, s.189.

⁶⁸² Dio, LXII. 21. 2-4, 123; Bivar, s. 84; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 190; Mommsen, Emperors, s. 150.

⁶⁸³ Tacitus, Annals, XV. XVII, 243; Dio, LXII. 22. 2-3, 125.

⁶⁸⁴ Debevoise, Political History, s. 192; Bivar, s. 84.

⁶⁸⁵ Dio, LXII. 3. 4, 121 ve Dio, LXII. 5. 4, 145; Debevoise, Political History, s. 193; Freeman, s. 476; Bauer, s. 756; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 191; Bunson, "Armenia and Armenia Minor", s. 39; Ghirshman, s. 257; Niebuhr, s. 198.

3.5. VESPASIANUS DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ

Vespasian döneminde (MS 69-79) Roma-Part ilişkilerinin sakin bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Barışçıl bir politikanın izlenmesiyle taraflar arasında herhangi bir çatışma yaşanmamıştır. Bununla birlikte Romalılar ve Partlar arasında bazı gelişmeler yaşanmıştır.

Nero'nun ölümünden (MS 69) sonra Roma'da yaşanan iç savaşta Vespasian, arka taraftan saldırıya maruz kalmamayı garantilemek amacıyla, imparatorluğa aday olduğunu Partlara elçiler vasıtasıyla bildirip onlardan şimdiye kadar sürdürmüş oldukları barışçıl tutuma devam etmeleri istenmiştir (MS 70).⁶⁸⁶ Vologeses buna uymakla birlikte İskenderiye'ye elçiler göndererek kendisine 40.000 Part süvarisiyle yardım sağlamayı önermiş; ancak Vitellians'ın yenilgisi üzerine Vespasian, sorunun çözüldüğünü ve buna gerek kalmadığını söyleyip yardımı geri çevirmiştir.⁶⁸⁷

MS 72 yılında Suriye Valisi Caesennius Paetus, Commagene Kralı Antiochus'un Romalılara karşı Partlarla işbirliğine gireceği ile ilgili bir bilgi aldığına dair Vespasianus'a haber gönderdi.⁶⁸⁸ Paetus'a göre yaşlı Kral Antiochus ile oğlu Epiphanes'in ikisi de bu işin içindeydi ve Partlar ile anlaşmaya varılmıştı. Toprak aktarımı bir kez olursa Roma erki ciddi bir şekilde bozulacaktı. Partlar, Fırat nehrinin en kolay geçilebildiği Commagene'nin başkenti Samosata'yı (Samsat) ele geçirirse Roma eyaletlerine zorlanmadan girip çıkabilirdi.⁶⁸⁹ Bunun üzerine Vespasian'dan gerekli yetkileri alan Paetus, aniden Antiochus üzerine yürüyüp başkenti savaşmadan ele geçirdi.⁶⁹⁰ Yaşlı kral, sorunları barışçıl yoldan çözmek istemişken bu duruma gücenen oğulları Epiphanes ve Callinicus savaşıma karar verdiler. Toplayabildikleri kuvvetle Paetus'a saldırdılar; ancak bütün bir gün boyunca sürüp iki tarafın da üstünlük sağlayamamasıyla biten bir vuruşma oldu.⁶⁹¹

Antiochus Roma'ya hep sadık kalmış bir müttefik olduğu için Vespasian'ın adaletine güvenerek direnmeyip eşi ve çocuklarıyla birlikte Roma'ya sığınmak üzere

⁶⁸⁶ Tacitus, *Histories*, II. 82, 189; Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 199.

⁶⁸⁷ Debevoise, *Political History*, s. 197; Tacitus, *Histories*, IV. 52, 354.

⁶⁸⁸ Miriam Griffin, "The Flavians", **Cambridge Ancient History: The High Empire: A.D. 70.- A.D. 192**, (Ed. Alan K. Bowman ve diğerleri), Cilt: 11, Cambridge University Press, New York, 2000, (Flavians), s. 39.

⁶⁸⁹ Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 200; Paetus bu seferde Chalcisli Aristobulus ve Emesalı Sohaemus'un desteğini almıştır. Bkz. Debevoise, *Political History*, s. 198.

⁶⁹⁰ Griffin, *Flavians*, s. 39.

⁶⁹¹ Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 200.

Tarsus'a gitti.⁶⁹² İlk başta Paetus tarafından tutuklansa da sonrasında Vespasian'ın emriyle kendisine hak ettiği şekilde davranılmış olup Sparta'ya gönderilmiştir.⁶⁹³ Bu durum, orduda büyük bir moral bozukluğuna neden oldu ve kuvvetleri dağılmaya başlayınca iki prens, yanlarında sadece on kişilik korumayla Vologeses'e sığınmak için kaçtılar. Partlar arasında iyi muamele gördüler; ancak Vologeses onlara herhangi bir yardımda bulunmadı.⁶⁹⁴ Buna karşın Vologeses'in muhtemelen, Paetus'un onları yok yere suçladığını bildiren bir mektup gönderdi;⁶⁹⁵ ancak prensler daha sonra Vespasianus tarafından gönderilen C. Velius Rufus'a teslim edildi.⁶⁹⁶ Vespasianus'un, en azından, onların suçsuzluğuna inandığı anlaşılmaktadır; zira Commagene'nin bir Roma eyaleti olarak kalmasına; ayrıca iki prens ile babalarının Roma'da yaşamalarına karar verdi.⁶⁹⁷

Vespasian'ın saltanat döneminde Roma ve Parthia arasında yaşanan bir diğer önemli gelişme göçebe Alanlar'ın etkisiyle gerçekleşmiştir. Azak Denizi'nde, Tanais (Don Nehri) üzerinde bulunan Alanlar, muhtemelen yağma amacıyla Hazar Denizi Geçitleri'nin batısındaki ülkeleri işgal etti (MS 72). Media Atropatene'ye gelip Kral Pakorus'u dağlara sürerek ülkesini yağmaladılar, daha sonra Armenia'ya geçip Tiridates'i yendiler.⁶⁹⁸ Bunun üzerine Vologeses bu saldırıları püskürtmek için Vespasian'dan, Titus veya Domitian komutasında kendisine yardım gönderilmesini talep etti. Domitian, bir askeri başarı şansı için heveslenmiş olsa da imparator, başkalarının işine karışılmaması gerekçesiyle bu tür bir yardımı reddetmekle birlikte Kafkaslarda kendileri için hem Alanlara hem de Partlara karşı önlem olarak İberialı Mithridat ile işbirliği yaptı.⁶⁹⁹ Sonuçta Alanlar, Media Atropatene ve Armenia'yı yağmaladıktan sonra çok sayıda tutsakla ülkelerine döndüler.⁷⁰⁰

Partlar ve Vespasian arasındaki ilişkiler, belki de sınır savunmasına yönelik bu ciddi girişim nedeniyle iyi durumda kaldı.⁷⁰¹ Sonuç olarak Alan akınları neticesinde MS 72 yılında Part İmparatorluğu parçalanmaya başladı. Öte yandan MS

⁶⁹² Debevoise, *Political History*, s. 198.

⁶⁹³ Griffin, *Flavians*, s. 39.

⁶⁹⁴ Debevoise, *Political History*, s. 199.

⁶⁹⁵ Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 201.

⁶⁹⁶ Griffin, *Flavians*, s. 39.

⁶⁹⁷ Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 201.

⁶⁹⁸ Mommsen, *Emperors*, s. 287; Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 201.

⁶⁹⁹ Debevoise, *Political History*, s. 201; Griffin, *Flavians*, s. 40.

⁷⁰⁰ Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 201.

⁷⁰¹ Mommsen, *Emperors*, s. 287.

70 civarında Cappadocia, valilikle yönetilen bir eyalet haline getirildi. Böylelikle Armenia, Cappadocia’da büyük bir genel komutanlık kurularak uzun vadede korunabilirdi. MS 72 ve 73 yıllarında Küçük Armenia (Armenia Minor) ve Commagene eyalet haline getirilip buralarda garnizonlar kuruldu.⁷⁰² MS 72’de alınan bu önlem, Armenia sınırı ve o bölgenin güvenliği açısından önemliydi.⁷⁰³ MS 74 yılından biraz önce, Galba tarafından birleştirilmiş olan Galatia, Pamphylia’dan ayrıldı. Yine Cappadocia-Galatia’nın güçlendirilmesi, başka halklar tarafından yapılan istilalarla açıklanmaktadır.⁷⁰⁴

Vologeses, MS 79 yılına kadar Part tahtında kalırken⁷⁰⁵ aynı tarihte Vespasian hastalanıp öldü.⁷⁰⁶ Vologeses’ten sonra gelen Pakorus’un otuz yıllık bir egemenlik sürdüğü bilinmektedir. Bu süreçte Partlarla herhangi bir savaş meydana gelmese de bazı gelişmeler yaşanmıştır. Pakorus, MS 89’da Nero olduğunu iddia eden bir kişiyi desteklemiştir. Domitian ve Traianus’un karşısı olan Büyük Dacia Şefi Decebalus ile dostça ilişkilerde bulunmuş; ayrıca Osroene’yi para karşılığı Abgarus’a satmıştır.⁷⁰⁷

3.6. TRAIANUS DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ

Nero döneminde yapılan anlaşmaya göre Armenia Roma’ya bağlı bir krallık sayılmış olup bu tahta yerleştirilen bir kral için Roma imparatorunun onayının alınması gerekiyordu. Ancak Traianus’un (Trajan) (MS 98-117) hükümdarlık dönemine gelindiğinde bu kural ihlal edilecek, yıllardır süren dostluk ve bölgedeki dinginliğin yerini yeniden karmaşa alacaktı.

Part Kralı Chosroes (veya Osroes), Tiridates’i Armenia tahtından uzaklaştırdıktan sonra yerine II. Pakorus’un oğlu Axidares’i yerleştirdi. Roma’ya

⁷⁰² Debevoise, Political History, ss. 199, 213; Griffin, Flavians, s. 39; Mommsen, Emperors, ss. 151, 174.

⁷⁰³ Mommsen, Emperors, s. 287.

⁷⁰⁴ Griffin, Flavians, ss. 39-40.

⁷⁰⁵ Bivar, s. 86.

⁷⁰⁶ Dio, LXVI. 17. 1, 295.

⁷⁰⁷ 79 Yılında doğuda, gerçekte Küçük Asya kökenli bir Roma vatandaşı olan Terentius Maximus isimli sahte bir Nero ortaya çıktı. Fırat’a kadar ilerledi, ancak en sonunda IV. Artabanus’a sığınmaya zorlandı. Armenia’yı tekrar Part kontrolü altına geri döndürdüğü gerekçesiyle Sahte Nero, Partlar tarafından hoş karşılandı. Düzenbazlığı keşfedildiğinde ve öldüğü sırada onu iade etmeye yönelik hazırlıklar yapılıyordu. Bkz. Debevoise, Political History, s. 217; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 201; Griffin, Flavians, s. 41; Mommsen, Emperors, s. 288.

danışılmadan alınan bu karar, Nero dönemindeki anlayışmaya aykırıydı ve böylece zaten bahane arayan Traianus için savaş sebebi oldu.⁷⁰⁸ Armenia sorunu ve Partların yaşadıkları kargaşalardan dolayı doğuda kolay fetihler yapılabileceği düşüncesi Traianus için doğu seferini cazip kılsa da, enerjisini bu tarafa yönlendirmesi ancak Dacia savaşlarının sona ermesi ile mümkün olmuştur. Böylelikle 27 Ekim 113'te Traianus doğruya doğru yeni zaferler için yola koyuldu. Yapılan bu seferle ilgi antik kaynaklar oldukça az olmakla birlikte sorunludur.⁷⁰⁹

Traianus, Atina'ya vardığında Part Kralı Chosroes'in savaşı önlemek amacıyla gönderdiği elçi tarafından karşılandı. Elçi barış teklifinde bulunup Axidares'in Part tahtından uzaklaştırıldığını bildirip yerine ise kardeşi Parthamasiris'in kral olarak tanınmasını ve tacın Traianus tarafından takılmasını talep etti.⁷¹⁰ Parthamasiris de Pakorus'un oğluydu. Ancak imparator, getirilen hediyeleri kabul etmemekle beraber ne yazılı ne de sözlü bir cevap verdi. Bununla birlikte: *“Dostluk icraat ile belli olur, sözle değil.”* şeklinde bir karşılık verdiği söylenir. Ardından Antioch'a doğru yola koyuldu.⁷¹¹

Traianus MS 114 yılının başlarında ulaştığı Antioch'da Osroene hükümdarı olan ve Romalılar ile Partlar arasında tarafsız kalmaya çalışan Abgarus'tan dostluk mesajları ve hediyeler almıştır.⁷¹² Bu arada Traianus'a yazdığı mektuba cevap alamayan Parthamasiris, Melitene'den sonra Elegeia'ya (İllica, Erzurumun batısı) varan imparatoru orada karşıladı. İmparatorun huzuruna çıktıktan sonra Nero'nun Armenia tacını Tiridates'in başına koyduğu gibi, tacı yeniden almak ümidiyle imparatorun ayaklarının önüne bıraktı.⁷¹³ Ancak Traianus bekleneni yapmadı. Zira tacı kimseye vermeyi düşünmediğini, Armenia'nın Roma'ya ait olduğunu ve burada Romalı bir valinin bulunması gerektiğini söyledi. Ayrıca Parthamasiris'in gitmesine

⁷⁰⁸ Miriam Griffin, “Nerva to Hadrian”, **Cambridge Ancient History: The High Empire: A.D 70.- A.D. 192**, (Ed. Alan K. Bowman ve diğerleri), Cilt: 11, Cambridge University Press, New York, 2000, (Hadrian), s. 123; Bivar, s. 87; Marsha E. Ackermann ve diğerleri, “Trajan and Hadrian”, **Encyclopedia of World History**, Facts On File, New York, 2008, s. 388.

⁷⁰⁹ Debevoise, Political History, s. 218; Griffin, Hadrian, s. 124.

⁷¹⁰ Curtis, s. 12; Bivar, s. 87; Niebuhr, s. 226.

⁷¹¹ Dio, LXVIII. 17. 2-3; Griffin, Hadrian, s. 124.

⁷¹² Debevoise, Political History, s. 219.

⁷¹³ İlk mektubu “kral” imzasıyla yazan Parthamasiris, cevap gelmeyince hiçbir unvan kullanmadan yeniden bir mektup yazdı. Kendisinden bir takım istekleri olacağını belirterek Cappadocia valisi Marcus Junius'un kendisine gönderilmesini istedi. Traianus dolayısıyla kendisi Arsamosata'ya ilerlerken ona Junius'un oğlunu gönderdi ve burayı hiç mücadele etmeden ele geçirdi. Bkz. Dio, LXVIII.19. 1-3, 397; Mommsen, s. 288; Bu sahne üzerinde “Rex PARTHVS” yazılı altından yapılmış madeni bir parada temsil edilmiştir. Bunun için bkz. Debevoise, Political History, s. 222.

izin verdi; ancak Parthamasiris yola çıktıktan sonra yanına verilen süvariler tarafından öldürüldü.⁷¹⁴

Parthamasiris'in ölümünden sonra bütün Armenia ele geçirildi. Bunun üzerine komşu ülkeler olan Heniochi ve Machelones Kralı Anchialus, İber, Sauromatae, Colchis kralları ve Kimmer Boğazı üzerinde yaşayan halklarla dostluk kuruldu; Albanlara yeni bir kral verildi. Kuzeydeki işler çözüldükten sonra Traianus, güneye doğru ilerledi.⁷¹⁵ Armenialıların bütün ülkelerini ele geçirdiği ve birçok kralı da yenip bazıları da gönüllü teslim olduğundan, senato Traianus'a tüm alışılmış onursal hakları fazlasıyla verdi, daha da ötesi *Optimus (En Mükemmel)* unvanını bahşetti (MS 114).⁷¹⁶

Traianus, Armenia'dan sonra yönünü muhtemelen o zamanlar Adiabene'nin bir parçası olan Mardin ve Nisibis'e çevirmiştir. MS 115 yılında Osroene'nin başkenti Edessa'yı (Urfa) ziyaret eden Traianus, orada ilk kez gördüğü Abgarus'a kolayca boyun eğdirdi.⁷¹⁷

Yaşanan gelişmeler sonrasında, Sincar dağları ve Habur Nehri hattında, daha güneye yeni ve kısaltılmış Roma sınırı tesis edilecekti. Böylece güneyde, Fırat ve Habur arasında Anthemusia olarak bilinen bölgeye; doğuda ise Batnae (Suruç), Nisibis ile Gordyene ya da Mons Masius (Mazıdağı) olarak bilinen dağlık bölgeye karşı saldırılara başlandı.⁷¹⁸ MS 116'da Nisibis ve Batnae ele geçirildikten sonra Traianus'a *Parthicus Maximus (En Büyük Part Fatihi)* unvanı verildi.⁷¹⁹ Traianus

⁷¹⁴ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 209; Dio, LXVIII. 20. 2-3, 399; F. A. Lepper, "Trajan's Parthian War", *The Journal of Roman Studies*, Cilt: 39, 1949, <http://www.jstor.org/stable/297713>, (24.02.2018), ss. 121-132; Nöldeke, s. 73.

⁷¹⁵ Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 210-211; Dio, LXVIII. 19. 3, 397; Eutropius, s. 199; Ayrıca Lucius Quietus, bir kısım asker ile birlikte Van Gölü'nün doğusunda yaşadığı düşünülen Mardilerin üzerine gönderilmiş olup bu halkın tamamen yok edildiği söylenebilir. Bkz. Debevoise, Political History, s. 224; Armenialılar ve Partlar, Armenia'nın fethine karşı herhangi tepkide bulunmadı. Bkz. Ghirshman, s. 257; Mommsen, Emperors, s. 288.

⁷¹⁶ Dio, LXVIII. 23. 1, 401; Lepper, s. 124.

⁷¹⁷ Debevoise, Political History, ss. 225-229; Dio, LXVIII. 21. 1, 401.

⁷¹⁸ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 211; Bivar, s. 88.

⁷¹⁹ Dio, LXVIII. 23. 2, 401; Lepper, s. 124; Zafer kazanan komutanlar için uygulanan "Cesaret üzerine takma ad" uygulaması gereği verilen adların kaynağını, genellikle mağlup edilen halklar oluşturmaktaydı. İmparatorlar bu uygulamayı kabul ederek, bizzat liderlik ettikleri savaşlarda yendikleri insanların isimlerini kendi isimlerine eklemeye başlamışlardır. Bkz. Campbell, Rome, s. 146; Bu fetihler üzerine Traianus'un paraları, üzerinde "Parthia Capta" ve "Rex Parthis datus" sloganları olacak basılmıştır. Bkz. Curtis, s.12; Bu şekilde bastırılan paralardan Traianus'un niyetinin, Part'ı, statüsünü düşürmek suretiyle Roma'ya bağlı krallıklar grubuna dâhil etmek olduğu fazlasıyla belli olmaktadır. Bkz. Mommsen, Emperors, s. 289.

Nisibis-Singara yolu üzerindeki Karşı (Karshi) köyündeyken ona bu haber gelmiştir.⁷²⁰

Traianus, Adiabene'ye saldırdığı zaman Part Kralı Chosroes savaştan uzak durdu. Adiabene Krallığı başka bir eyalet haline getirildi.⁷²¹ Böylece Dicle ile Zagros Dağları arasındaki tüm bölge işgal edildi. Dicle'yi geçip Mezopotamya'ya girerek Hatra'yı aldı. Daha sonra Fırat kıyısındaki *Hit* ile *Babil*'i kolayca aldı. Ayrıca Seleucia'dan sonra Part başkenti Ctesiphon da ele geçirildi (MS 116).⁷²² Bu sırada Traianus şehre girdiğinde Part kralı, hazinesi ve ailesiyle beraber çoktan kaçmıştı. Burada *İmparator* olarak selamlandı ve 20 Şubat MS 116 tarihinde senato, *Parthicus* unvanını onayladı. Yeni fethedilen topraklar haraca bağlandı.⁷²³ Assyria adındaki Mezopotamya bölgesi, Eutropius ve Festus'a göre, Armenia ve Mezopotamya ile birlikte eyalet yapılmıştı.⁷²⁴

Büyük İskender'e özenen Traianus, Dicle nehrinden aşağı inerek Mesene'yi aldıktan sonra keşif amacıyla Basra Körfezi kıyılarına ulaştı ve belki de daha da uzağa gitmeyi düşündü, fakat bu sırada tüm yeni eyaletler Roma garnizonlarına karşı ayaklandı.⁷²⁵ Doğu Akdeniz ve Mezopotamya'daki Yahudiler, Romalıların Partlarla meşgul olmasını fırsat bilerek ayaklandılar.⁷²⁶ Seleucia, Hatra, Nisibis ve Edessa'da yerliler silahlanmış olmakla birlikte dönüş yollarını tutmuştu.⁷²⁷ Traianus meydana gelen karmaşa ve isyanı Babil'de öğrendi. İsyanlılara karşı Lusius ve Maximus'u gönderdi. Maximus yenilirken Lusius pek çok başarı dışında Nisibis ve Edessa'yı yeniden ele geçirip yağmaladı. Seleucia da Erucius Clarus, Julius Alexander ve yardımcıları tarafından ele geçirildi.⁷²⁸ Dönüş yolunda yapılan Hatra kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı ve Roma ordusu kendi sınırlarına geri çekilmeye zorlandı. MS 117 yılının sonbaharında Romalılar sadece Babil'den tamamen geri çekilmedi;

⁷²⁰ Bivar, s. 88.

⁷²¹ Ghirshman, s. 258.

⁷²² Eutropius, s. 199; Bunson, "Armenia and Armenia Minor", s. 39; Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 212-213; Bunson, "Arsacid Dynasty", s. 41; Part kralının kızı ve ünlü altın tahtı Ctesiphon'da alınan ganimetler arasında yer alıyordu. Bkz. Debevoise, Political History, s. 233.

⁷²³ Debevoise, Political History, s. 233; Burgan, s. 64.

⁷²⁴ Griffin, Hadrian, s. 125; Patrick Le Roux, **Roma İmparatorluğu**, Kültür Kitaplığı: 40, Tarih: 12, 2. Baskı, Dost Yayınları, Ankara, 2006, s. 19.

⁷²⁵ Burgan, s. 64; Eutropius, s. 199; Griffin, Hadrian, s. 127; Niebuhr, s. 226; Nöldeke, s. 73.

⁷²⁶ Bauer, s. 767; Campbell, Rome, s. 112.

⁷²⁷ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 214.

⁷²⁸ Dio, LXVIII. 30. 1-2, 419.

bir kez daha Dura-Europos'tan birliklerini tahliye etti.⁷²⁹ Bu doğrultuda meydana gelen gelişmeler seferin devam etmesini engellemiştir.⁷³⁰

Yaşanan olaylar neticesinde Traianus, politikasını değiştirmesi gerektiğini anladı. Bunun üzerine Aşağı Mezopotamya'yı; Armenia, Yukarı Mezopotamya ve Adiabene gibi eyalet yapmak yerine buraya yerli bir kral atamaya karar verdi.⁷³¹ Zira Traianus Partların da isyana başlayabileceğinden korkmuştu. Bu yüzden durumu kontrol altına almak amacıyla Roma yanlısı olan Parthamaspatēs'i törenle Part tahtına yerleştirdi.⁷³²

MS 117 yılının ilkbaharında Traianus, yeni iller üzerinde kontrolü sağlamak üzere Mezopotamya'ya başka bir sefer için hazırlık yaptı. Bu arada Partlar Parthamaspatēs'i reddetti ve Romalılar geri çekildiğinde Chosroes'in, kontrolü tekrar sağladığına dair bazı göstergeler vardır.⁷³³ İmparatorun sağlığı Hatra kuşatmasından kısa bir süre sonra bozuldu ve hastalık, yeni planlarından vazgeçmesine neden oldu. Böylece Traianus, Publius Aelius Hadrianus'u ordu ile Suriye'de bırakarak gemiyle Roma'ya yola çıktı.⁷³⁴ Böylece Romalıların Armenia, Mezopotamya'nın büyük bir bölümünü ve Part ülkesini fethetme girişimleri her çeşit zorluk ve tehlikelerle başarısızlığa uğradı, diğer bir deyişle Traianus'un masraflı Part Savaşı kalıcı başarı elde etmedi.⁷³⁵

Roma'ya dönmek için yola çıkan Traianus, on dokuz yıl altı ay saltanat sürdükten sonra 9 Ağustos MS 117 yılında Traianopolis de denen Cilicia'daki Selinus'ta (Antalya, Gazipaşa) öldü. Hadrianus, 117 yılında sabit bir sınır hattı oluşturma politikası gereği ele geçirilen toprakların birçoğunu iade etmiştir.⁷³⁶

⁷²⁹ Bivar, s. 91; Ghirshman, s. 258.

⁷³⁰ Nöldeke, s. 73.

⁷³¹ Griffin, Hadrian, s. 125; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 214; Niebuhr, s. 227.

⁷³² Dio, LXVIII. 30. 3, 419.

⁷³³ Debevoise, Political History, s. 239.

⁷³⁴ Dio, LXVIII. 33. 1-2, 423; Debevoise, Political History, s. 239.

⁷³⁵ Dio, LXVIII. 33. 1-2, 423.

⁷³⁶ Bivar, s. 91; Dio, LXVIII. 33. 3, 423; Griffin, Hadrian, s. 124; Bunson, "Arsacid Dynasty", s. 41; Burgan, s. 64; Zaferi kutlandığı sırada çoktan ölmüş olan Traianus, tam da bu nedenle *Divus Parthicus* unvanını kullanan tek imparator olarak tarihte yerini almıştır. Bkz. Mommsen, Emperors, s. 290.

3.7. HADRIANUS DÖNEMİ ROMA-PART MÜCADELELERİ

Yeni imparator Hadrianus (Hadrian) (MS 117-138), MS 117 yılında tahta çıkmasıyla Roma dış politikasında mantık ve şartlar gereği kesin bir değişim yaşandı. Traianus'un kendi ülkesine katmaya teşebbüs ettiği yeni illere yönelik talepler geçersiz oldu ve sınır bir kez daha eski Fırat hattıyla sınırlandırıldı.⁷³⁷ Zira bu dönemde Moorlar saldırılarını arttırmış, Sarmatlar savaş ilan etmiş, Britonlar Roma hâkimiyetinde tutulamamış, Mısır'da kargaşa baş göstermiş ve en nihayetinde Libya ve Filistin isyan etme cesareti göstermişlerdir. Fırat ve Dicle'nin doğusundaki bütün kuşatmalardan vazgeçmiştir.⁷³⁸ Buna karşın Kral Parthamaspatēs'i tamamen izole edip terk etmek uygun olmayacağı için kendisine küçük bir krallık verilmiş; ancak ele geçirilen diğer bütün vilayetler Hadrianus tarafından serbest bırakılarak Partlara tam bağımsızlık verilmiştir. Böylece Part halkı ve yeniden tahta çıkan Kral Chosroes ile iyi ilişkiler tesis edilmiştir.⁷³⁹

Roma birliklerinin ayrılmasından kısa süre sonra Partlar tarafından reddedilen Parthamaspatēs, Hadrianus tarafından Osroene'ye verildi. Baktria krallarının Hadrianus'a, dostluk arayışı için elçiler göndermiş olduğuna yönelik raporlar mevcuttur.⁷⁴⁰ Hadrianus'un Assyria ile Mezopotamya'dan kendi isteğiyle çekilmesi bütün egemenliği süresince Parthia ile barış içinde kalmasını sağladı.⁷⁴¹

Ünlü tarihçi Flavius Arrianus'un MS 131-137 yılları arasındaki Cappadocia valiliği sırasında Alanlar, Part ve Roma topraklarına, doğuda İber kralının sebep olduğu düşünülen akınlarda bulundu. Bu sırada Part Kralı Vologeses Alanlara karşı yine Roma'dan yardım istedi.⁷⁴² Alanların Media Atropatene, Phartamaspatēs egemenliğindeki Armenia ve Roma'nın Cappadocia Eyaleti'ne girmesiyle Part Kralı

⁷³⁷ Doğu'da Traianus'un faaliyetlerini onurlandırmak için Hadrianus, uzun yıllar kutlanan Part oyunlarını başlattı. Bkz. Debevoise, *Political History*, s. 240; Ghirshman, s. 258.

⁷³⁸ Aelius Spartianus, "Hadrian", *The Scriptores Historiae Augustae*, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 1, Harvard University Press, Loeb: LCL 139, London, 1991, V. 1-3, 15.

⁷³⁹ Roma İmparatorluğu, doğuda girilecek bir sefer için temel oluşturacak gerekli güç ile o bölgede Romalıların tek dayanağı olabilecek Yunan Milliyetçiliği konusunda yetersiz kalmıştır. Bkz. Mommsen, *Emperors*, s. 290.

⁷⁴⁰ Debevoise, *Political History*, s. 241; Nöldeke, s. 73; Traianus tarafından başlarına getirilen kralı uzaklaştırdığı için Partlar tarafından hep dost olarak görülmüştür. Traianus döneminde sadece vali bulundurabilen Armenialıların bir kral seçmelerine müsaade edilmiş ve Mezopotamyalılar yine Traianus tarafından koyulan vergi yükünden azat edilmişlerdir. Bkz. Spartianus, *Hadrian*, XXI. 10, 67.

⁷⁴¹ Spartianus, *Hadrian*, XIII. 7, 43; Rawlinson, *Part İlahanlığı*, s. 215.

⁷⁴² Mommsen, *Emperors*, s. 290; Rawlinson, *Part İlahanlığı*, s. 220.

II.Vologeses, Roma korumasında olan Iber Kralı Parasmanes'i Hadrianus'a şikayet etmiş ancak ona hiçbir ceza verilmemekle birlikte çağrıldığı Roma'da armağanlarla onurlandırılmıştır.⁷⁴³ MS 131-32 yıllarında, Yahudilerin bir diğer isyanı patlak vermek üzereydi ve Partlar'ın kendilerine yardım etmesine yönelik bir teklif bulunmaktadır. Traianus'un istilas sırasında Armenia'nın bir bölümünü alan ve karargâhı muhtemelen Kuzeybatı İran'da olan Vologeses, MS 136 yılında Alanlar ile çatışmaya girdi.⁷⁴⁴ Sonuçta, Cappadocia Valisi Arrian, işgalcileri ülkesinden kovarken Vologeses bu durumu para karşılığında çözmek yoluna gitmiştir.⁷⁴⁵

MS 130 yılına gelindiğinde Hadrianus, Traianus'un Ctesiphon'u ele geçirdiğinde yakalanan kızını Chosroes'a iade etti ve bunun yanında altın tahtı da iade edeceğini taahhüt etti. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra Chosroes ölmüş olmalıdır.⁷⁴⁶ Hadrianus ise MS 138'de ölmüştür.⁷⁴⁷

3.8. MARCUS AURELIUS DÖNEMİNDE ROMA-PART MÜCADELELERİ

Hadrianus'un ölmesiyle yerine Antoninus Pius (MS 138-161) geçti; ancak Part sınırında batı tarihçilerinin söz etmeye layık gördüğü herhangi bir olay yaşanmadı.⁷⁴⁸ Ancak yine de bilinen bir iki durum vardır.

Antoninus Pius imparator olunca II. Vologeses, Roma'ya onu kutlamak için bir elçi göndererek altın bir taç hediye etti. Bununla birlikte II. Vologeses, Hadrianus'un iade edeceğine dair söz verdiği Traianus tarafından ele geçirilen altın tahtı yeni imparatorundan istemiş; ancak geri verilmesi beklenen taht verilmemiş⁷⁴⁹ olmakla beraber Vologeses'in bu duruma herhangi bir tepki göstermediği anlaşılmaktadır.

II. Vologeses'in ardılı olan III. Vologeses, erkenden Roma ile sorunlara neden olacak şekilde, Armenialılara karşı bir sefer yapmayı planladı. Ancak bu girişimin, bazı antik yazarlar tarafından Antoninus'un Vologeses'e gönderdiği bir

⁷⁴³ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 220.

⁷⁴⁴ Debevoise, Political History, s. 242.

⁷⁴⁵ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 221.

⁷⁴⁶ Spartianus, Hadrian, XIII. 7, 43; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 215; Debevoise, Political History, s. 242.

⁷⁴⁷ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 221.

⁷⁴⁸ Debevoise, Political History, s. 244.

⁷⁴⁹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 221.

mektupla engellendiği iddia edilmiştir. Buna tedbir olarak Roma birliklerinin Suriye'ye bir Part savaşı için gönderildiği bilinmektedir.⁷⁵⁰

MS 161 yılında Antoninus yerine oğlu Marcus Aurelius geçtiğinde çok geçmeden kardeşi Lucius Verus'u da egemenliğe ortak etti.⁷⁵¹ Marcus Aurelius döneminde, esasen Pius'un zayıf politikaları ve devlet içi meselelerden kaynaklanan etkenlerin de durumu iyice körüklemesi ile şiddetli savaşlar yaşanmıştır. Part İmparatorluğu bu sayede önceki zayıflıklarını bir kenara atarak gücünü ve dolayısıyla imparatorluğunun temellerini sağlamlaştırmıştır.⁷⁵²

Yeni hükümdarların görevi devraldıktan sonra Roma'da etkili olan zorlu yaşam koşulları, bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar ve ekonomik sorunlar neticesinde Vologeses uzun süredir beklediği fırsatı yakalamış olup seferini başlattı.⁷⁵³ Armenia'ya doğru ilerleyen III. Vologeses, Roma korumasındaki Kral Soaemus'u (veya Sohaemus) kovduktan sonra yerine Tigranes'i getirdi. Armenialılar, onu gerçek kralları saydılar (MS 162). Bu gelişmeyi duyan Gal kökenli Cappadocia Valisi C. Sedatius Severianus, başkaldıran Armenialıları ve onları destekleyen Partları cezalandırmak amacıyla yola koyuldu.⁷⁵⁴ Severianus, Chosroes adında birinin komuta ettiği Part kuvvetlerine yakalanıp Elegia'ya gitmek zorunda kaldığında, muhtemelen Traianus'un izlediği, Armenia'nın kuzeyine doğru olan rotayı izliyordu. Severianus orada kuşatıldı, kendisi ve neredeyse son adama kadar tüm birlikleri öldürüldü. Ayrıca Edessa Partlar tarafından ele geçirildi ve tahta Sahru'nun oğlu, Wael geçti.⁷⁵⁵

Kısa bir süre sonra Partlar, Suriye'ye ilerleyerek her yerde terör saçtı. Buna karşı koymak isteyen Attidius Cornelianus yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Partları hoş karşılayan en zayıf Suriyeliler bile artık Roma'dan ayrılmayı düşünmeye başladılar.⁷⁵⁶ Zira Cicero zamanından beri Suriyeliler Partlar'a dostça davranmışlardı

⁷⁵⁰ Debevoise, *Political History*, s. 245; Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 221; Mommsen, *Emperors*, s. 290.

⁷⁵¹ İplikçioğlu, s. 111.

⁷⁵² Mommsen, *Emperors*, s. 291.

⁷⁵³ Bunson, "Marcus Aurelius Antoninus", s. 349; Debevoise, *Political History*, s. 246.

⁷⁵⁴ Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 222; Nöldeke, s. 73.

⁷⁵⁵ Debevoise, *Political History*, s. 246; Dio, LXXI. 2. 1, 3; Cappadocia Valisi Severianus'un uğradığı bozgunundan sonra karar verilen Part seferinin nedenlerinden biri, Vologesus'un saldırgan emelleri iken, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda çatışmaların nedeni Romalıların kararları olduğu kadar fırsatlardan yararlanmaya çalışan düşmanların da tepkileriydi. Bkz. Roux, s. 19.

⁷⁵⁶ Julius Capitolinus, "Marcus Antoninus, the Philosopher", *The Scriptores Historiae Augustae*, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 1, Harvard University Press, Loeb: LCL 139, London,

ve bu yüzden şuan genel bir isyan tehlikesi yakındı.⁷⁵⁷ Roma, durumu kurtarmak için üst düzey çaba sarf etmek ve takviyelerle daha büyük çapta kuvvetler oluşturmak zorunda kaldı.⁷⁵⁸ Daha sonra Partlar, Suriye üzerinden Filistin'e geçtiler. Aşağı yukarı bütün doğu, akınlara açık kaldı. Bunun üzerine Marcus, senatonun da izniyle Part cephesine kardeşi Verus'u, bütün güvenilir generalleri ve büyük bir orduyla bölgeye gönderdi; kendisi Roma'da kaldı.⁷⁵⁹

Ancak Verus, Suriye'ye vardığında ordunun yenilgi nedeniyle moralinin bozuk olduğunu ve barışa hazır olduğunu gördü. Ama önerilen barışı Vologases reddedince Verus, Antioch'ta kalarak seferlere katılmayıp yanına verilen Avidius Cassius⁷⁶⁰, Martius Verus ve Statius Priscus gibi Roma'nın yetiştirdiği en iyi generalleri savaşa gönderdi.⁷⁶¹

Yaşanan ağır çatışmalar sonucunda Armenia'da Statius Priscus komutasındaki sefer, başarı ile gerçekleştirildi, Artaxata alınarak yıkıldı ve yeni bir şehir (Caenepolis) kuruldu (MS 163). Tahttan indirilen ve kendisine Roma vatandaşlığı verildiği, isminden belli olan Aurelius Pakorus'a (Sohaemus) Armenia tacı verildi. Sonuçta, onursal *Armenicus* unvanı her iki imparator arasında paylaştırılmıştır.⁷⁶² Armenia zaferi sonrasında Romalılar, Vologaeses ile müzakere girişimlerinde bulunsa da Partlar boyun eğmemişlerdir. Romalılar bunun üzerine Mezopotamya'ya doğru ilerleyip Edessa'yı işgal ettiler; Mannus, Osroene'de yeniden yönetici oldu. Geri çekilen Partlar, ele geçirilen Nisibis'e kadar takip edildi.⁷⁶³

1991, VIII. 6, 153; Mommsen, *Emperors*, s. 291; Partların Fırat'ı geçmesi, Roma ile yapılmış olan ateşkesin sonu anlamına geliyordu. Bkz. Ghirshman, s. 258.

⁷⁵⁷ Debevoise, *Political History*, s. 246.

⁷⁵⁸ Mommsen, *Emperors*, s. 291.

⁷⁵⁹ Capitolinus, *Marcus Antoninus*, VIII. 9, 153; Bunson, "Marcus Aurelius Antoninus", s. 349.

⁷⁶⁰ İmparator Marcus Aurelius'un emrinde çalışmış başarısız bir isyancı olup, MS 164 yılında bölgedeki daha büyük bir Romalı taarruzunun bir parçası olarak Partlara karşı sefere çıkmıştır. Seleucia'yı ele geçirmiş, Mezopotamya'yı boyun eğdirmiştir. Part devletinin tamamen alınma ihtimali doğduysa da, Roma alaylarında çıkan salgın hastalık buna engel olmuştur. Bkz. Bunson, "Cassius, Gaius Avidius", s. 99.

⁷⁶¹ Dio, LXXI. 2. 2, 3; Suriye birlikleri perişan haldeydi, çoğu kötü donatılmıştı ve bazıları silahlarına bile aşina değildi. Verus, içinde bulunduğu umutsuz durumdan büyük endişe duyuyordu. Bkz. Debevoise, *Political History*, s. 247; Nöldeke, s. 73.

⁷⁶² Julius Capitolinus, "Verus", *The Scriptores Historiae Augustae*, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 1, Harvard University Press, Loeb: LCL 139, London, 1991, IX. 1, 155; Debevoise, *Political History*, s. 249; Bunson, "Marcus Aurelius Antoninus", s. 349.

⁷⁶³ A. R. Birley, "Hadrian to the Antonines", *Cambridge Ancient History: The High Empire: A.D. 70.- A.D. 192*, (Ed. Alan K. Bowman ve diğerleri), Cilt: 11, Cambridge University Press, New York, 2000, ss. 162-163.

Armenia seferinin üzerinden en az bir yıl geçtikten sonra Avidius Cassius, kendisine verilen Suriye birlikleriyle Mezopotamya’da bir sefer başlattı.⁷⁶⁴ Partlar ilk başlarda saldırıya etkin karşılık verseler de, Roma’nın üstünlüğü kısa sürede kendini göstermiştir. Bu aşamada Vologaeses’in, müttefikleri tarafından terk edildiğine dair bir referans bulunmaktadır.⁷⁶⁵ Sonuç olarak Romalılar Nisibis, Dausara ve Nicephorium’u (Rakka) ele geçirdi. Ayrıca Dura-Europos’un yakınında yapılan bir savaşı kazandı; Partlar, Fırat ötesine sürüldü (MS 164/165).⁷⁶⁶

Cassius, elde ettiği başarılar sonucunda Aurelius tarafından bir çeşit başkomutan yapıldı. Cassius bunun üzerine Part Ülkesi’ni ele geçirmek amacıyla Fırat’ı geçip Mezopotamya’ya girdi. Sura’da meydana gelen çatışmayı kazandı.⁷⁶⁷ Dicle üzerindeki Seleucia ele geçirilip yakıldı (MS 165 sonları). Ctesiphon işgal edilip tapınakları yağmalandı. Sonrasında ise Partların en önemli merkezi konumundaki Media’nın bir bölümü Martius Verus aracılığıyla ele geçirildi. Burada kazanılan zafer sonucunda ise imparator, *Medicus* unvanını kazanmıştır.⁷⁶⁸ Sonuç olarak Batı Mezopotamya ya da Fırat ile Habur arasındaki bölge, Roma topraklarına katılmış oldu.⁷⁶⁹

Roma ordusu böylesine büyük başarılarla ulaşılmışken ve henüz Babil’de iken malzeme yetersizliğinden kaynaklanan açlık ve veba salgınından dolayı ölümler meydana gelmiştir. Durum çok acildi, Romalılar çekilmek zorunda kaldı ve çok miktarda ganimet bıraktılar. Roma ordusunun İtalya’ya dönüşüyle hastalık hem burada hem de Atlas Okyanusu’na kadar yayılmıştır.⁷⁷⁰

Partlara ağır yenilgiler yaşatılıp MS 165’te savaş sona erdiğinde Lucius Verus, 166 yılının ekim ayında Roma’ya dönünce onurlandırılmış, her iki imparatora da *Parthicus* unvanı verilmiş, Marcus başta bunu reddetse de sonradan kabul etmiştir.⁷⁷¹

⁷⁶⁴ Debevoise, Political History, s. 250.

⁷⁶⁵ Mommsen, Emperors, s. 291.

⁷⁶⁶ Birley, s. 163; Nöldeke, s. 73; Debevoise, Political History, s. 250.

⁷⁶⁷ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 224.

⁷⁶⁸ Capitolinus, “Verus”, VII. 1-2, 221; Dio, LXXI. 2. 3, 5; Bu başarıları neticesinde Verus için üzerinde “L. VERUS AUG. ARM. PARTH. MAX. MEDIC.” yazılı para basılmıştır. Debevoise, Political History, ss. 251, 253; Mommsen, Emperors, s. 291; Birley, s. 163; Eutropius, s. 207; Ghirshman, s. 258; Nöldeke, s. 73.

⁷⁶⁹ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 225.

⁷⁷⁰ Eutropius, s. 211; Capitolinus, “Verus”, VIII. 1, 223; Debevoise, Political History, s. 252; Birley, s. 163.

⁷⁷¹ Capitolinus, “Verus”, IX. 2, 155; Bunson, “Marcus Aurelius Antoninus”, s. 349.

Aurelius, MS 174 veya 175 civarında Tuna'daki halkların saldırılarıyla uğraşırken Avidius Suriye'de ayaklandı. Bunun üzerine Volagases bu durumdan yararlanmak istese de Aurelius'un hızlı davranarak isyanı bastırmasıyla ona bu fırsat verilmedi. Sonrasında ise Aurelius Suriye'ye gelince Partlar tarafından gönderilen elçiler aracılığıyla iki ülke arasında dostça ilişkiler kuruldu. Ayrıca Aurelius'un ölümüyle yerine geçen oğlu Commodus döneminde Partlarla ilgili herhangi bir sorun yaşanmadı.⁷⁷²

3.9. SEPTİMİUS SEVERUS DÖNEMİNDE ROMA-PART MÜCADELELERİ

Marcus'un son dönemleri ile Commodus dönemlerinde doğuda genellikle barış hüküm sürmüştü, herhangi önemli bir olay meydana gelmemiştir; ancak Septimius Severus⁷⁷³ ile birlikte doğu tarihinde önemli bir dönüm noktasına gelinecekti.⁷⁷⁴

Commodus'un ölümünden sonra Pertinax kısa bir süre için hüküm sürmüştü. Bu arada MS 193'te imparatorlukta, egemenlik savaşı baş gösterdi. Britania'da Clodius Albinus, Pannonia'da Severus ve Suriye'de Pescennius Niger imparatorluk iddialarında bulunuyordu.⁷⁷⁵ Severus, Britania'daki rakibiyle yaşadığı çekişme sonrasında ona Caesar unvanını vererek ki bu unvan onun Septimius'un ardılı olacağı anlamına geliyordu, durumu bir süreliğine yatıştırdı. Daha sonra ise Niger'i ortadan kaldırmak üzere doğuya hareket etti.⁷⁷⁶ Bunun üzerine Niger, imparatorluğunu ilan ettiğinde Partlardan veya Part vasallarından gelen yardım teklifini ilk başta reddetmişken sonrasında bu yardımı yeniden istemek zorunda kaldı. Ancak Suriye'ye varan Severus, MS 194'de Part vasalları olan Hatralı Barmenus, Edessalı

⁷⁷² Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 226-227.

⁷⁷³ Leptis Magnalı olan Severus, Roma tarihinde, Afrika'dan imparator olan ilk ve tek kişidir. Başlangıçta hazine danışmanıydı, çok geçmeden de *tribunus militaris* oldu, sonra sayısız göreve atanarak birçok rütbe elde etti ve devlet yönetiminin en üst kademesine kadar yükseldi. Bkz. Eutropius, s. 215.

⁷⁷⁴ Mommsen, Emperors, s. 292.

⁷⁷⁵ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 230.

⁷⁷⁶ Freeman, s. 543; Ball, s. 18; Septimius Severus'un Parth seferine, Legio I Parthica ve Legio III Parthica katıldı. Bkz. Mehmet Ali Kaya, "Roma lejyonları ve Anadolu", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 37, 2005, s. 95.

Abgarus ve Adiabene hükümdarlarından yardım alan Niger'i yenilgiye uğrattıktan sonra Partlara kaçarken yakalatıp ortadan kaldırdı.⁷⁷⁷

Severus, rakibini yendikten sonra imparatorluğun bütünlüğünü yeniden tesis etmiş oldu. Bununla birlikte bu durum Partlar ile savaşmak için kaçınılmaz bir fırsat doğurmuştur. Zira Severus, Partların Niger'i desteklediği bahanesiyle Mezopotamya üzerine ilerledi.⁷⁷⁸

İki imparator adayı arasındaki savaş sürerken bölgedeki yerel halk, Hatra Arapları, Osroene ve Adiabene'den de yardım alarak Romalılara karşı ayaklanmış, Roma'nın karargâhı olan Nisibis'i kuşatarak kuvvetlerinin çoğunu öldürmüştü.⁷⁷⁹ Ancak Niger öldürülünce Severus'un harekete geçtiğini duyan yerliler, sonunda Severus'a elçiler göndererek savaş kazançlarını ve esirleri iade etmeyi önerdi; ancak aldıkları yerleri geri vermeyi, kentlerde garnizonlar kurularak Roma'ya tâbi olmayı reddettiler. Aynı zamanda Romalıların bölgeden çekilmesini ve bağımsızlıklarına saygı gösterilmesini istediler.⁷⁸⁰ Ancak buna göz yummayan Severus, barış teklifini reddederek MS 195'te Fırat'ı geçti; Edessa Kralı IX. Abgarus'un da kendisine katılmasıyla Nisibis'e vardı. Ondan sonra ayaklanmaların bastırılması için komutanlarını görevlendirdi.⁷⁸¹ Sonunda Nisibis'ten sonra Adiabene de ele geçirildi. Ancak bu arada batıdaki rakibi Clodius, Severus'un kendi oğlunu vârisi olarak belirlediğini duyup yeniden ayaklanınca kısa bir süreliğine doğudan çekilmek zorunda kaldı (MS 196).⁷⁸² Bununla birlikte Severus, Araplara ve Adiabene'ye karşı kazandığı zaferler sonucunda *Parthicus Arabicus* ve *Parthicus Adiabenicus*

⁷⁷⁷ Eutropius, s. 215; Debevoise, *Political History*, s. 255; Mommsen, *Emperors*, s. 292; Brian Campbell, "The Severan Dynasty", **Cambridge Ancient History: The Crisis of Empire: A.D 193-337**, (Ed. Alan K. Bowman ve diğerleri), Cilt: 12, Cambridge University Press, New York, 2005, (Dynasty), ss. 4-5; Olivier Hekster, **Rome and its Empire: AD 193-284**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2008, s. 102.

⁷⁷⁸ Bu istilasının herhangi bir zorunluluktan değil de şöhrat arzusundan kaynaklandığı söylenmektedir. Öte yandan tedbir amacıyla Suriye, *Coele* ve *Phoenice* adlarıyla ikiye bölündü. Bkz. Ball, s. 18; Mommsen, *Emperors*, s. 293.

⁷⁷⁹ Debevoise, *Political History*, s. 256.

⁷⁸⁰ Rawlinson, *Part İlhannlığı*, s. 231; Debevoise, *Political History*, s. 256.

⁷⁸¹ MS 195'te Euphrates geçildiğinde Partlar çatışmaya girmekten kaçınmış, olaylara herhangi bir tepki vermemişlerdi. Severus da ilk seferinde Parthia'ya doğrudan saldırı yapmış; ancak ikinci seferinde doğrudan Partları hedef almıştır. Bkz. Mommsen, *Emperors*, s. 292; Niebuhr, s. 265; Debevoise, *Political History*, ss. 256, 258; Severus'un amacı, Roma'nın Partları rahatsız etmeden doğu ülkeleri içinde ayakta kalmasını sağlamak ve Roma'daki itibarını arttırmaktı. Bkz. Campbell, *Dynasty*, s. 5.

⁷⁸² Freeman, s. 544; Rawlinson, *Part İlhannlığı*, s. 232.

unvanlarını aldı.⁷⁸³ *Parthicus Maximus* unvanını almayı, şüphesiz Traianus gibi, Part başkentini ele geçirdikten sonra bu onura ulaşmayı tercih ettiğinden dolayı reddetti.⁷⁸⁴ Ayrıca Mezopotamya'nın bir Roma eyaleti haline getirilmesi, iki büyük gücü sınır komşusu haline getirmiştir. Bu durumda kendilerini tehdit altında hisseden Partlar, kısa süre sonra buna karşılık vermişlerdir.⁷⁸⁵

Severus'un doğudan ayrılmasını fırsat bilen Volagases saldırıya geçti. Adiabene'yi geri aldı, sonrasında ise Dicle'yi geçip Mezopotamya'ya girdi ve Suriye'de yeniden yayılmaya başladı. Bu olaylarda Laetus, Partları yenmeseydi Nisibis bile düşmek üzereydi. Bu olaylar üzerine Clodius öldürüldükten sonra Severus, derhal doğuya doğru cezalandırıcı bir sefer için hareket etti (MS 197).⁷⁸⁶ Suriye'ye geldiğinde ise Partlar onunla herhangi bir mücadelede bulunmadan Nisibis'ten çekildi. Severus, MS 197 sonlarına doğru büyük bir hazırlık sonrasında Mezopotamya'ya girdi. Diğer yandan Severus, Niger'e karşı yardım talebini reddeden Armenia Kralı Volagases'e karşı yürüdü; ancak kral, elçiler aracılığıyla tutsakları gönderip barış talep edince antlaşma yapıldı.⁷⁸⁷

Yaşanan gelişmeler sonrası Severus, Abgarus adındaki Osroene kralına boyun eğdirdikten sonra Fırat nehri boyunca hem donanma ile hem de kara yoluyla Babil'e doğru ilerledi. Öncesinde boşaltılmış olan Babil ve Seleucia'yı kolaylıkla ele geçirdi. Severus'un, beklenmedik bir yoldan Ctesiphon'a girmesiyle şaşırان Partlar, kötü bir

⁷⁸³ Aelius Spartianus, "Severus", *The Scriptores Historiae Augustae*, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 1, Harvard University Press, Loeb: LCL 139, London, 1991, IX. 10-11, 393; Eutropius, s. 215; Mommsen, *Emperors*, s. 292.

⁷⁸⁴ Ctesiphon ele geçirildikten sonra bu unvanı almıştır. Bkz. Debevoise, *Political History*, s. 257.

⁷⁸⁵ Cassius Dio, Mezopotamya'nın imparatorluğa dâhil edilme politikasını, özellikle mali bakımdan yanlış olduğu gerekçesiyle sert bir şekilde eleştirmiş ve vilayetin mali getirisinin, giderlerini karşılamadığını iddia etmiştir. Bkz. Mommsen, *Emperors*, s. 293; Campbell, *Rome*, s.139; Septimius Severus, Traianus gibi, Mezopotamya'yı imparatorluğa bağlayarak Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırını Fırat ırmağının çok ötesine götürmüştür. Bkz. Mehmet Ali Kaya, "Roma İmparatoru Septimius Severus Döneminde Anadolu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 39, Ankara, Mart 2006, s. 28.

⁷⁸⁶ Dio, LXXVI. LXXV. 9. 1-2, 217; Spartianus, *Severus*, XV. 2-3. 405; Campbell, *Dynasty*, s. 6; Hekster, s. 102; Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 232; Adiabene Kralı Narses, Volageses'e katılmayı reddedip Roma ile dostluk kurduğu için Partlar Adiabene'yi işgal edip yağmamıştır. Bkz. Debevoise, *Political History*, s. 259.

⁷⁸⁷ İki büyük ülke arasındaki seferlerin başarısı, komşu topraklardaki prensliklere büyük ölçüde bağlıydı. Diğer yandan Armenia ile Roma arasındaki antlaşmada Armenia Kralı, Roma'dan toprak bile almıştır. Bkz. Rawlinson, *Part İlhanlığı*, ss. 232-233; Debevoise, *Political History*, s. 260.

direniş sergiledi ve böylece burası da alınıp yağmalandı (MS 198).⁷⁸⁸ Ctesiphon alındığında yüz bine yakın kişi esir alındı; ayrıca çok sayıda insan katledildi. Ancak kaçan Vologeses takip edilmedi. Böylece Severus daha önce reddettiği *Parthicus Maximus* unvanını kazandı.⁷⁸⁹

Bu sefer sırasında alınan önlemlere rağmen ikmal sıkıntısı, kıtlık ve hastalıkların baş göstermesi ile Severus, daha fazla kayıp vermeden seferini sonlandırmak zorunda kaldı. Dönüşlerinde, Fırat yolundan gitmediler; zira bu yolun tüm kaynaklarını tüketmişlerdi. Bu yüzden Dicle yolundan gittiler.⁷⁹⁰ Bu sırada Hatra, iki defa kuşatılmasına rağmen ele geçirilemedi. Böylelikle Severus Suriye'ye döndü.⁷⁹¹

Severus'un Part seferi ne siyasi ne de kişisel olarak tatmin ediciydi. Roma ordusunun kaybı ağırdı ve sefer, Hatra'daki başarısızlıkla sona erdi. Ancak bu olayların meydana getirdiği tahribat, Partların hâlihazırda sürmekte olan çöküşünü ilerletmiştir.⁷⁹² Bununla birlikte Babil geri verilirken Adiabene, Roma topraklarına katıldı. Böylece Ctesiphon, Seleucia ve Babil ele geçirilmeye açık bir konumda olmuştur. Öte yandan Severus'un MS 200-201 yıllarında doğuda kalması, bölgedeki durumun Roma'nın varlığını gerektirdiğini gösterir.⁷⁹³ Ancak yaşanan olaylar sonrası Partların Roma'ya karşı herhangi bir faaliyete kalkışmadığı görülmektedir.

3.10. CARACALLA DÖNEMİNDE ROMA-PART MÜCADELELERİ

MS 198 yılında Ctesiphon'da elde edilen üstün başarı sonrası Severus, oğulları Bassianus (Caracalla) ve Geta'yı ortak imparator ilan etti. Caracalla hâlihazırda zaten *Caesar* adını almıştı.⁷⁹⁴ Daha sonraları MS 211'de Severus ölünce

⁷⁸⁸ Dio, LXXVI. LXXV. 9. 3-4, 219; Debevoise, Political History, s. 260; Bivar, s. 94; Campbell, Dynasty, s. 6; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 233; Severus'un, yağmalanan Ctesiphon'u Roma'nın bir eyaleti yapmaması tuhaf karşılanmıştır. Bkz. Niebuhr, s. 265.

⁷⁸⁹ Spartianus, Severus, XVI. 1-2, 407; Dio, LXXVI. LXXV. 9. 3-4, 219.

⁷⁹⁰ Dio, LXXVI. LXXV. 9. 4-5, 219; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 234; Nöldeke, s. 74.

⁷⁹¹ Campbell, Dynasty, s. 6; Dio, LXXVI. LXXV. 10. 1, 219; Ghirshman, s. 259; Mommsen, Emperors, s. 293.

⁷⁹² Debevoise, Political History, s. 262.

⁷⁹³ Niebuhr, s. 265; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 236; Başlarda Roma, her zamankinden daha güçlü görünse de daha sonra yapılan barış anlaşmasının sonuçları sanıldığı ölçüde Roma lehine olmamıştır. Bkz. Mommsen, Emperors, s. 293.

⁷⁹⁴ Spartianus, Severus, XVI. 3, 409; Caracalla daha önce *imperator destinatus* (*imperator adayı*) unvanını almıştı. Bkz. Campbell, Dynasty, ss. 6-7.

yerine oğlu Caracalla, Marcus Aurelius Antoninus adıyla geçti.⁷⁹⁵ Partlara baktığımızda ise MS 207-208'de IV. Vologeses'in ölümüyle yerine oğlu V. Vologeses geçti.⁷⁹⁶

Caracalla imparator olduktan sonra fetih tutkusuna kapılarak bir savaş arayışı içinde, doğruya doğru ilerledi. Roma'ya bağlı krallıklara zulmedip aile meselelerine karıştı.⁷⁹⁷ Bu süreçte kabile liderleri üzerinde otorite kurmaya çalışan Osroene Kralı Abgarus, Caracalla tarafından kandırılarak hapsedildi (MS 212). Böylelikle Osroene kralsız kalmıştır. Daha sonra kavgaya tutuşan Armenia kralı ile oğullarını, aralarında barış yapacağı iddiasıyla yanına çağırdı; ancak onları da kandırarak tutukladı. Ancak bunu duyan Armenialılar Roma'ya boyun eğmeyerek silaha sarıldılar.⁷⁹⁸

Yaklaşık olarak MS 213 yılında Romalıların da kışkırtmasıyla Vologases ile kardeşi V. Artabanus (İslamî kaynaklara göre *Ardavan*) arasında, Osroene ve Armenia ile ilgili olarak bir anlaşmazlık ortaya çıktı.⁷⁹⁹ Caracalla, bu kardeşlerin birbirleriyle savaşmalarından zevk almıştır; çünkü Partların bu yüzden büyük zarar göreceğini düşünüyordu.⁸⁰⁰ Bu konuda Rawlinson, Vologeses'in doğuda tanınmış olabileceğini; batıda ise Part İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar Romalıların bildiği tek hükümdarın Artabanus olduğunu aktarmaktadır. Bunun yanı sıra MS 216'dan itibaren Vologeses'in adının pek duyulmaması, artık ciddi bir tehlike oluşturmadığını göstermektedir.⁸⁰¹

Daha önceden Roma'ya sığınan IV. Vologeses'in kardeşi Tiridates, Antiochus ile birlikte yeğeni olan Part Kralı V. Vologeses'e kaçınca Caracalla, onları bahane ederek ve muhtemelen Parthia'da yaşanan olaylardan yararlanmak amacıyla Partlara karşı bir sefere çıktı. Ancak esirler Roma'ya teslim edildiğinde Caracalla MS 215'te, Theocritus komutasındaki bir orduyla Armenialıları büyük bir bozguna uğrattı.⁸⁰² Sonuç olarak Osroene ve Armenia krallıkları bir kez daha eyalet olarak Roma'ya bağlanmış oldu.⁸⁰³

⁷⁹⁵ Eutropius, s. 217; Freeman, s. 544.

⁷⁹⁶ Debevoise, Political History, s. 262; Bivar, s. 94; Ghirshman, s. 259; Nöldeke, s. 74.

⁷⁹⁷ Mommsen, Emperors, s. 294.

⁷⁹⁸ Dio, LXXVIII. LXXVII. 12. 1-2, 305; Debevoise, Political History, ss. 262-263.

⁷⁹⁹ Debevoise, Political History, ss. 262-263; Dio, LXXVIII. LXXVII. 12. 2, 307; Bivar, s. 94; Ghirshman, s. 259.

⁸⁰⁰ Dio, LXXVIII. LXXVII. 13. 3, 309.

⁸⁰¹ Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 241-242.

⁸⁰² Dio, LXXVIII. LXXVII. 21. 1, 331; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 242; Nöldeke, s. 74.

⁸⁰³ Bivar, s. 94.

Antioch'a taşındıktan sonra Büyük İskender'i örnek alan Caracalla'nın, Roma ile Parthia'yı birleştirip büyük bir güç haline gelmek amacıyla Artabanus'a elçiler göndererek onun kızı (veya kız kardeşi) ile evlenmek istediği aktarılmaktadır (MS 215-216).⁸⁰⁴ Caracalla bu evlilikle Part tahtına varis olma hakkına sahip olacaktı.⁸⁰⁵ Dio'ya göre, Caracalla'nın gerçek amacının Part Krallığı'nı ele geçirmek olduğunu bilen Artabanus, bu teklifi reddedince Partlara savaş ilan edildi.⁸⁰⁶ Ancak Herodianus'a göre, teklifi reddedilen Caracalla'nın ısrarı sonucunda Vologeses, buna razı oldu. Sonunda iki ülkenin Ctesiphon'daki buluşmasında hiçbir şeyden haberi olmayan Partlar, Romalılar tarafından saldırıya uğrayarak büyük kayıplar verdi.⁸⁰⁷ Sonunda Part topraklarını yağmalayan Romalılar, Media'nın büyük bir kısmını harap etti, kalelerin çoğunu yıktı, Arbela (Erbil) şehrini aldı ve Part kraliyet mezarlarını yağmaladı. Bu sırada Artabanus ek güç toplamak için dağlara çekilince Caracalla senatoya, zafer kazandığı haberlerini ilettili.⁸⁰⁸ Fakat düşmanları yok olmamıştı, sadece şimdilik ortalıkta görünmüyorlardı.⁸⁰⁹ Bunların yanı sıra Theocritus bu sefer Armenia'da yenilmiştir.⁸¹⁰

Caracalla, Partlara karşı yeni bir saldırı yapabilmek amacıyla kışı Edessa'da geçirdi. MS 217'de saygı ziyaretinde bulunmak amacıyla, Tanrı Lunus'un tapınağına doğru yola çıktı. Carrhae yolunda doğal ihtiyaçlarını karşılamak için kenara çekilmişken bunu fırsat bilen korumacısı *Julius Martialis* tarafından hançerlenerek öldürüldü (8 Nisan 217).⁸¹¹ Yerine ise özel korumalarının komutanı M. Opellius Macrinus geçti.⁸¹²

⁸⁰⁴ Debevoise, *Political History*, s. 265; Campbell, *Dynasty*, s. 19.

⁸⁰⁵ Mommsen, *Emperors*, s. 294.

⁸⁰⁶ Dio, LXXIX. LXXVIII. 1. 1, 341; Oktay Akşit, **Roma İmparatorluk Tarihi: (M.Ö. 27- M.S. 395)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 342.

⁸⁰⁷ Rawlinson, *Part İlhanlığı*, s. 244.

⁸⁰⁸ Zaferin anılması için *VIC(TORIA) PART(HICA) (Part Zaferi)* yazılı paralar basıldı. Bkz. Debevoise, *Political History*, ss. 265-266; Dio, LXXIX. LXXVIII. 1. 1-2, 341.

⁸⁰⁹ Dio, LXXIX. LXXVIII. 1. 4, 341.

⁸¹⁰ Mommsen, *Emperors*, s. 294.

⁸¹¹ Aelius Spartianus, "Caracalla", **The Scriptores Historiae Augustae**, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 2, Harvard University Press, Loeb: LCL 140, London, 1993, VI. 6, 19; Spartianus, *Caracalla*, VII. 1-2, 19; Eutropius, s. 217; Hekster, s.102.

⁸¹² Julius Capitolinus, "Opellius Macrinus", **The Scriptores Historiae Augustae**, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 2, Harvard University Press, Loeb: LCL 140, London, 1993, II. 1, 51.

3.11. MACRİNUS DÖNEMİNDE ROMA-PART MÜCADELELERİ

Etrafindakiler tarafından pek sevilmeyen Macrinus, kendisi aleyhinde herhangi bir faaliyete fırsat vermemek için derhal Part savaşı için yola koyuldu.⁸¹³ Öte yandan imparatorluk korumacılarının başlarından olmakla birlikte asker olmayan Macrinus savaştan bir an önce çekilmek niyetindeydi. Ancak Artabanus, Romalıların Ctesiphon'daki ihanetini ve Arbela'daki kraliyet mezarlarına karşı yapılan saygısızca davranışı onlara ödetmekte kararlıydı.⁸¹⁴ Bunun üzerine yeni imparator, Partların devasa bir ordu oluşturup harekete geçtiğini ve Roma sınırını tuttuklarını duyunca gönderdiği elçiler aracılığıyla yaşanan olaylardan Caracalla'nın sorumlu olduğunu ve barışın sağlanması durumunda son seferde alınan tutsakların iade edileceğini bildirdi.⁸¹⁵ Bu teklifi reddeden Artabanus, tutsakların geri verilmesinin yanı sıra yıkılan kasaba ve kalelerin eski haline getirilmesini, kraliyet mezarlarındaki hasarın onarılmasını ve Mezopotamya'nın Partlara geri verilmesini talep etti.⁸¹⁶

Partların taleplerini kabul edilemez gören Macrinus savaşıma karar verdi. Bu arada Nisibis'e ilerlemiş olan Artabanus ile büyük bir mücadele başladı. İki ülke arasında uzun süreden beri devam eden çekişmeyi sona erdiren ve üç gün süren Nisibis vuruşması, o güne kadar yapılan vuruşmaların en korkuncu ve en iyi dövüşüleniydi.⁸¹⁷ Partların süvari ve deve birlikleri oldukça etkiliyken Romalılar, göğüs göğüse mücadelede avantaj sahibiydiler.⁸¹⁸ Sonuç olarak yapılan savaşta Romalılar bozguna uğrayarak geri çekildi ve iki tarafın da ağır kayıplar vermesinden dolayı her iki ülke de barış istedi. Yapılan görüşmeler sonucunda Artabanus, Mezopotamya'nın boşaltılması isteğinden vazgeçti; Macrinus, Caracalla'nın seferinde ele geçirilen ganimet ve tutsakları geri verdi.⁸¹⁹ Bununla birlikte Partlara

⁸¹³ Capitolinus, Opellius Macrinus, II. 2, 51.

⁸¹⁴ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 245.

⁸¹⁵ Dio, LXXIX. LXXVIII. 3. 1, 343; Debevoise, Political History, s. 266; Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 245.

⁸¹⁶ Mommsen, Emperors, s. 294; Debevoise, Political History, s. 266.

⁸¹⁷ Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 245.

⁸¹⁸ Debevoise, Political History, s. 266.

⁸¹⁹ Capitolinus, Opellius Macrinus, VIII. 3, 65; Campbell, Dynasty, s. 20; Nöldeke, s. 75; Rawlinson, Part İlhanlığı, ss. 246-247; Burgan, s. 65.

maddi tazminat olarak oldukça yüksek bir meblağ ödendi (MS 218). Armenia ise muhtemelen Roma egemenliğini tanıdı.⁸²⁰

Macrinus doğuda yaşananları senatoya bir Roma zaferi şeklinde aktardı. Bu yüzden zafer kutlamaları onun onuruna yapılarak ona *Parthicus* unvanı verildi. Ancak bunu reddeden Macrinus, bir *Victoria Parthica (Part Zaferi)* iddiasında bulundu.⁸²¹ Yaşananların öğrenilmesiyle Macrinus, üzerine gönderilen Roma kuvvetleri tarafından Antioch yakınlarındaki savaşta yenilgiye uğrar. Sığınma talebi için Artabanus'a gönderdiği oğlu Diadumenianus, daha sonra kendisi yolda öldürülmüştür.⁸²²

3.12. PART KRALLIĞI'NIN YIKILIŞI

Partlar, Roma ile yapılan son savaşta oldukça büyük kayıplar verip kazandıkları zafere rağmen yapılan anlaşma ile Mezopotamya'nın Roma'ya bırakılması, Part soyluları arasında Artabanus'a karşı zaten devam etmekte olan muhalefeti daha da körüklemiş olmalıdır.

MÖ 92 tarihinden başlayan Roma-Part ilişkileri, MS 218'de Macrinus'un Partlar tarafından yenilişine kadar devam etti. V. Artabanus'un, Macrinus'a karşı kazandığı zaferin Part Krallığı'nı daha da güçlendirmesi gerekirken durum böyle olmamıştır. Zira Part hanedanlığı içerisinde yaşanan taht kavgaları Partları istikrarsız hale getirirken dış tehdit olarak Roma ile yapılan savaşlarda alınan yenilgiler de onları zayıflatmıştır. Öte yandan baktığımızda, her daim güvenilir olması beklenen Part soylularının ve bağlı devletlerin yönetsel olarak geniş ölçüde özgür bırakılmalarının⁸²³ verdiği fırsatla zaman içerisinde büyük bir zenginlik ve toprağa kavuşmuş olup ülke içerisinde özerk denebilecek bir konuma sahip olmuşlardır. Zira bu devletlere kendi ordularını oluşturma ve kendi maliyelerini denetleme izni verilmişti.⁸²⁴ Ancak Partların, ülke içerisindeki farklı krallıkların oluşumuna müdahale etmemesi, bu aşamada kurulmuş olan krallıklardan özellikle Persis

⁸²⁰ Mommsen, *Emperors*, s. 295; Bahsedilen meblağın, iki yüz milyon sesters değerinde hediyeler olduğu söylenir. Bkz. Debevoise, *Political History*, s. 267.

⁸²¹ Dio, LXXIX. LXXVIII. 27. 3, 403; Campbell, *Dynasty*, s. 20.

⁸²² Debevoise, *Political History*, s. 267.

⁸²³ Bunson, "Parthia", s. 413.

⁸²⁴ Freeman, s. 541.

Krallığı'nın faaliyetleri sonucu imparatorluklarının yıkılmalarında büyük etkisi olmuştur.

Partların son çırpınıları ve Sasanilerin yükselişi gibi doğuda yaşanan olaylar, Roma tarafından önemsenmediği için muamma olarak kalmıştır.⁸²⁵ Partlara bağlı Persis bölgesinden olan ve Istakhr bölgesinin kontrolünü elinde bulunduran Papak'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ardashir (Artaxerxes),⁸²⁶ MS 208'de ayaklanıp birçok Part satraplığını işgal ettiğinde Arsakid hanedanının son hükümdarı V. Artabanus, MS 224 yılına kadar bu duruma herhangi bir tepki gösteremedi. Ancak bu tarihe gelindiğinde her şey için çok geç kalmıştı.⁸²⁷

Partlar aleyhine yayılmaya başlayan Ardashir; Med hükümdarı, Adiabene'den Shahrat ve Kerkh Slukh (Kerkük) Kralı Domitian ile ittifak kurdu. Ardashir kısa sürede Mezopotamya ve Media üzerinde pek çok fetihle bulundu. Sonunda Artabanus, *Hormizdagan (Hormizdegan/Hormozgan) Savaşı*'nda Ardashir tarafından yenilip öldürüldü (MS 227).⁸²⁸ Böylece Roma'da da derin yankı uyandıran bu olayla birlikte Sasani Devleti kurulmuş olup Ardashir, kendisini Parthia'nın yeni hükümdarı olarak ilan etti. Yönettiği kabilesi, *Sasan* adındaki dedesinin etkisiyle *Sasani Hanedanı* olarak bilinen halini aldı. Bununla birlikte bu hanedan, Akhaemenidler ile doğrudan bir bağlantılarının olduğu iddiasında bulunmuştur.⁸²⁹

Geriye kalan Part kuvvetleri, ölen Part Kralı Artabanus'un oğlu Artavasdes komutasında bir süre daha mücadeleyi sürdürdü. Ancak o da en nihayetinde yakalanarak Ctesiphon'da idam edildi. Böylelikle Part İmparatorluğu tarih sayfalarından silinmiş oldu.⁸³⁰ Diğer yandan baktığımızda Ardashir'in, Ctesiphon sarayına taşındıktan sonra *Kralların Kralı (Şehinşah)* unvanını aldığını görüyoruz.⁸³¹

⁸²⁵ Debevoise, Political History, s. 268.

⁸²⁶ Burgan, s. 15.

⁸²⁷ Campbell, Dynasty, s. 25; Bunson, "Augustus, Gaius Octavian", s. 60; Mommsen, Emperors, s. 295.

⁸²⁸ Dio, LXXX. LXXX. 3. 2, 483; Richard N. Frye, "The Political History of Iran under the Sasanians", **The Cambridge History Of Iran**, Cilt: 3/1, (Ed. Ehsan Yarshater), Cambridge University Press, Cambridge, 1983, ss. 116, 118; Debevoise, Political History, ss. 268-269; A. D. Lee, **Information and Frontiers: Roman Foreign Relations in Late Antiquity**, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s. 15; Mehrdad Ghodrat-Dizaji, "Administrative Geography of the Early Sasanian Period: The Case of Adurbadagan", **Iran**, Cilt: 45, British Institute of Persian Studies, 2007, <http://www.jstor.org/stable/25651413>, (21.11.2017), s. 87.

⁸²⁹ Higham, s. 298; Burgan, s. 15; Bunson, "Arsacid Dynasty", s. 41.

⁸³⁰ Debevoise, Political History, s. 269.

⁸³¹ Bunson, "Ardashir I", s. 34.

Arsakidlere karşı başlatılan isyanlar hakkında önemli bilgiler sunması bakımından *Arbela Kroniği* (*Chronicle of Arbela*) oldukça önemlidir. Suriye kaynakları da Sasanilerin Arsakidleri devirmek için uzun zamandan beri uğraştıklarını, bu amaçla sık sık saldırılarda bulunduklarını aktarmaktadır.⁸³²

Roma, rakibi niteliğindeki Part İmparatorluğu'nun yıkılması ile kendisi için iki yüzyılı aşkın bir süredir sorun yaratan bir düşmandan kurtulurken Sasani Devleti'nin kurulmasıyla, ironik bir şekilde, daha güçlü bir rakip ile karşı karşıya kalmıştır. Diğer bir deyişle, bu çatışma mirasının Sasanilere devredildiğini söyleyebiliriz.

⁸³² Ghodrat-Dizaji, s. 87.

SONUÇ

İran coğrafyasında yüzyıllarca hüküm süren Pers ve Sasani imparatorlukları arasında, çoğu değeri aktaran bir köprü görevi gören Arsakidler, MÖ üçüncü yüzyılın ortalarında büyük bir güç olarak tarih sahnesine çıktı. Herodot'a göre Partlar, Pers ordusu içerisinde görev almışlardır. Partlardan bahseden en eski kaynaklardan biri de Darius'un diktiği Behistun Yazıtı'dır. Bu yazıtı göre Partlar, dönemin hâkimleri olan Perslerin boyunduruğu altında olmakla birlikte bir süre sonra onlara karşı ayaklanmışlardır. Yine bu halk, Arrian'ın aktardığına göre, İskender'in seferi esnasında Makedonlara boyun eğmişlerdir. Mevcut kaynakların yeterli olmayışından dolayı bu halk ile ilgili yeterli ve sağlıklı bilgilere sahip değiliz. Bazı arkeolojik bulguların yanı sıra çoğunlukla Yunan ve Roma yazarları tarafından sağlanan bir takım bilgilere sahibiz. Ancak bu eksiklik Partların köken, dil ve kuruluş tarihi ile ilgili sorunları doğurmuştur. Köken konusuyla ilgili olarak iki görüş ortaya koyabiliriz. Bunlardan ilki Partların İskit oldukları yönündeki görüştür. Buna göre, Parni veya Aparni olarak bilinen Partlar/Arsakidler, Daha denen İskit boyuna mensuptur. Azak Denizi'nin kuzeyinden göç etmiş oldukları düşünülen Dahae Konfederasyonu'nun, Hazar Denizi'nin güneydoğusuna yerleştiği bilinmektedir. Bununla birlikte, "sürgünler" anlamına gelen Part adından yola çıkılarak bu halkın İskitya denen bölgeden göç ettikleri düşünülür. İkinci görüşe göre Partlar, İran'ın yerlileridir. Buna kanıt olarak ise İskit ve Med dillerinin karışımından oluşan Part dili gösterilmektedir. Diğer yandan Part kurucusu olan Arsakes'in Baktrialı olduğu görüşü de mevcuttur. Nitekim Strabo'nun, Partların İskit veya Baktrialı olduğunu aktardığı bilinmektedir. Bununla birlikte Eski Ahit, Asur kronikleri veya Zendavesta'da Partlar hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Partlar, Perslerin yıkılışından sonra Selevkos hakimiyetine boyun eğmiştir. Ancak sonraki dönemlerde Asak şehri çevresine yerleşip fetih hareketlerine başladılar. Daha sonraları, Arsakes komutasında Parthava'yı fethederek ve Selevkoslara karşı isyan bayraklarını açarak bağımsızlığına kavuşmuştur. Bu süreçte Arsakes'in hangi tarihte taç giydiği konusu da kesin olmamakla birlikte genel olarak MÖ 247 tarihi esas alınır. Bu bağlamda Arsakid Hanedanlığı ile ilgili sorunların çözümü için daha fazla arkeolojik veri ve belgelere ihtiyaç olduğunu söylemekte yarar vardır.

Arsakidlerin bağımsızlık ilanından sonra batıya doğru seferler düzenlenmeye başlanmıştır. Selevkoslara karşı yürütülen saldırılar ve yapılan fetihler neticesinde Partlar zamanla batı sınırında büyük bir güç haline geldi. Bununla birlikte Arsakid faaliyetlerinin yanı sıra Roma'nın da Selevkoslara karşı izlediği politika, Selevkosların yıkılmasına ve böylece doğu sınırında yeni bir rakibin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Perslerden sonra doğu ile batı dünyasının mücadelesi Partların tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte yeniden başlamıştır. Bu süreçte doğunun hâkimi Partlar iken batının egemenliği ise Roma'nın elindeydi. Doğu dünyası kendisini Perslerin (Büyük Kyros'un) devamı olarak görürken Batı dünyası ise Makedonların (Büyük İskender'in) varisleri olarak ön plana çıkmıştır. Partların Küçük Asya'ya; Romalıların ise Mezopotamya'ya doğru yayılma siyasetlerini izlemeleri iki ülkeyi karşı karşıya getirecektir. Zira jeopolitik, stratejik ve ticari açıdan önemli olan bölgelerin ele geçirilmesi gerekli görülmüştür.

Bilindiği üzere ilk Roma-Part ilişkileri Pontus Kralı Mithridates'in yayılmacı politikalarının etkisiyle, dolaylı olarak başlamıştır. Partların Armenia'ya yardım etmeyeceğini garantiye almak isteyen Sulla, bu amaçla Partlarla bir barış antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma Lucullus ve Pompeius dönemlerinde yeniden düzenlenmiştir. Ancak Pompeius döneminden itibaren Roma'nın doğuya yönelik şiddetli politikalar izlemeye başlaması ile Roma-Part ilişkileri de bozulmaya başlamış, böylece anlaşmazlıkların temeli bu dönemde başlamıştır. Armenia ile ilgili olarak başlayan ilk dostça ilişkiler zamanla kötüleşmeye başlamış ve sonunda ise düşmanca bir hal almıştır.

Romalılar ile Partları karşı karşıya getiren en önemli unsurlar Armenia ve Euphrates'in (Fırat nehri) konumu olmuştur. MÖ 53 tarihinde başlayan Carrhae Savaşı'ndan itibaren iki ülke arasındaki tüm savaşların, bu iki bölge üzerindeki egemenlik mücadelesinden meydana geldiğini söylersek yanılmayız. Şüphesiz bu alanlar iki devlet için de oldukça önemliydi. Bu doğrultuda Armenia'ya baktığımızda, Roma'nın bu bölgeyi kullanarak Parthia, Albania ve İberia gibi bölgeler üzerine seferler düzenleyip fetihlerde bulunduğunu görüyoruz. Kimi dönemlerde ise Alanlar gibi göçebe kavimlere karşı olarak Kafkasya'dan Asya'ya doğru girişleri denetlemek amacıyla Roma'nın, Armenia bölgesindeki varlığını

meşrulaştırmak amacıyla burayı kendisine bağlı bir krallık yapma çabasında olduğunu görüyoruz. Roma bu meşruiyeti, Armenia'ya karşı başlattığı savaşlarla ve bu savaşlar sonucunda aldığı zaferlerle birlikte bölgeye kendi adamını yerleştirmekle elde etmiştir. Ancak bölgeye tayin edilen valiler her açıdan yerel halktan farklı olduğu için, bir süre sonra taktik değiştirilip yerel hanedanlıklardan alınan rehinelerle Roma, bu durumu kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Küçük yaşta alınan bu rehineler, Roma kültürüyle yetiştikleri için çoğu zaman vatanlarının kültürü, ve yaşantısına alışamamışlardır. Bu duruma karşı olarak çoğu zaman yerel halkın ayaklanarak kendilerine yabancı gördükleri kralı tahttan indirdiği ve aynı kraliyet ailesine mensup olup kendi içlerinde yetişen taht varislerini kralları yaptıkları görülmektedir. Bunun üzerine Roma, onurunu zedeleyen bu hareket karşısında, tahta çıkarılan kralın, Roma imparatorlarının ellerinden kraliyet tacını takmaları ve böylece yeniden kendilerine bağlanmalarını sağlayarak çözüm bulmuştur. Hem Armenia hem de Parthia için pek çok örneği görülen bu durumun, özellikle Nero döneminde, Partların Roma'yı geçiştirmek; Romalıların ise onurunu kurtarmak amacıyla gerçekleştirildiği söylenebilir. Başka bir deyişle, Parthia veya Armenia hanedan üyelerinin Roma imparatorlarından törenle aldıkları kraliyet tacı, sembolik veya bir gösteriştir. Zira hanedan üyeleri istediklerini ele geçirdikleri andan itibaren yeniden Roma'dan bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır.

Part-Roma ilişkilerine bakıldığında, aslında dünya tarihi boyunca devletlerin yürüttükleri faaliyetlerin neredeyse aynı şekilde devam ettiğini iddia etmek mümkündür. Zira Roma'ya bağlı krallıklar, Roma'nın onayı alınmadan boşalan tahta başka birini oturtmaları halinde bu durum, bir savaş nedeni sayılıp başka ülkelerin iç işlerine karışmayı kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte Roma'nın, bu ülkelerdeki memnun olmadığı kralı değiştirmek için çoğu zaman elindeki rehineleri öne sürdüğü görülmektedir. Zira bu kraliyet ailelerinden alınan rehinelerin, tahta oturtulunca Roma'ya sadık olacakları düşünülmüştür. Bunların yanı sıra Roma'nın, Armenia ve Parthia'daki iç mücadelelere de müdahil olmak suretiyle desteklediği tarafın tahta çıkmasını sağladığı veya kendisine sığınan varisleri, günü geldiğinde kullanmak üzere koruduğu görülmektedir. Yani Roma'nın, doğu krallıklarına müdahale ederek ve bu krallıkların tahtını kontrol ederek doğudaki faaliyetlerini yürütme ve amaçlarını gerçekleştirme yolunu izlediğini söyleyebiliriz.

Meydana gelen m¼cadelelerde, Fırat'ın bir sınır olarak ele alınması Partlar için gurur meselesi olan konulardan biri olmuştur. Bu amaçla küçük de olsa bu hatta bir değışiklik yapmak niyetiyle sık sık Mezopotamya üzerine akınlarda bulunmuşlardır. Roma ise buna karşı olarak bölgede garnizonlar bulundurarak sürekli tetikte olmuştur.

Roma imparator ve komutanlarının kendi aralarındaki kıskançlık, hırs ve daha iyi biri olduklarını göstermek veya kaybettikleri itibarı geri kazanmak amacıyla da Partlara ve Armenia'ya karşı sefer düzenledikleri görülür. Buna ek olarak, Büyük İskender'in yolunu izleyerek yola çıkanlar da olmuştur. Yapılan bu seferlerde zaman zaman büyük toprakların ele geçirildiğı gör¼lmekle birlikte, bu topraklar kısa süre sonra yeniden Partlar tarafından fethedilmiştir. Öte yandan kimi Romalı komutanlar, Partları küçüksedikleri için, kolay bir zafer umuduyla çıktıkları yoldan büyük bir bozgunla dönmüşler veya hiç dönememişlerdir.

Genel olarak baktığımızda Roma'nın Armenia ve Parthia üzerindeki hâkimiyeti, izlediğı tüm politikalara rağmen kalıcılık sağlayamamıştır. Sonuç olarak diyebiliriz ki bu süreçte batı uygarlığı, doğu uygarlığı üzerinde kesin bir üst¼nl¼k kuramamıştır.

KAYNAKÇA

Ackermann, Marsha E., Michael J. Schroeder, Janice J. Terry, Jiu-Hwa Lo Upshur ve Mark F. Whitters. **Encyclopedia of World History**, Facts On File, New York, 2008.

Aelius Spartianus. “Caracalla”, **The Scriptores Historiae Augustae**, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 2, Harvard University Press, Loeb: LCL 140, London, 1993, ss. 2-31.

Aelius Spartianus. “Hadrian”, **The Scriptores Historiae Augustae**, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 1, Harvard University Press, Loeb: LCL 139, London, 1991, ss. 2-81.

Aelius Spartianus. “Severus”, **The Scriptores Historiae Augustae**, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 1, Harvard University Press, Loeb: LCL 139, London, 1991, ss. 370-429.

Akbarzadeh, Daryoosh. “Parthian Studies: Two New Notes”, **The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion**, (Ed. Vesta Sarkhosh Curtis, Elizabeth J. Pendleton, Michael Alram ve Touraj Daryaee), The British Institute of Persian Studies Archaeological Monographs, Seri: 5, Oxbow Books, Oxford, 2016, ss. 167-174.

Akşit, Oktay. **Roma İmparatorluk Tarihi: (M.Ö. 27- M.S. 395)** , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.

AnaBritannica: Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 17, Ana Yayıncılık ve Encyclopædia Britannica, İstanbul, 2004.

Anderson, J. G. C. “The Eastern Frontier Under Augustus”, **Cambridge Ancient History: The Augustan Empire: 44 B.C.- A.D. 70**, (Ed. S. A. Cook, F. E. Adcock,

M. P. Charlesworth), Cilt: 10, Cambridge University Press, London, 1934, ss. 239-283.

Arrianos. **İskender'in Anabasisi**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1945.

Atlan, Sabahat. **Roma Tarihi'nin Ana Hatları: Cumhuriyet Devri**, Türk Tarih Kurumu, Sayı: 15, Ankara, 2014.

Ball, Warwick. **Rome In The East**, Routledge, London, 2002.

Bauer, Susan Wise. **Antik Dünya Tarihi: İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına Kadar**, 1. Basım, ALFA, Kasım 2013.

Birley, A. R. "Hadrian to the Antonines", **Cambridge Ancient History: The High Empire: A.D. 70.- A.D. 192**, (Ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Dominic Rathbone), Cilt: 11, Cambridge University Press, New York, 2000, ss. 132-194.

Bivar, Adam D. H. "The Political History Of Under The Arsacids", **The Cambridge History Of Iran**, Cilt: 3/1, (Ed. Ehsan Yarshater), Cambridge University Press, Cambridge, 1983, ss. 21-97.

Boak, Arthur Edward Romilly. **A History of Rome to 565 A.D.**, The Macmillan Company, 31.05.2010.

Bowman, Alan K., Edward Camplin, Andrew Lintott. **Cambridge Ancient History: The Augustan Empire: 43 B.C.- A.D. 69**, Cilt: 10, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Brosius, Maria. **The Persians**, Routledge, New York, 2006.

Bucke, Charles. **Ruins of Ancient Cities**, e-Kitap Projesi, İstanbul, 2014, https://books.google.com.tr/books?id=7i54CAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_atb#v=onepage&q=Artemita&f=false, (28.06.2018).

Bunson, Matthew. **Encyclopedia Of The Roman Empire**, Facts On File, New York, 2002.

Burgan, Michael. **Great Empires of the Past: Empires of Ancient Persia**, Chelsea House, New York, 2010.

Caesar. **The Civil Wars**, çev. A. G. Peskett, William Heinemann, Loeb, London, 1914.

Campbell, Brian. "The Severan Dynasty", **Cambridge Ancient History: The Crisis of Empire: A.D 193-337**, (Ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron), Cilt: 12, Cambridge University Press, New York, 2005, ss. 1-27.

Campbell, Brian. **War and Society in Imperial Rome: 31 BC-AD 184**, Routledge, London, 2002.

Cicero. **Letters to Atticus**, çev. E. O. Winstedt, William Heinemann, Loeb, London, 1919.

Cicero. **The Letters to His Friends**, çev. W. Glynn Williams, Harvard University Press, Loeb, London, 1960.

Colledge, Malcolm A. R. **The Parthians**, Thames and Hudson, London, 1967.

Cook, S. A., F. E. Adcock ve M. P. Charlesworth. **Cambridge Ancient History: The Roman Republic: 133-44 B.C.**, Cilt: IX, Cambridge University Press, Cambridge, 1932.

Cowan, Ross. **Roman Battle Tactics: 109 BC-AD 313**, Osprey Publishing, Oxford, 2007.

Craven, Lucile. **Antony's Oriental Policy until the Defeat of the Parthian Expedition**, The University of Missouri Studies, Cilt: 3, Sayı: 2, Missouri, 1920.

Curtis, Vesta Sarkhosh ve Sarah Stewart. **The Age of the Parthians**, 1. Baskı, Cilt: 2, I.B. Tauris and Co, London, 01.01.2007.

Debevoise, Neilson C. **A Political History Of Parthia**, The University Of Chicago Press, Chicago, 1938.

Debevoise, N. C. "Parthian Problems", **The American Journal of Semitic Language and Literatures**, Cilt: 47, Sayı: 2, The University of Chicago Press, 1931, <http://www.jstor.org/stable/529106>, (24.02.2018), ss. 73-82.

Demircioğlu, Halil. **Roma Tarihi: Menşe'lerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar**, Cilt: 1, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

Eduljee, K. E. **Zoroastrian Heritage**, 2005, <http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/behistun/index.htm>, (11.05.2018).

Eutropius. **Roma Tarihinin Özeti**, çev. Çiğdem Menzilioğlu, Humanitas Dizisi: 9, Kabalcı Yayınevi: 292, 2006.

Errington, R. M. "Rome against Philip and Antiochus", **The Cambridge Ancient History: Rome and Mediterranean to 133 BC**, (Ed. A. E. Astin, F. W. Walbank, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie), 2. Baskı, Cilt: 8, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, ss. 244-289.

Fairley, William. **Monumentum Ancyranum: The Deeds Of Augustus**, The Department of History of the University of Pennsylvania, Philadelphia, 1898.

Ferguson, R. James. "Rome and Parthia: Power politics and diplomacy across cultural frontiers", **CEWCES Research Papers**, Aralık, 2005, http://epublications.bond.edu.au/cewcес_papers/10, (10.11.2017).

Freeman, Charles. **Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları**, çev. Suat Kemal Angı, Dost Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2003.

Frontinus. **The Stratagems**, çev. Charles E. Bennett, William Heinemann, Loeb, London, 1925.

Frye, Richard N. “The Political History of Iran under the Sasanians”, **The Cambridge History Of Iran**, Cilt: 3/1, (Ed. Ehsan Yarshater), Cambridge University Press, Cambridge, 1983, ss. 116-180.

Garnsey, P. D. A ve C. R. Whittaker. **Imperialism in the Ancient World**, Cambridge University Press, Cambridge, 1978.

Gaslain, Jérôme. “Some Aspects of Political History: Early Arsacid Kings and the Seleucids”, **The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion**, (Ed. Vesta Sarkhosh Curtis, Elizabeth J. Pendleton, Michael Alram ve Touraj Daryaee), Oxbow Books, Oxford, 2016, ss. 17-27.

Gibbon, Edward. **Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, çev. Asım Baltacıgil, Cilt: 1, B/F/S Yayınları, İstanbul, 1988.

Ghirshman, R. **Iran: From the Earliest Times to the Islamic Conquest**, Penguin Books, New York, 1978.

Ghodrat-Dizaji, Mehrdad. “Administrative Geography of the Early Sasanian Period: The Case of Adurbadagan”, **Iran**, Cilt: 45, British Institute of Persian Studies, 2007, <http://www.jstor.org/stable/25651413>, (21.11.2017), ss. 87-93.

Goold, G. P. (Ed.). **Diodorus of Sicily**, çev. C. H. Oldfather, Cilt: 1, Harvard University Press, Loeb, London, 1989.

Gregoratti, Leonardo. “The Parthians between Rome and China”, **Akademisk: Academic Quarter**, Cilt: 04, 2012.

Griffin, Miriam. “Nerva to Hadrian”, **Cambridge Ancient History: The High Empire: A.D. 70.- A.D. 192**, (Ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Dominic Rathbone), Cilt: 11, Cambridge University Press, New York, 2000, ss. 84-131.

Griffin, Miriam. “The Flavians”, **Cambridge Ancient History: The High Empire: A.D. 70.- A.D. 192**, (Ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Dominic Rathbone), Cilt: 11, Cambridge University Press, New York, 2000, ss. 1-84.

Habicht, C. “The Seleucids and Their Rivals”, **The Cambridge Ancient History: Rome and Mediterranean to 133 BC**, (Ed. A. E. Astin, F. W. Walbank, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie), 2. Baskı, Cilt: 8, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, ss. 324-387.

Hauser, Stefan R. “The Arsacid (Parthian) Empire”, **A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East**, (Ed. D. T. Potts), 1. Baskı, John Wiley and Sons, 2012, ss. 1001-1020.

Herodotos. **Tarih**, çev. Müntekim Ökmen, 12. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Herzfeld, Ernst E. **Archaeological History Of Iran**, Oxford University Press, London, 1935.

Higham, Charles F. W. “Parthia”, **Encyclopedia of Ancient Asian Civilizations**, Facts On File, New York, 2004.

Hind, John G. F. “Mithridates”, **The Cambridge Ancient History: The Last Age of the Roman Republic: 146-43 B.C.**, (Ed. J. A. Crook), Cilt: IX, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Josephus. **Jewish Antiquities**, çev. H. ST. J. Thackeray, Cilt: 7, Harvard University Press, Loeb, London, 1961.

Josephus. **The Jewish War**, çev. H. ST. J. Thackeray, Cilt: 2-3, Harvard University Press, Loeb, London, 1956.

Julius Capitolinus. “Marcus Antoninus, the Philosopher”, **The Scriptores Historiae Augustae**, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 1, Harvard University Press, Loeb: LCL 139, London, 1991, ss. 132-205.

Julius Capitolinus. “Verus”, **The Scriptores Historiae Augustae**, (Ed. G. P. Goold), çev. David Magie, Cilt: 1, Harvard University Press, Loeb: LCL 139, London, 1991, ss. 206-231.

Kahraman, Özgür. **Eskiçağ Tarihinde Parthlar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Kaya, Mehmet Ali. “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 38, 2005, ss. 11-30.

Kaya, Mehmet Ali. “Roma İmparatoru Septimius Severus Döneminde Anadolu”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 39, Ankara, Mart 2006, ss. 27-48.

Kaya, Mehmet Ali. “Roma Lejyonierleri ve Anadolu”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 37, 2005, ss. 87-98.

Kaya, Mehmet Ali. “Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö. 92-İ.S. 4)”, (Armenia Krallığı), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, Temmuz 2004, ss. 73-86.

Keall, Edward J. “Parthians”, **The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East**, (Ed. Eric M. Meyers), Cilt: 4, Oxford University Press, New York, 1997.

Keaveney, Arthur. Roman Treaties with Parthia circa 95-circa 64 B.C., **The American Journal of Philology**, Cilt: 102, Sayı: 2, 1981, <http://www.jstor.org/stable/294311>, (21.11.2017), ss. 195-212.

Lee, A. D. **Information and Frontiers: Roman Foreign Relations in Late Antiquity**, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

Lepper, F. A. "Trajan's Parthian War", **The Journal of Roman Studies**, Cilt: 39, 1949, <http://www.jstor.org/stable/297713>, (24.02.2018), ss. 121-132.

Le Roux, Patrick. **Roma İmparatorluğu**, Kültür Kitaplığı: 40, Tarih: 12, 2. Baskı, Dost Yayınları, Ankara, 2006.

Lightfoot, C. S. "Armenia and the Eastern Marches", **Cambridge Ancient History: The Crisis of Empire: A.D 193-337**, (Ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron), Cilt: 12, Cambridge University Press, New York, 2005, ss. 481-497.

Mommsen, Theodor. **A History of Rome under the Emperors**, 1. Baskı, Taylor and Francis, London, 1992.

Mommsen, Theodor. **The History of Rome**, Cilt: 3-4, Cambridge University Press, New York, 2009.

Niebuhr, B. G. **The History of Rome**, 2. Baskı, Cilt: 3, J. Wertheimer and Co., London, 1852.

Nöldeke, Theodor. "Parthians, Sassanids and Arabs", **The Historians' History of the World**, (Ed. Henry Smith Williams), The Times, Cilt: 8, London, 1907, ss. 1-310.

Olbrycht, Marek J. **Parthia and Nomads of Central Asia: Elements of Steppe Origin in the Social and Military Developments of Arsacid Iran**, Orientwissenschaftliches Zentrum, 2003.

Oppenheim, Leo. **Ancient Mesopotamia**, The University of Chicago Press, London, 1964.

Page, T. E. ve W. H. D. Rouse (Ed.). **Appian's Roman History**, çev. Horace White, William Heinemann, Loeb, London, 1912.

Page, T. E., E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post ve E. H. Warmington (Ed.). **The Geography of Strabo**, çev. H. L. Jones, Harvard University Press, Loeb, London, 1961.

Page, T. E., E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post ve E. H. Warmington (Ed.). **Dio's Roman History**, çev. Earnest Cary, Harvard University Press, Loeb, London, 1955.

Pourshariati, Parvaneh. **Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran**, I.B. Tauris & Co, London, 2008.

Rawlinson, George. **Altıncı Büyük Doğu Hakanlığı: Part İlhanlığı**, çev. Süreyya Ülker, 2. Baskı, Teknografik Matbaacılık, İstanbul, 1988.

Rawlinson, George. **Parthia**, 3. Baskı, T. Fisher Unwin, London, 1893.

Rawlinson, George. **The Sixth Great Oriental Monarchy**, Longmans, Green, and Co, London, 1873.

Ridpath, John Clark. **Cyclopædia of Universal History**, Cilt: 1, The Jones Brothers Publishing Co., Chicago, 1890.

Rose, Charles Brian. "The Parthians in Augustan Rome", **American Journal of Archaeology**, Cilt: 109, No: 1, Archaeological Institute of America, 2005, <http://www.jstor.org/stable/40025103>, (14.01.2018), ss. 21-75.

Potts, D. T. **The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Sartre, Maurice. "Syria and Arabia", **Cambridge Ancient History: The High Empire: A.D. 70.- A.D. 192**, (Ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Dominic Rathbone), Cilt: 11, Cambridge University Press, New York, 2000, ss. 635-663.

Schippmann, K. "ARSACIDS ii. The Arsacid dynasty", **Encyclopaedia Iranica**, Cilt: II/5, <http://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-ii>, (06.04.2018), ss. 525-536.

Sheldon, John. "The Ethnic and Linguistic Identity of the Parthians: A Review of the Evidence from Central Asia", **Asian Ethnicity**, Cilt: 7, Sayı: 1, Şubat, 2006, ss. 5-17.

Sheldon, Rose Mary. **Intelligence Activities in Ancient Rome: Trust in the Gods but Verify**, Taylor and Francis, New York, 02.03.2005.

Sherwin-White, A. N. **Roman Foreign Policy in the East: 168 B.C. to A.D. 1**, Duckworth, London, 1984.

Sherwin-White, A. N. "Lucullus, Pompey and the East", **The Cambridge Ancient History: The Last Age of the Roman Republic: 146-43 B.C.**, (Ed. J. A. Crook), Cilt: IX, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, ss. 229-274.

Strk, Frank K. **The First Meeting of the Roman and Parthian Empires-Geopolitical Context and Consequence**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Tasmania School of History and Classics, Eylül 2011.

Suetonius. **The Lives of the Caesars**, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Loeb, London, 1979.

Sykes, Percy. **A History of Persia**, Cilt: 1, 3. Baskı, Macmillan and Co., London, 1923.

Tacitus. **The Annals**, (Ed. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, A. Post ve E. H. Warmington), çev. John Jackson, Cilt: 2-4, Harvard University Press, Loeb, London, 1962.

Tarn, W. W. ve M. P. Charlesworth. "The Triumvirs", **Cambridge Ancient History: The Augustan Empire: 44 B.C.- A.D. 70**, (Ed. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth), Cilt: 10, Cambridge University Press, London, 1934, ss. 31-65.

Thomas, Edward. "On the Oriental Legends on Certain Imperial Arsacidan and Partho-Persian Coins", **The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society**, Cilt: 12, Nisan 1849-Ocak 1850, <http://www.jstor.org/stable/42680708>, (21.11.2017), ss. 91-114.

Titus Livius. **Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren**, çev. Sabahat Şenbark, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999.

Yıldırım, Ercüment. Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 29, 2013, ss. 261-272.

Warmington, E. H. (Ed.). **Plutarch's Lives**, çev. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, Loeb, Cambridge, 1967.

Watson, John Selby (çev.). "Justin's History of the World, Extracted from Trogus Pompeius", **Justin, Cornelius Nepos and Eutropius**, , London, 1853.

Wilcox, Peter. **Rome's Enemies 3: Parthians and Sassanid Persians**, Osprey Publishing, London, 1986.

EKLER

Ek 1: Tablolar

Tablo 1: Arsakid Krallarının Kronolojik Tablosu

MÖ	Yeni Kronoloji	MÖ	Eski Kronoloji
247	Arsakid çağı başlar. Andragoras, otonom bir satrap durumunda.	250 civarı (c.)	Arsakes (Arşaka; Parth. 'ršk)
246	I. Arsakes, Kuzey Parthia'da isyana öncülük eder.	248 c.	I. Tiridates (Tiridata)
238	I. Arsakes, Parthia'nın kontrolünü sağlar.		
217 veya 214	II. Arsakes	211	I. Artabanus (Artapana; Parth. 'rtbnw)
191 c.	Phriapites, Phriapatus (Parth. <i>pryptk</i>)	Kabul Edilmiş Kronoloji	
176 c.	I. Phraates (Frahata; Parth. <i>prdt</i>)		
171 c.	I. Mithradates (Mithradata; Parth. <i>mtrdt</i>)		
148/7	Mithradates, Ecbatana'yı (Hamedan) ele geçirir.		
139/8 c.	II. Phraates	138/7	II. Phraates
127 c.	I. Artabanus	128 c.	II. Artabanus
124/3 c.	II. Mithradates	123 c.	II. Mithradates
90 c.	I. Gotarzes (Godarz; Parth. <i>gwtrz</i>) I. Orodes	91 c. 80	I. Gotarzes I. Orodes
78 veya 77	Sinatrakes	77/6	Sinatrakes
71 veya 70	III. Phraates	58/7	III. Mithradates
58/7	II. Orodes (Urud/Viroy; Parth. <i>wrwd</i> ; Pahl. <i>wyrwd</i> , <i>wylwd</i> -)		
53 öncesi	III. Mithradates (Seleucia'da sikke bastı.)		
39 c.	I. Pakorus; I. Pakorus'un ölümü; II. Orodes'in ölümü	38	I. Pakorus'un ölümü
40 c. 32-30 27/6	IV. Phraates Tiridates'in istilası Tiridates, Seleucia'da sikke basar.	30-25	IV. Phraates II. Tiridates
3/2	Phraataces (V. Phraates)		

MS	Yeni Kronoloji	MS	Eski Kronoloji
5/6	III. Orodes; Seleucia'da tetradrachmiler tedavüle girer.	4	III. Orodes
8/9	I. Vonones	7/8	I. Vonones
10/11	II. Artabanus (Ardavan; Parth. <i>'rtbnw</i> ; Pahl. <i>'rtw'n</i>)	12	III. Artabanus
36	II. Tiridates (sikkesi yok) (Tirdad; Parth. <i>tyrydt</i>)	36	III. Tiridates
37	Cinnamus (sikkesi yok)	37	Cinnamus
39-45	Vardanes (Parth. <i>wrdn</i> ; Pahl. <i>wrd'n</i>)	38	II. Gotarzes
43/4-50/1	II. Gotarzes	39-47/8	Vardanes
50/1-76/7 veya 79 55	I. Vologeses (Parth. <i>wlgşy</i>) II. Vardanes	51 civarı 51/2-79-80	II. Vonones I. Vologeses
77/8-78/9	II. Vologeses		
77/8-86/7	II. Pakorus	78-115/6	II. Pakorus
79/80-80/1	III. Artabanus	80-1	IV. Artabanus
92/3-95/6	II. Pakorus		
104/5-107/8	III. Vologeses	105/6-147	II. Vologeses
108/9-127/8	Osroes (Khusrau)	109/10-128/9	Osroes
110 öncesi	II. Pakorus		
111/12-46/47	III. Vologeses		
117	Parthaspates (sikkesi yok)	117	Parthaspates
130-147 c.	IV. Mithradates	128/9-147?	IV. Mithradates
147/8-190/1	IV. Vologeses	148-192	III. Vologeses
190/1-207/7	V. Vologeses	191-207/8	IV. Vologeses
207/8-221/2	VI. Vologeses	207/8-222/3	V. Vologeses
213 c.-224 c.	IV. Artabanus	213 c.-224 c.	V. Artabanus
		227 c.-228/9 c.	Artavasdes

Kaynak: Bivar, ss. 98-99.

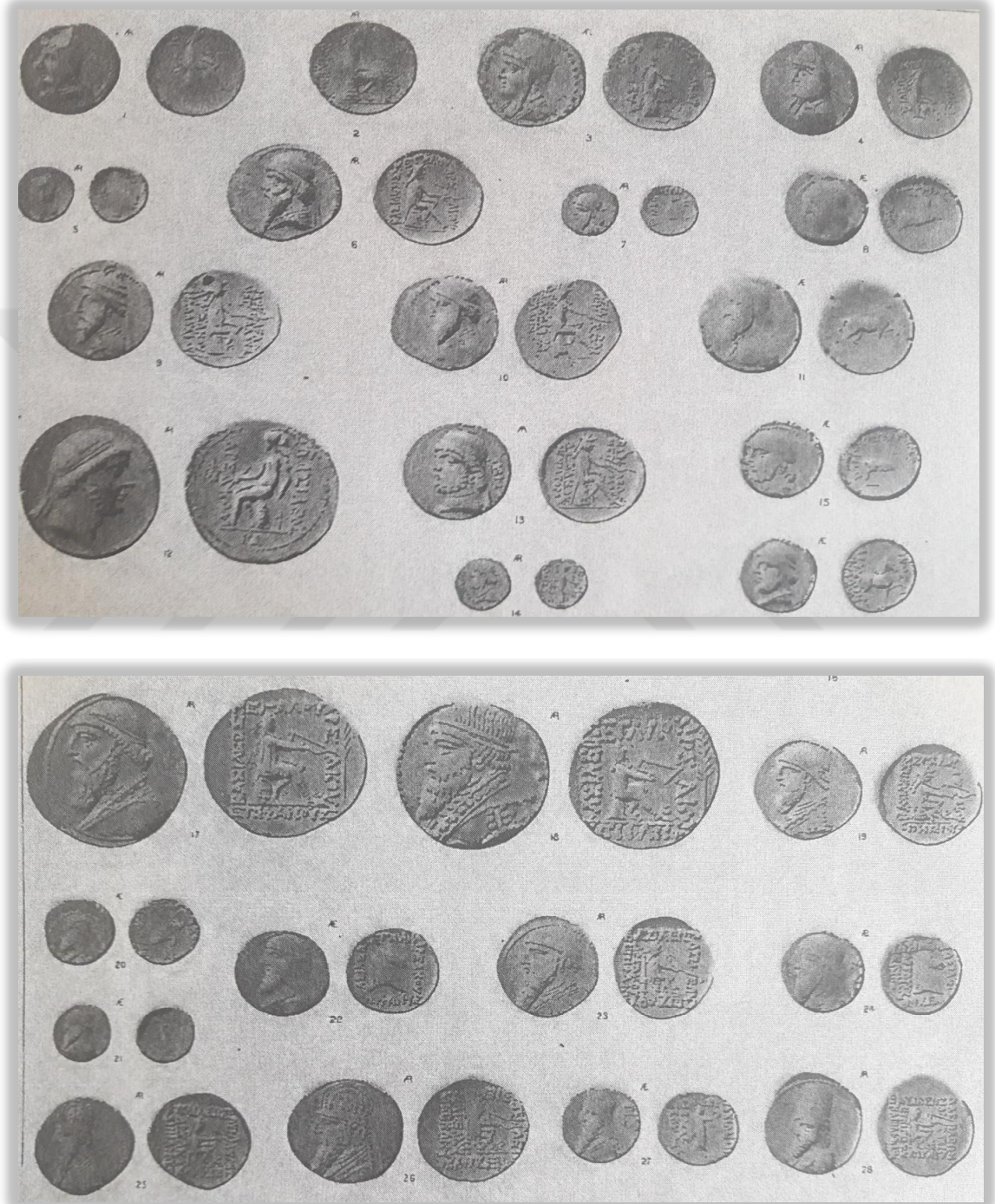
Ek 2: Şekiller

Şekil 1: Behistun/Bisütun Yazıtı. İran'ın Kirmanşah şehrindeki Behistun/Bisütun Dağı'nda bulunur.

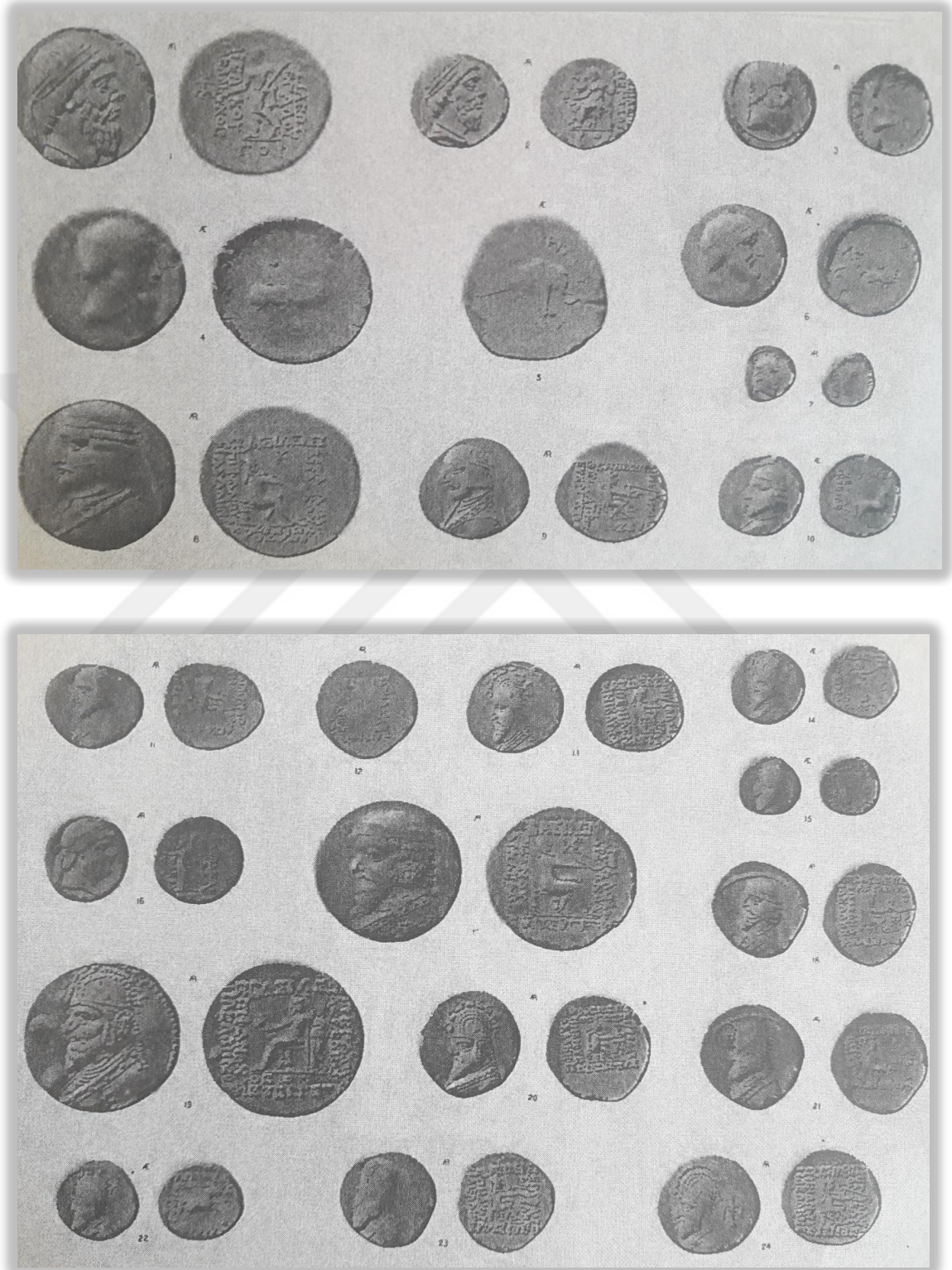
Kaynak: K. E. Eduljee, **Zoroastrian Heritage**, 2005,
<http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/behistun/index.htm>, (11.05.2018).

Şekil 2: Part Sikkeleri: I. Arsakes, I. Tiridates, I. Artabanus, Phraates, I. Phraates, I. Mithradates.

Kaynak: Percy Gardner, "The Parthian Coinage", **The International Numismata Orientalia**, Trübner and Co., London, 1877, s. 79.

Şekil 3: Part Sikkeleri: I. Mithradates (Satrap), II. Phraates, II. Artabanus, Himerus, II. Mithradates.

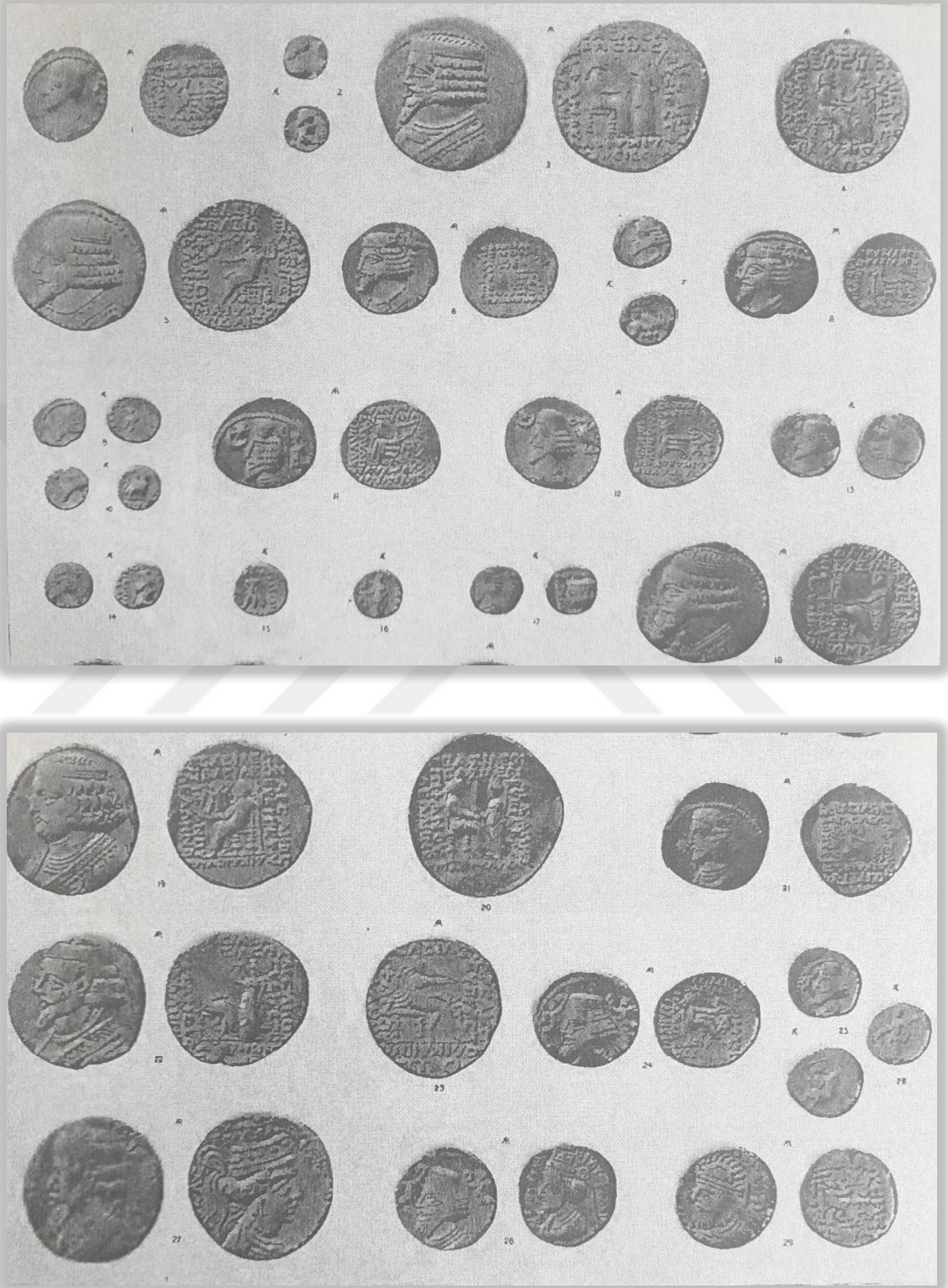
Kaynak: Gardner, s. 81.

Şekil 4: Part Sikkeleri: Sinatroces, III. Phraates, III. Mithradates, I. Orodes.

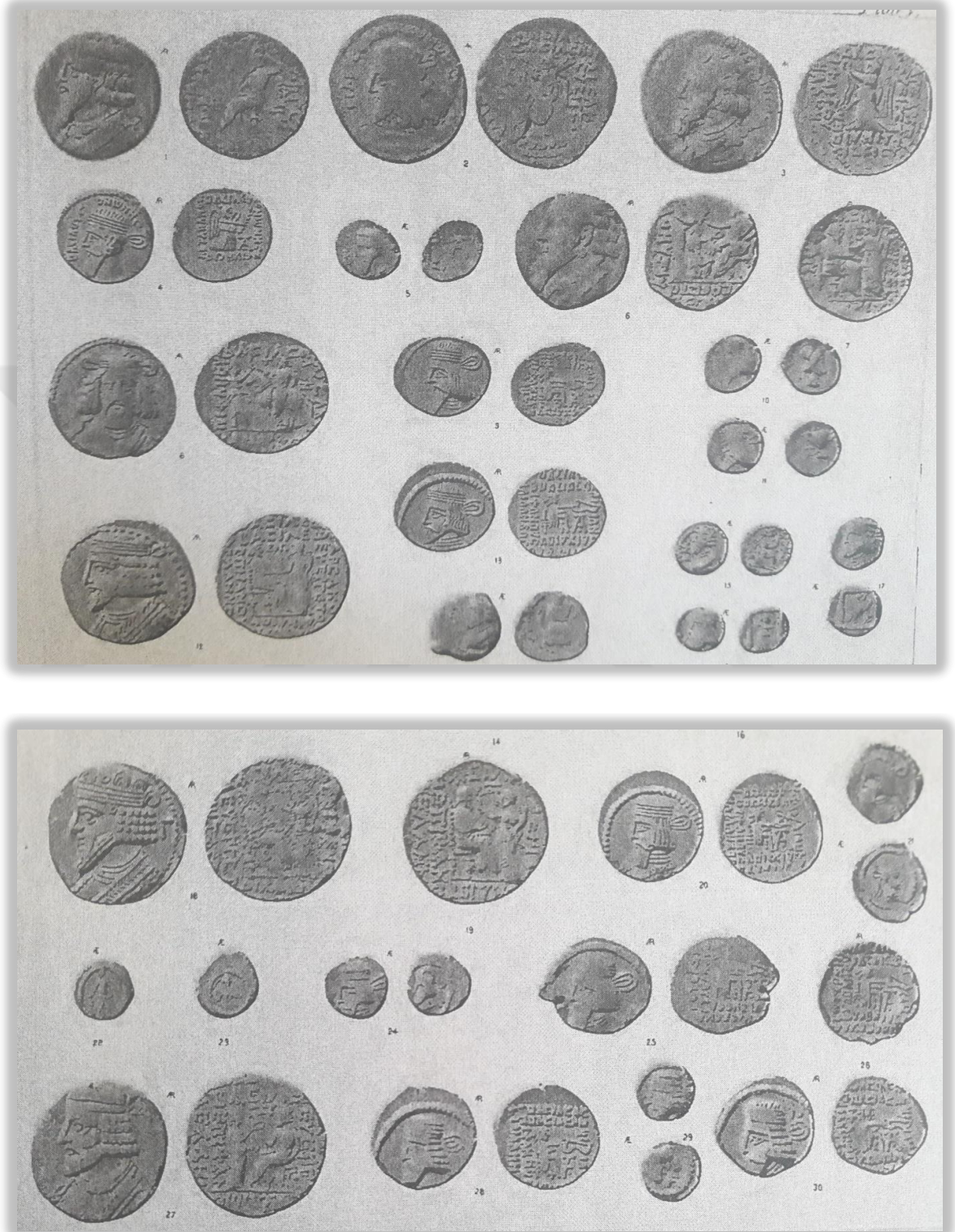
Kaynak: Gardner, s. 83.

Şekil 5: Part Sikkeleri: Pakorus, IV. Phraates, II. Tiridates, Phraataces, Musa, Sanabares.

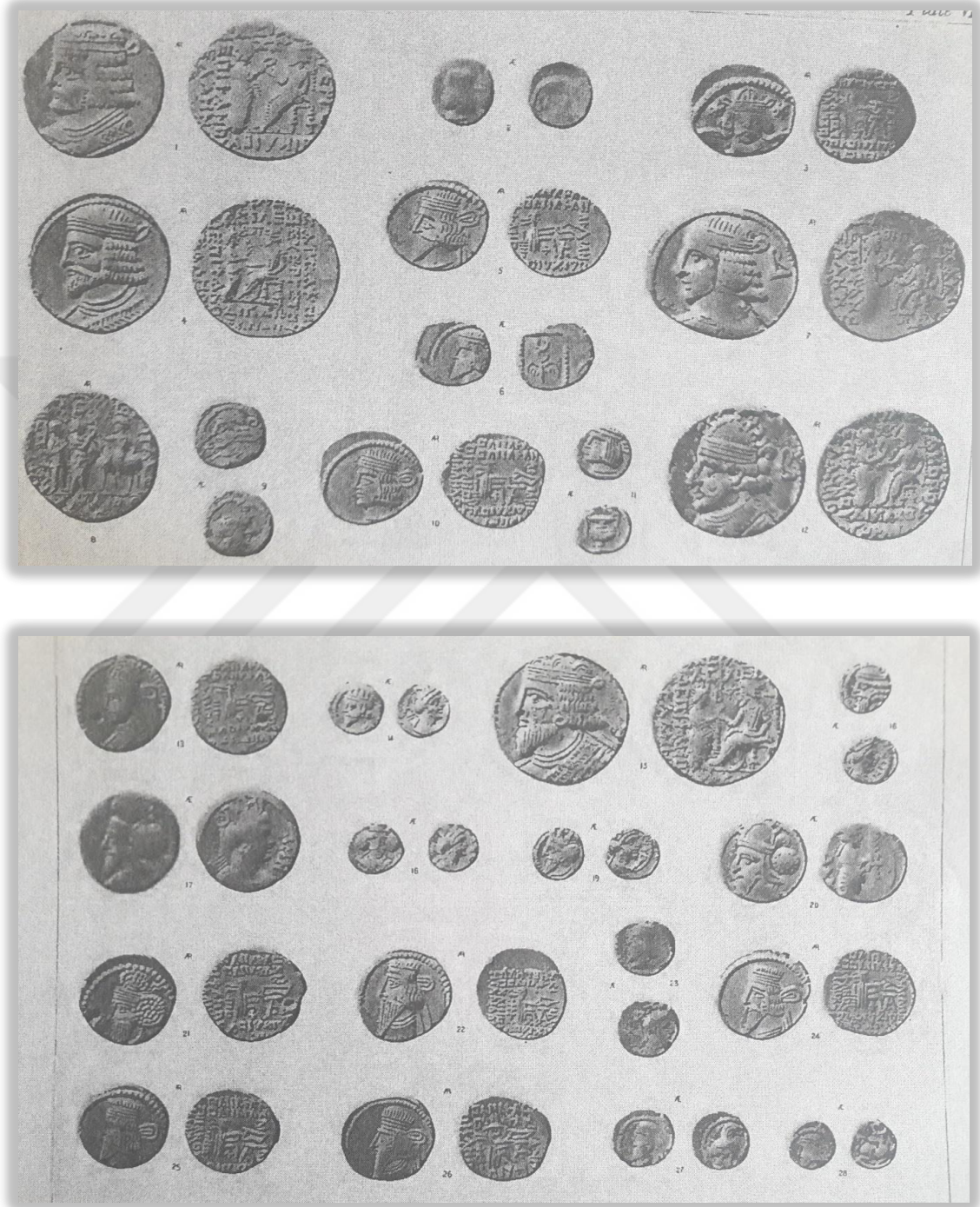
Kaynak: Gardner, s.85.

Şekil 6: Part Sikkeleri: II. Orodes, I. Vonones, III. Artabanus, I. Vardanes, Gotarzes, I. Vologeses.

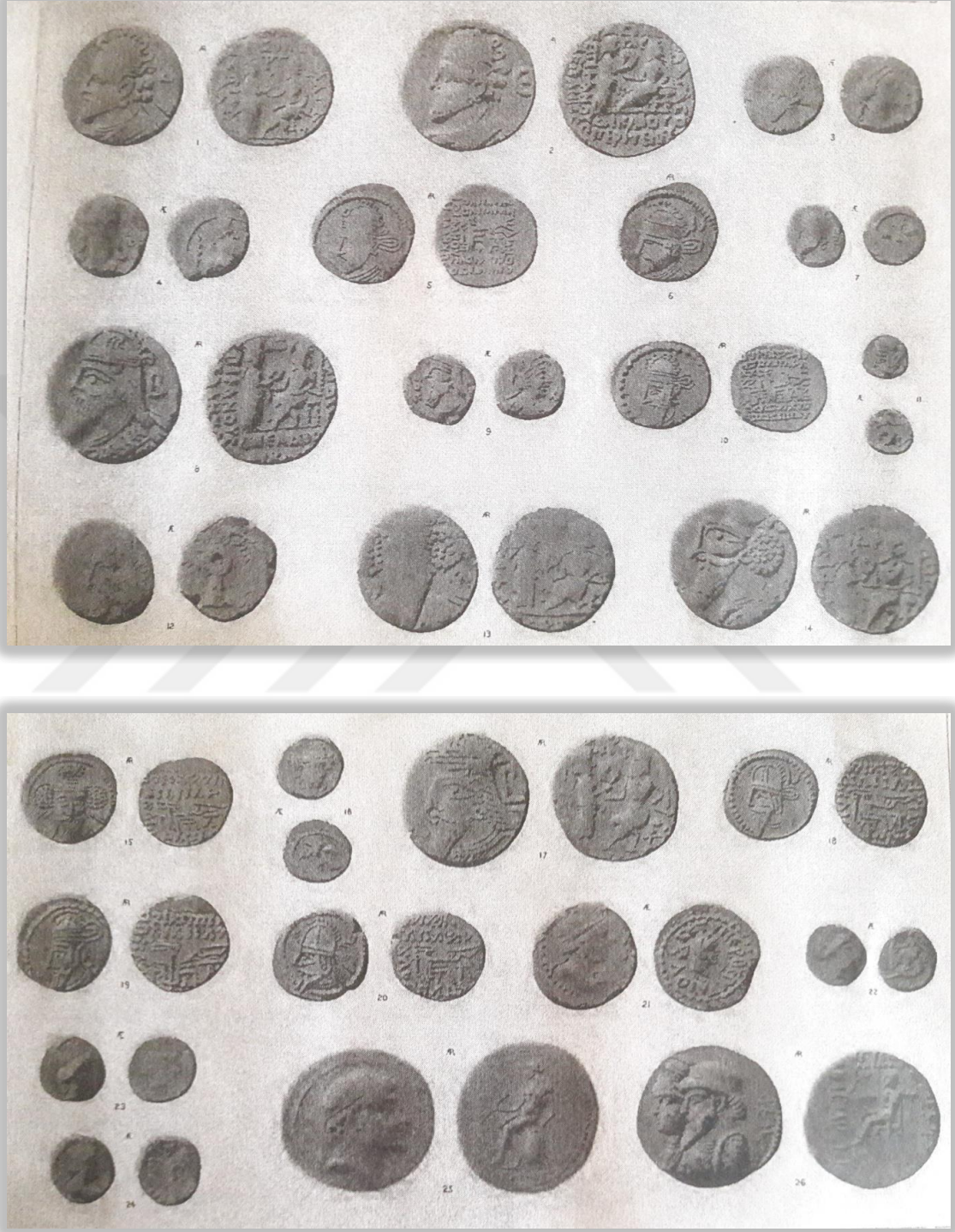
Kaynak: Gardner, s.87.

Şekil 7: Part Sikkeleri: II. Vardanes, II. Vologeses, II. Pakorus, IV. Artabanus, Chosroes, II. Mithradates.

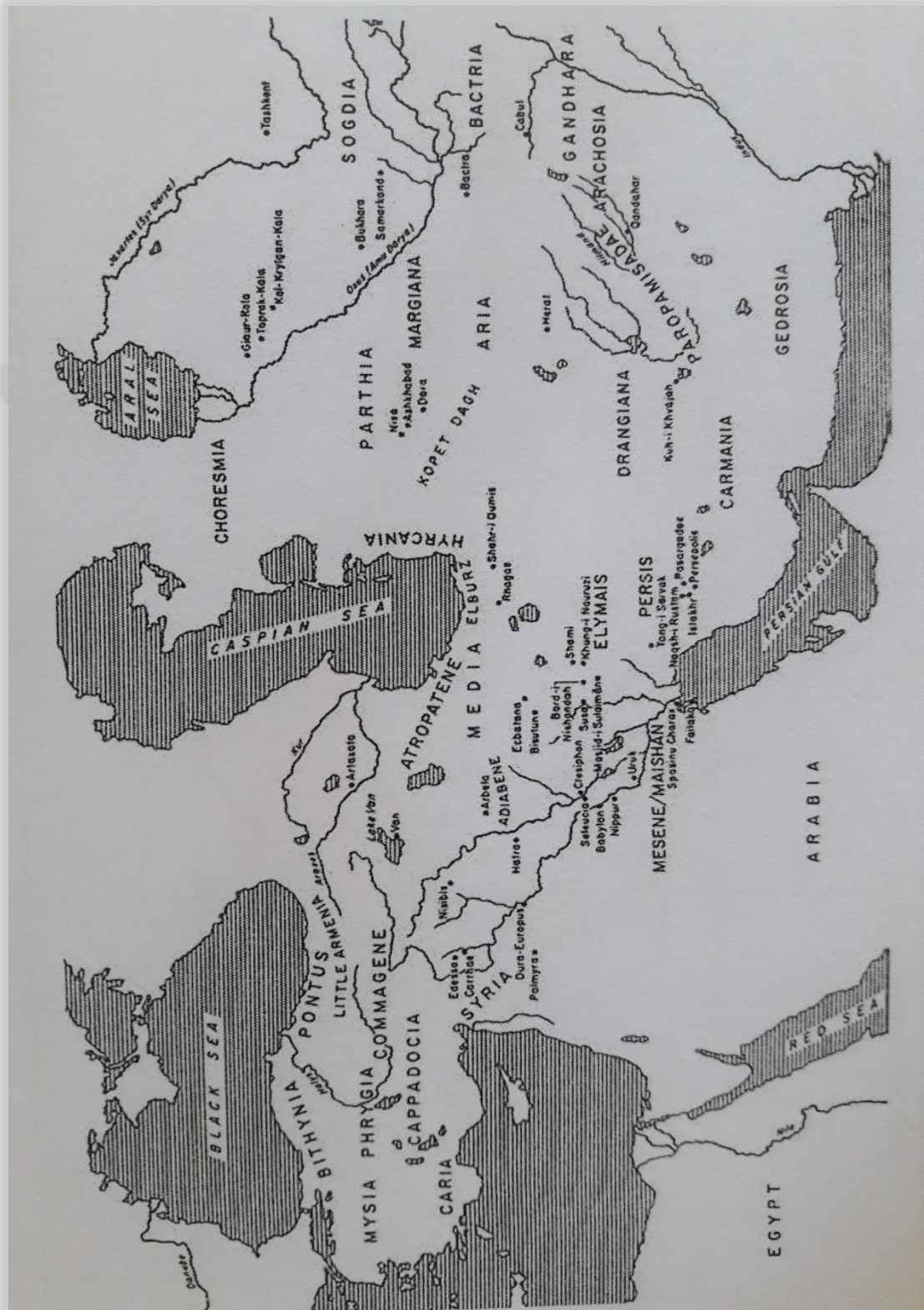
Kaynak: Gardner, s. 89.

Şekil 8: Part Sikkeleri: III., IV., V. ve VI Vologeses, V. Artabanus, Artavasdes, Sivil sikkeler, Kamnaskires.

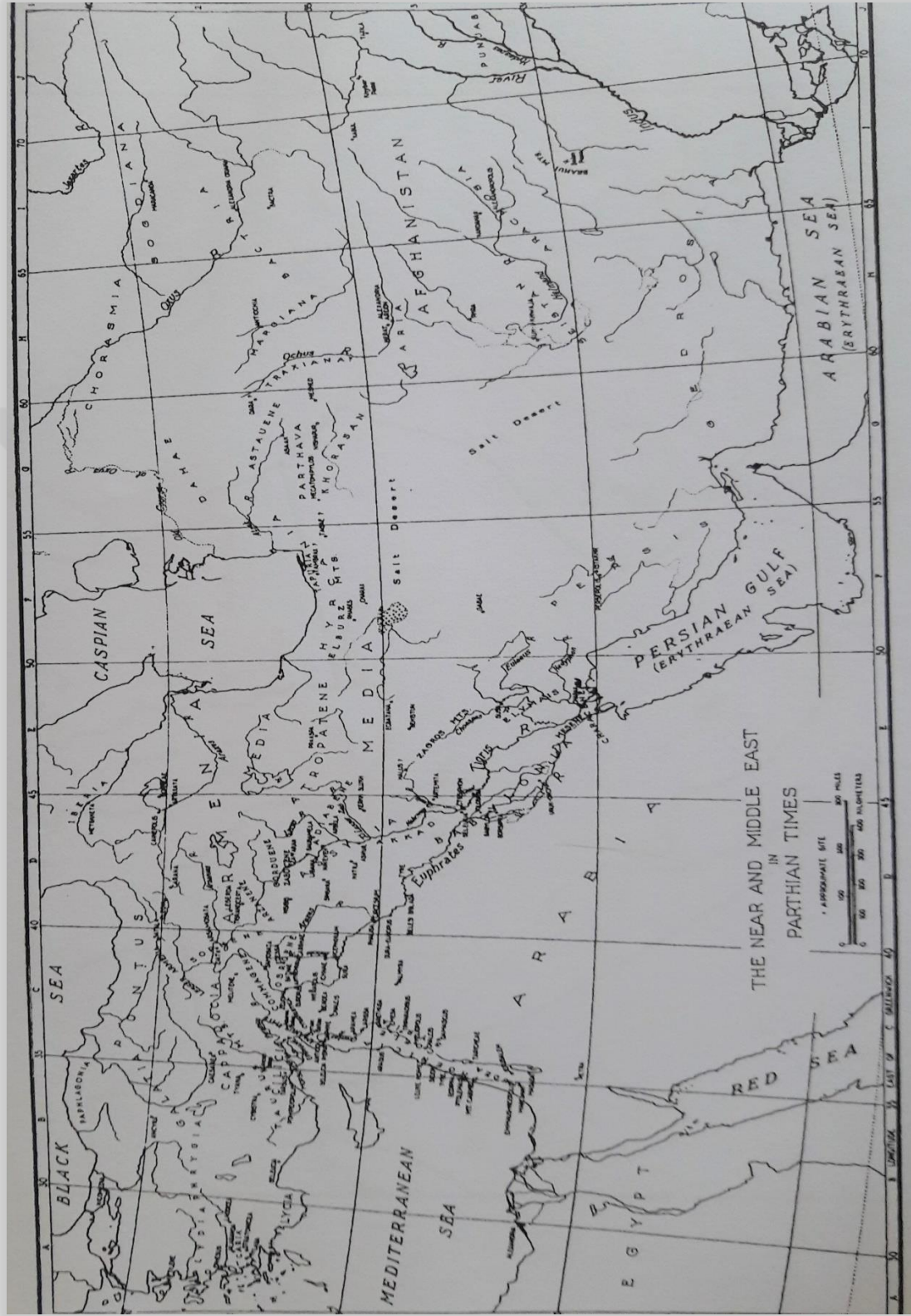
Kaynak: Gardner, s. 91.

Harita 1: Erken dönemlerde Parthia.

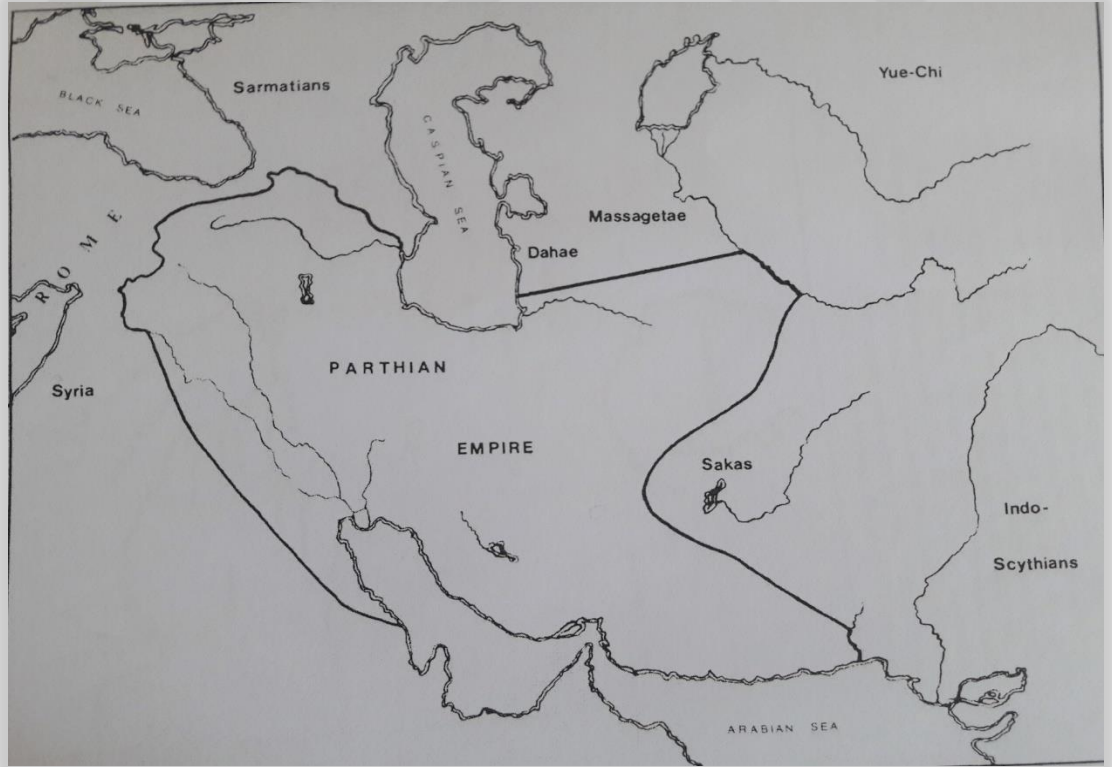
Kaynak: Curtis ve Stewart, s. 1.

Harita 2: Erken dönem Parthia coğrafyası.

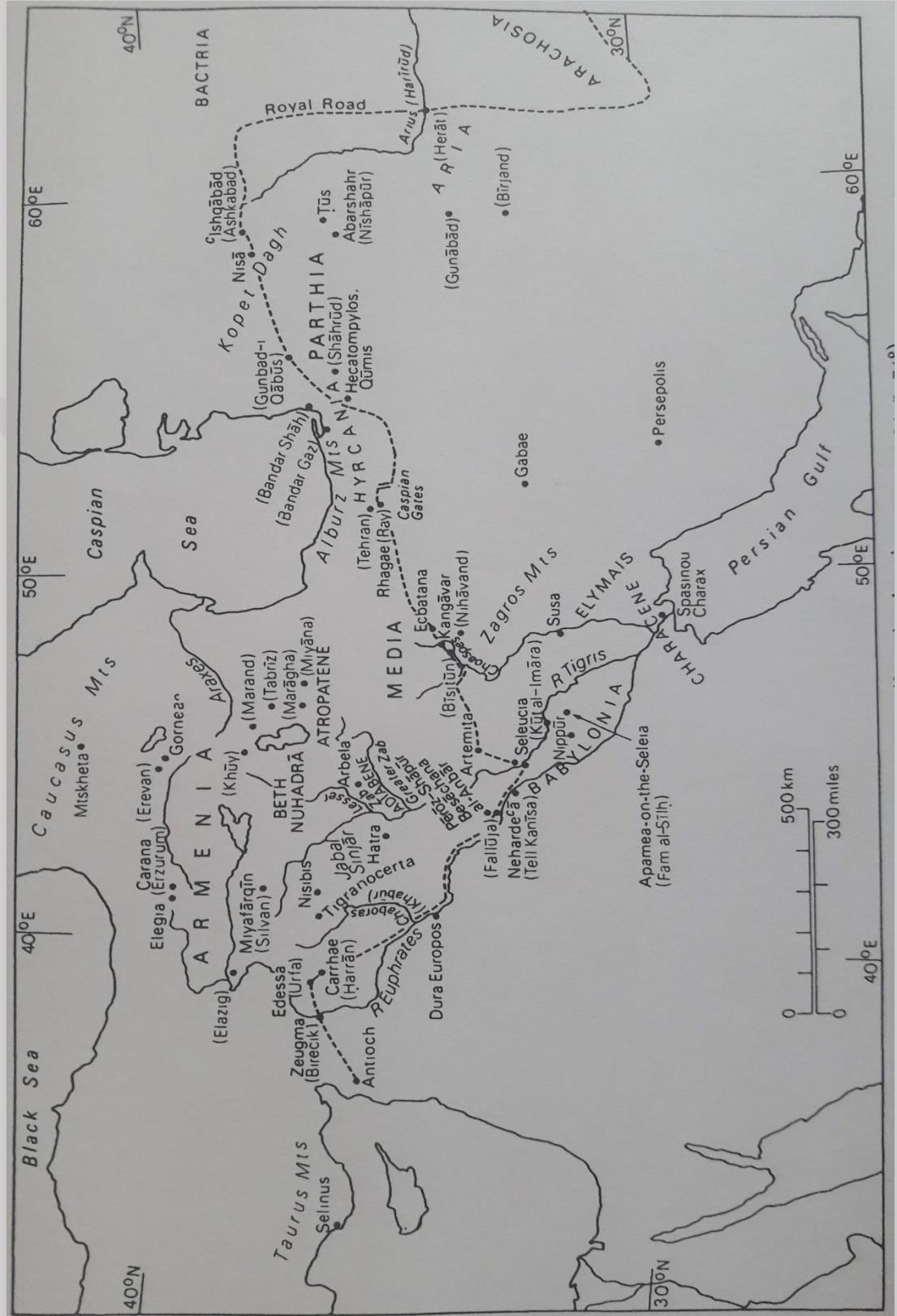
Kaynak: Debevoise, Political History, s. 305.

Harita 3: Part İmparatorluğu ve çevresi.

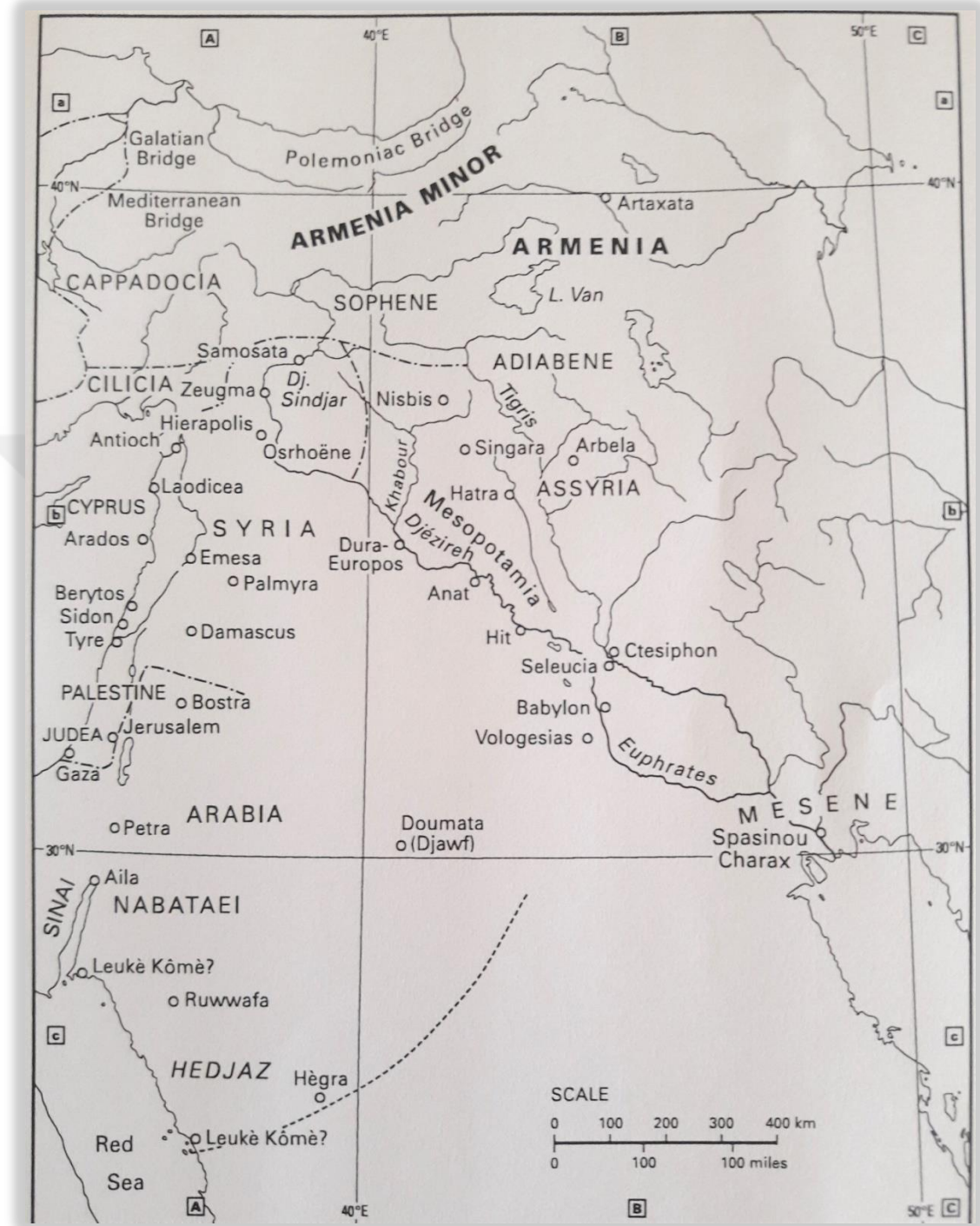
Kaynak: Wilcox, s. 11-12.

Harita 4: Part İmparatorluğu.

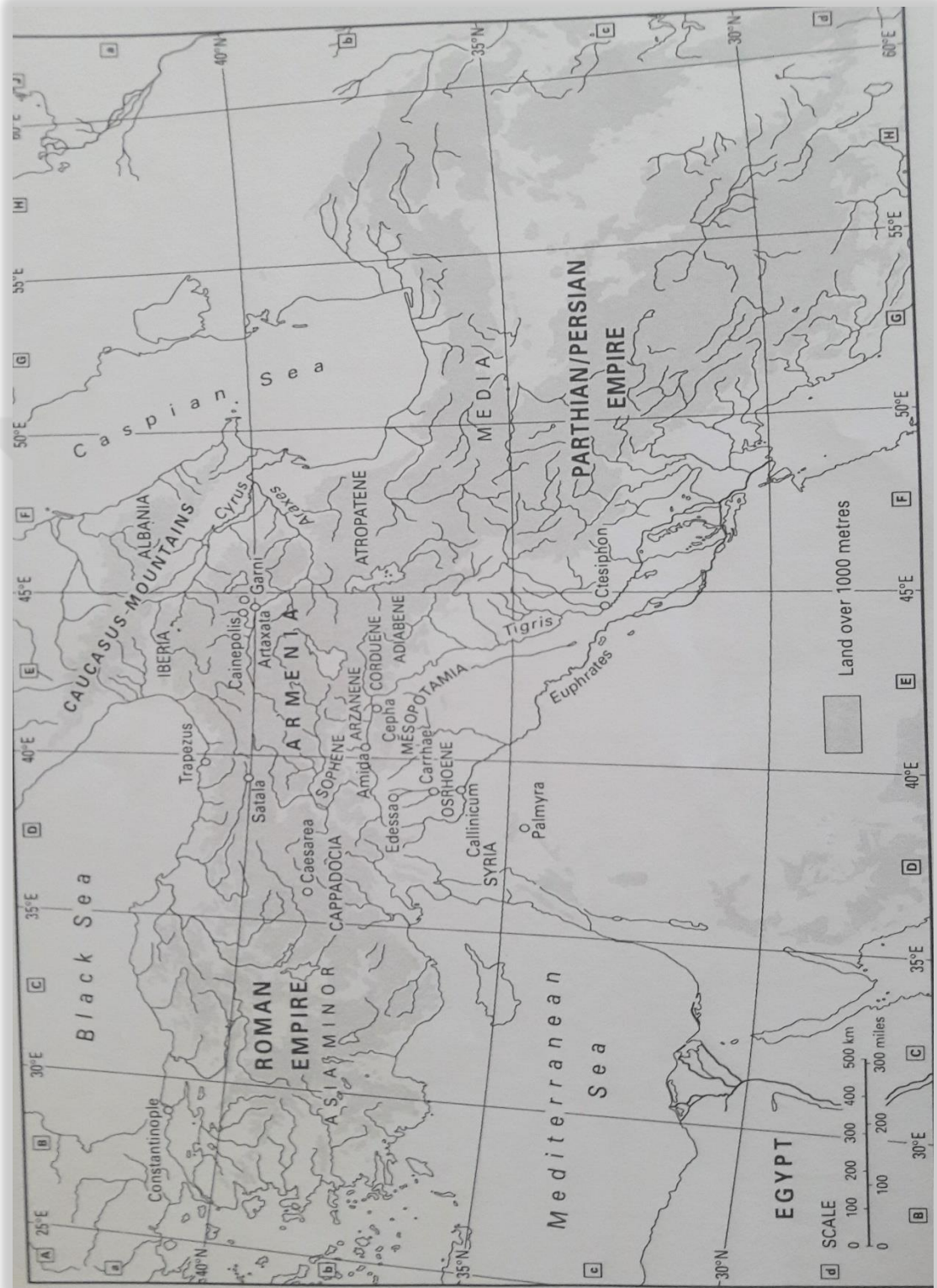
Kaynak: Bivar, s. 25.

Harita 5: İkinci yüzyılda Roma'nın doğusu.

Kaynak: Maurice Sartre, "Syria and Arabia", **Cambridge Ancient History: The High Empire: A.D. 70.- A.D. 192**, (Ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Dominic Rathbone), Cilt: 11, Cambridge University Press, New York, 2000, s. 636.

Harita 6: Ermenistan ve doğu sınırı.

Kaynak: C. S. Lightfoot, "Armenia and the Eastern Marches", **Cambridge Ancient History: The Crisis of Empire: A.D 193-337**, (Ed. Alan K. Bowman ve diğerleri), Cilt: 12, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 482.

Harita 7: Part İmparatorluğu

Kaynak: Rawlinson, Part İlhanlığı, s. 49.